

Жеңісхан КЕНЕСАРИН

**Шалдың
махаббаты**

**Жеңісхан
КЕНЕСАРИН**

*Бірге өскен аяулы досымыз
Тоқан Берікболұлының
аруағына арнаймын*

**ШАЛДЫҢ
МАХАББАТЫ**

**АЛМАТЫ
2004**

ББК 84Қаз7-44
К30

Кенесарин Ж.
К30 Шалдың махаббаты. Әңгімелер.- Алматы:
“Информ- Арна”, 2004.-184-бет

ISBN 9965-9177-7-9

Ж.Кенесаринның бұл кітабына өмір жөніндегі толғаныстар, заман жайында, сондай-ақ адамгершілік хақында жазған әңгімелері еніп отыр. Автор өмірден көріп білгендерін қарапайым тілмен өрнектейді.

Кітап барша жұртшылыққа арналады.

К $\frac{4702250201}{00(05)-04}$

68 997

ББК 84Қаз7-44

ISBN 9965-9177-7-9

© Кенесарин Ж.,2004

ШАЛДЫҢ МАХАББАТЫ

Түнгі қатты аяздан кешегі еріген қар көк тайғанаққа айналды. Танертеннен ызғарлы жел тұрды. Қаланың орталық көшесінде келе жатқан адам аяғын шалыс басып жығылып қалды. Түнгі күзеттен шаршап шыққан полиция қызметкері жанына келгенде әлгі құлаған адам орнынан тұруға тіпті талпынбады. Жас полицей жығылып жатқан адамды жерден көтеріп алды. Тек сонда ғана егде тартқан адамның бет аузының қан жоса болып таяқ жегенін көрді. Жедел жәрдем машинасын шақыртып ауруханаға жөнелтті, өзі де қоса барды. Егде тартқан адам кімнен таяқ жегенін айтуға бас тартты...

Сахат ауруханадан шыққанда қыстың аязды ашық күні тұрды. Жана жауған ұлпа қар күн сәулесімен көз қарықтырады. Дәрі иісі аңқыған ауруханадан кейін таза ауамен рахаттана дем алды. Ауруханада бір жұмадай жатса да айналасындағы өмір құбылыстары біртүрлі таңсық көрінді. Көшедегі қардың сықыры мен ауада қалықтаған беймаза үндерді сағынып қалыпты. Ақсаңдай басып үйіне жеткенде от жағылмағандықтан терезе әйнегіндегі бір елі қырауды көрді. Бөлме іші аңырап тұр. От жағып, үй-ішін жинап сақал мұртын қырып, аздап мызғып алды. Кешке таман қаланың шетінде тұратын қызының үйіне келді.

-Әке қайда жоғалып кеттіңіз?

-Танысымның үйінде болдым...

-Айтып кетпейсіз бе, кеше Кәрібжан телефон соқты, ақша жіберіпті.

Бұл хабарды естіген Сахат көп бөгелмей поштаға барды, ақша әлі келмеді.

Арада бір жұма өткен соң ғана ақша қолына тиді.

Орталық көшедегі бес қабатты үйде тұратын Райгүлге Сахат сол күні жетті. Дәлізден құлағына музыка естілді. Жасы отыз-

дан асқан Райгүл орнынан ширақ тұрды. Ана жолы бауырының Сахатты сабап үйінен қуып шыққанын ұмытып кеткен сияқты. Жоғары шық деп те айтпады.

-Әкелдім,- деді Сахат

- Нені?

-Ақшаны...

Келіншектің жүзінде күлкі ойнады.

-Отыр, шәй қояйын...

Сахат әкелген арағын шығарды. Көңілі жайланды, тіпті ыңылдап өлең айтқысы келді. Келіншек тақағанда ыстық демінен буын-буыны босады. Өзін ана жолы сабатқанын да ұмытты.

-Жаным, - деді елжіреп

Сол күні келіншектің үйінде түнеп қалды.

Райгүлге ақша әкелгенде Сахатты еркелетіп, құшақтап сөне бастаған құмарлық отын қоздыратын. Сахат алпыстан асып кетсе де қайратты еді. Келіншекті таң атқанша аймалайтын. Осылай Сахат үшін жан рахатында бірнеше күндер өтетін. Ақша түгесілген соң келіншектің де көңілі күрт өзгеріп сала беретін. Дауысы жарқыншақтанып, көңіл- күйі аумалы- төкпелі болатын.

- Сахат етігім жыртылып қалды...

-Апырай-ә !

-Тамақ түгесілді, ет алу керек...

-Апырай-ә!

-Бүгін бауырым келеді...

Бұнысы кет дегені

-Онда мен кеттім,- деді Сахат.

Қалтасында көк тиыны қалмаған Сахат қызының үйіне келетін. Қала шетіне жаяу жеткенше шаршап, терлеп, ентігіп қалатын.

-Әке ауырған жоқпысыз?

-Иә, аздап науқастанып тұрған сияқтымын...

Қызы әкесін шамасы келгенше күтетін. Үш күн жатып, әл жиып, қалтасына біраз ақша салып қайтадан Райгүлдің үйіне жол тартатын. Артынан біреу қуып келе жатқандай асығып-аптығып жүргендіктен әлденеше рет аяғы тайып құлап қала жаздады...

Бұл жолы келіншектің үйінде бір түн қонды.

-Бүгін бауырым келеді...

Сахат асығып кетті. Күн аязды. Жаяу боран... Суық бөлмеге

келгенде көңілі құлазып сала берді. Үй жұмысын істеуге де зауқы соқпады. Түсінде келіншектің ыстық қойнында жатқандай көрінді. Таңертең оянғанда боранның дауысын естіді. Түске шейін нәр сызбай иленіп жатты. Тұрғанда нан алатын ақшасы жоқ екенін білді. Құрдасының үйіне келгенде шаршағанын сезді.

- Сәке не болды? - деді құрбысы.

- Науқастанып.

- Көрініп тұр.

Пештен жылу шарпыды. Үйде бабына келтіріп пысқан еттің иісі сезілді. Әйелі тірі кезде араласып тұратын құрбысының үйі еді. Терлеп тепшіп шәй ішіп ет жегеннен соң:

- Дәрі алу үшін қарызға ақша сұрайын деп келдім.

- Алыңыз.

Ақша қолына тиісімен бірден Райгүлдің үйіне тартты.

- Таптың ба?

- Иә, бірақ етік алу үшін жетпейді.

Сахат Райгүлге ақшаны бергенде келіншектің күлімсіреген жүзін көріп, қуаныштан жүрегі жарылып кете жаздады. Төсекте бұралып жатқанын да ұмытып кетті. Жүрегінде ешқашан сөнбейтін қуаныш оты жанғандай. Тағы да келіншектің қойнында таң атқанша жатты. Ертеңінде ақша біткенде түрі бұзылып боп- боз болып кетті.

- Не болды саған? - деді Райгүл.

- Ақшам бітті.

- Онда үйіңе қайт. Енді Сахат таныстарынан ақша сұрап қарыздана бастады. Алғашқыда жақын араласып жүргендерден сұрайтын. Кейіннен кім көрінгеннен сұрайтын болды, тіті ақшаны өсімге қарызға алды. Оны ертең бере ала ма, ол туралы ойлауды қойған. Бар мақсаты келіншектің жүзінен күлкі ойнағанды көру еді.

- “Менің шалым табыскер” дейтін Райгүл мойнынан құшақтап. Сахат үшін бұдан артық ештеңе керек емес. Өзін ата сақалы шыққан, шәшкі ағарып алпысты алқымдаған шал емес, күш қайраты бойында жас жігіттей сезінеді.

- Болды, болды дейді келіншек шалдың тегеуріне әбден риза болып. Ақшасы біткен соң таға да Сахатты қуып жіберген болатын. Енді қарыз алатын жер де қалмады. Зейнетақысын алатын күн алыс және қашан беретіні белгісіз. Ол ақшасы келіншектің тәбетін басуға жетсе. Ұлына “әл үстінде жатырмын, ақша жібер” деп телеграмма соқты.

Ұлының жақында ғана ақша жібергенін ұмытып кеткен болатын. Ұлы ақшаны өзімен қоса ала келді. Тәрізі әкесі әл үстінде

жатыр деп ойласа керек. Ұлы кіріп келгенде, Сахат тамағын ішіп болып диван үстінде газет оқып жатқан.

-Әке!

-Ұлым! деп екеуі құшақтасып кетті.

-Халыңыз қалай?

-Бүгін басымды көтердім.

-Үй іші неге былығып кеткен? Мына іргеңізде тұрған қызыңызды неге шақырмағансыз? Ұлы жасынан үй шаруасына епті болатын. Леп-лезде тамақ жасап, дастархан үстінде әкесіне әкелген ақшасын берді. Жұмыста болғандықтан әкесінің аяғымен жүргенін көріп көп бөгелмей қайтып кетті. Райгүл Сахат ақша алып келгеннен соң қайтадан қабылдады. Талайдан бері келіншектің жүзін көрмеген Сахаттың қуанышында шек жоқ. Іштей келіншекпен болған күндерін ұзақ созыла бергенін тілейтін. Тек осы үйде ғана өзінің асып-төгілген көңіл арнасы сабасына түсетін. Тек осы үйде ғана өзінің жалғыздығын ұмытатын. Сахат дастархан үсті мол болғанын тілегенмен де, тек ақша бітті деген сөзді естігісі келмейтін. Осы үйде болған әр күні Сахат үшін той екенін Райгүл білмейтін. Әр күнін санап ақшасының көпке жетуін тілейтін.

-Жаным, шалым дейтін Райгүл тоқ мысықтай мияулап. Бірде таңертен ояғанда келіншек төсектен ерте тұрып кетіпті. Ауыз үйден күбір-күбір сөз естілді.

-Бұл шал о дүниеге кетуге асығып жүр екен. Бұл Райгүлдің інісінің дауысы еді. Ұйқысы шайдай ашылып сала берді.

-Ақшасы бітті, өзі де кетеді деді Райгүл.

-Айттым ғой ана жолы бұл қақбасқа жолама деп.

-Өзі кетеді.

-Болды, ескерткенім. Сахат қорқыныштан зәресі ұшып кетті. Қол аяғы дірілдеп асығыс киіне бастады. Есік алдында шыққанда сар шұнақ аяз бетін пышақтай қарып өтті. Тіпті үйіне барғысы келмеді, көпке дейін көшеде жүрді де қойды. Жарты айдай ешқайда шықпай үйінде омалып отырды. Дүние қараң қалғандай. Жатса төсекте екі жағына аунап көпке дейін ұйықтай алмайды. Тамақты жөндеп ішпеді. Күн жымықтана көшеде қыдырған болды. Қызының үйіне барып біраз күн жатты, бірақ балалары шулап жүйкесін тоздырған соң үйіне қайтып кетті.

-Әке сізге не болған, әлде науқастанып жүрсіз бе?- деді қызы.

-Жоқ.

Өзі үйіне қайтып оралғанымен жан тыныштығы орнамады.

Келіншектің үйіне барайын десе қалтасында көк тиын жоқ. Үй ішіндегі нәрсесін сатайын десе ескі-құсқы жұмырына жүк болмас, оның үсітіне қарыз ақшаларын сұраушылар көбейді.

-Сәке, алғаныңызға екі ай болды, қайтарыңыз.

Тіпті есікті ашпайтын болды.

-Әй шал, деді бір танысы көше бұрышынан ұстап алып,

-А!

-Қарыздарымды қайтармасаң сотқа берем... Алған зейнетақысын қарызына берді. Бірақ сонда да үйінен қарыз ақшаларын сұрап келушілер толастамады. Бірде үйіне кіргенде тосынан онымен үш адам кірді.

-Шал, қарыз ақшамды бермей о дүниеге аттанып кетіп жүрме.

-Өзін сабап алуға болады, - деді екіншісі

-Қақбас құйрығыңды қыс - деді үшіншісі.

Бірінші кіргені қабырғадағы кілемді сыпырып алды. Екіншісі тоңазытқышқа жармасты. Үшіншісі бөлме ішінде тайрандап біраз жүргеннен соң, “шал үйінді сатудан басқа амалың жоқ, сонда ғана бар қарызыңнан құтыласың”.

-Ойланып көрейік.

-Ойланатын түк те жоқ, басқа амалың жоқ.

Сахат қинала келісімін берді. Өзі арзан, тұрған жері орталық көшеде болғандықтан сатып алушы да тез табылды. Қарызынан құтылып, қалған ақшамен Райгүлдің үйіне құстай ұшып жеткен болатын. Бір нәрсені сезген болу керек, Райгүлде құшак жая қарсы алды.

-Шал- ау жоғалып кеттің ғой, ақша таптың ба?

-Иә.

-О, жаным!- деді келіншек.

Лезде дастархан жасалып, арақ та қойылды. Сахат сөйлеуді қойған, келіншектің қолынан сипай береді.

-Шыдасаңшы, таппайдай тал түсте жатамыз ба?- деді келіншек.

Сахат бұл кезде ертеңгі күнін ойлаудан қалған еді. Бейне өзін белгісіз тылсым күш ноқталап алғандай. Тіпті жас кезінде әйел затына осылай жан тәнімен берілмеген болатын.

-Демінді алсаңшы,- деді келіншек су болған арқасын сипап.

Бұл күндері көктемнің алғашқы шуағын сезінгендей. Терезедегі қырау еріген. Есік алдында шыққанда ойынды жерде иірінді су көрінеді. Қыстың сар шұнақ аязы енді қайтып оралмастай кеткен сияқты. Сахат келіншекпен есте каларлықтай күй

кешті. Райгүлдің айтқанын орындап, ақшасын қолына ұстата берді. Бірде қалтасында түк те қалмағанын білді.

- Не болды? - деді Райгүл оның түсі бұзылып кеткенін көріп.

- Ақша бітті.

- Онда үйіңе қайт.

- Үйімді сатып жібергем

- Есуас енді қайда барасың?

- Сенімен тұрсам.

- Інім келеді, - деді Райгүл орнынан тұрды. Сахат тек сонда ғана үйдің адам көргісіз болып былығып кеткенін көрді. Бөлмеде әтір мен темекінің иісі қосылып, кісінің қолқасын арттырады.

- Райгүл кумасаңшы, аясаңшы.

- Әй, шал інім келеді деп айтып тұрмын ғой, түрмеде отырған адамды өзің білесің ғой.

Сахат сүйретіле орнынан тұрды. Осы жұманың ішінде көзі шүңірейіп кетіпті. Сақал- мұрты өсіп, артық еттен арылып, бойы еңкіш тартыпты. Тіпті аяғына біреу зіл батпан байлап қойғандай әзер басады. Есік алдына шыққанда бағанағы жылымықталған су қатып мұзға айналыпты. Қарны ашып, өзегі талып қызының үйіне бет алды.

- Әке не болған, өзіңізде өң жоқ қой, - деді қызы

- Науқастанып қалдым.

Қызының үйінде бір жұмадай жатып, әл жинап алған соң қайтадан көшеге шықты. Үйін сатып жібергені туралы қызына әлі ештеңе айтқан жоқ, сондықтан баратын жері де жоқ. Мүмкін құрбы-құрдастары мен таныстарының үйінде амалдай тұрар. Бірақ етене араласып жүрген тамыр- таныстарының көбі о дүниеге аттанып кеткен. Сонау алпысыншы жылдары жастық шақтарын бірге өткізген жолдасының үйіне барды. Өзін жақсы қарсы алды. Мінезі, сөзі, жомарттығы сол қалпы. Бұл үйге екі күн қонып, Райгүлдің үйіне барған. Есігін әзер ашты, тіпті өзіне жылы қабақ танытпады, отыр деп те айтпады.

- Бір жаққа қонаққа барушы едім

- Райгүлжан, келісіп тұрсақ қайтеді?

- Ей шал, неменесіне келісеміз, жөніне жоғал. Өзің әбден шаршаттың ғой.

Райгүл Сахатты итеріп шығарып жіберді. Күн ұясына батқан көше тастай қараңғыланған. Күндізгі беймаза шу бірте- бірте саябырлана бастаған. Аяқ астында қар сықырлайды. Тіпті тайғанап құлап қала жаздады. Қызының үйіне барғысы келмеді.

Сатқанын ұмытып кетіп өзінің үйіне барды. Сонан соң тағы да көше қаңғыды. Арада үш күн өткенде қызының үйіне барғанда танымай қалды. Сақал-мұрты өсіп кеткен, жалаңбас, сыртқы киімі жоқ, оның үстіне әкесінің мас екенін білгенде қызы жылап қоя берді.

-Әке не болған, мұндай емес едіңіз ғой?

Жылап жүріп жуындырып, шешіндіріп төсекке жатқызды. Ал қызы әкесінің үйін сатып жібергенін естігенде төбе шашы тік тұрды. Сөз айтпай бір бөлмесін босатып берді.

-Әке осында тұрыңыз.

Арада бір жұма өткенде Сахат көшеге шығып тағы да мас болып келді.

-Кәрібжанға айтпа қызым,- деді. Қызға алдында әкесі емес басқа біреу тұрғандай көрінеді. Есейіп ес білгелі әкесінің мас болғанын көрген емес. Қызы не болғанын тәптіштеп сұрамады. Көктемге дейін талай уақыт өтті. Сахат уақыт ағынын сезінуден қалған сияқты. Көшедегі қар еріп, ауада көк иісі анық сезілді. Мұндай күнде қыстай қапас үйде отырған адам сыртқа шығып бой жазғысы келеді. Сахат ешкіммен сөйлеспейтін болды, тұйықталып кетті.

Кейде түн ортасында оянып кетіп көпке дейін ұйықтай алмай жатады. Таң сәулесімен қоса көңілінде үміт ұшқыны пайда болады. Өзі қайтадан Райгүлмен татуласып кеткен екен дейді. Осылай қиялға ұқсас тәтті ойдың құшағында уақыт өткізеді. Көктем күн сайын күшіне ене бастаған. Қала сыртындағы төбе беттері қардан арылып, жер бусанып көк шыға бастаған. Ағаш бұтағы бүршіктеніп жапырақ жаюға әзір тұр. Кейде көшеде таныстарын кездестіріп, сөйлесіп уақыт өткізетін болды. Сонда ғана иығынан басқан ауыр ойдан сейілгендей болады. Бірде зейнетақысын алып, шыдай алмай құстай ұшып Райгүлдің үйіне жеткен. Есікті өзі ашты. Іштен сыртқа қарай темекі түтіні мен арақ иісі аңқыған ауа сыртқа қарай лап берді. Сол жақтан күбір-күбір сөз бен күлкі естілді. Сөз айтпай келіншектің қолына ақша ұсынды.

-Шал-ау менің туған күнім екенін қайдан білдің? Дастархан басында еңгезердей еркек пен жастау әйел отыр.

-Біздің ағай,- деді Райгүл

-Ендеше мен сенің әкең деп қалсам,- деді еркек. Отырған келіншек Сахатты танитын, мырс етіп күліп жіберді.

-Ал ағасы Райгүлдің туған күніне келген екенсің және кешігіп келдің деп еңгезердей еркек стаканды толтыра арақ құйды. Сахаттың көңілі көтеріліп сала берді. Бейне өзін Райгүл отырған жақтан жылу шарпығандай сезінді. Ұмытылмас болған бұрынғы күндер қайтып оралғандай.

-Алып қойыңыз

-Тамақ жеңіз,- деді отырған әйел мүләйімсіген дауыспен.

-Аға сізге сөз берілді- деді Райгүлдің жанында отырған еңгезердей еркек.

-Не айтсам.

-Өзіңіздің тілегіңізді.

Сахат талайдан бері арақ ішпегендіктен бірден басына шапты, ауа мен, мысқыл сөзбен, күлкімен, өзіне мазақтай қарап отырған еңгезердей еркектің беті жүзі бәрі бұлыңғырланып көрінді. Тұрып кетуге ерік күші жетпеді. Мас болсада өзінің күлкілі ыңғайсыз жағдайда қалғанын сезді. Оның үстіне еңгезердей еркек үсті-үстіне бастырмалатып арақ құйды.

-Алып қойыңыз түбіне шейін, әлде Райгүлге зіліңіз бар ма?

-Жоқ

-Онда кеттік,- деді еңгезердей еркек Райгүлге қарап көзін қысып қойып.

Сол кезде бөлмеге Райгүлдің інісі кіріп келді.

-А отырмысың қақбас, ана жолы айтқан емес пе еді жоғал деп.

-Кеттім, кеттім, деді Сахат орнынан өзер тұрып Райгүлдің інісі қоса шығып көшеде жығып салып тепкілей бастады. Ешкім ара түскен жоқ. Сахат есі ауып құлады.

Есін жиғанда есік алдында орындықта отыр екен. Күн ауып келеді, алыстан жым-жырт тыныштықты дүр сілкіндіріп тепловоздың дауысы естілді. Тәрізі ары-бері өткен жұрт өзін мас деп ойлаған шығар. Мас екені рас еді, басы шыр көбелек айналғандай. Жүрегі айнып құсқысы келді. Орнынан тұрып біраз жүріп барып үйдің қабырғасына сүйеніп отыра кетті... Түнгі күзеттен қайтып келе жатқан милиция қызметкері үйдің бұрышында ұйықтап отырған адамды көрді. Бас киімі жоқ, ақ шашы дудырап кеткен. Жақындап келгенде бет аузының сау тамтығы қалмаған. Көзі бір нүктеге қарап қалыпты. Иығынан қозғап қалғанда жантайып құлап түсті. Сонда ғана бұл адамның өліп қалғанын білді.

-Сол шал ғой...

“Ана жолы өлтіре сабағанда мен емханаға алып барып едім,

енді өлігінің үстінен шығып отырмын” - деді келген кезекші милиция қызметкеріне

-Протоколға қол қоясың

-Апырай оған талай уақыт өтеді ғой, неге менің кезегім біткенде осындай оқиға болады.

-Енді кайтесің, басына құдай салған соң,- деді кезекші милиция қызметкері жұбатып.

ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ

Жаз кеші. Күн ұясына батып кетсе де көкжиегі арайланып тұр. Көшеге көтерілген шаңнан қала шетіндегі тау қырқалары көзге бұлыңғырланып көрінеді. Мұндай ауада шаңмен қоса бензин иісі анық сезіледі. Серіктің бір бөлме жалдап бұл қалада тұрғанына бірталай уақыт болды. Келген кезде нағыз үскірік, боран соғып тұрған. Үйлердің арасында омбы қар жатқан. Тіпті отын түсіруге шамасы жетпей электр жылытқышымен шыққан. Әсіресе түнде жаурап тоңғанын әлі ұмыта қойған жоқ. Әрине суықта бала- шағасымен тұра алмайтындықтан көшіріп алуын кешеуілдете берді. Терезені бір елі қырау басқан. Таңертең мұздай суық шай ішіп жұмысқа барған. Бірақ басында біршама жақсы жүрген жұмыстың қиюы кете бастаған. Тіпті соңғы жарты жылды бір тиын алған жоқ. Жұмыс тоқтаған соң цех ішінде құр бос сандалып жүреді де қояды. Түсте құр суға пісірілген макаронды жейді. Ал кешке суық бөлмеге келгенде нағыз азап басталады. Қатып қалған нан жеп, суық су ішіп, басына малакай киіп төсекке жатқанмен ұйықтай алмайтын. Кейде азынай сокқан бораның дауысынан оянып кететін. Ондай кезде өзін елсіз қалған аралда жалғыз қалған адамдай сезінетін. Ауылда қалған бала- шағасын ойлайды. Алғашқы кезде үйіне жиі барып тұратын. Соғымдарын сойып, шөп түсіріп берген. Бірақ соңғы кезде ақшасыз болғандықтан баруын сиретті. Күзге таман қолда бар азын- аулақ малын сатып көшіріп алмаса болмайтынын біледі. Әрине оған шамасы жетсе.

Күнде кешке таман есік алдындағы орындыққа отырып алып темекі тартады. Бір жағынан уақыт өткізуге ермек, екінші жағынан кісінің қарнын аштырмайды. Көршілерінің көбін сырттай таниды. Қаланың бұл маңындағы үйлер бір біріне жақын салынғандықтан маңайдағы тыныс тіршілікті бақылауға болады. Көше шуына да құлағы үйрене бастаған. Балалардың айқ-

айымен, толассыз ойнаған музыка үнімен, әрлі-берлі өткен машиналардың беймаза гүрлімен, оған анда-санда тепловоздың айқайы қосылады. Серік мұндай кезде өзінің жалғыздығын сезінбейді. Бірақ ешкіммен танысып араласып кеткен жоқ. Тек көрші үйде тұратын егде тартқан адам ғана жағдайын сұрап кетеді.

-Жігітім отырмысың, жағдайың қалай болып жатыр?

-Бірқалыпты ағай.

-Үйден хабар бар ма?

-Барып келуге ақшам болмай тұр. Қарыз сұрайын десем таныстарым жоқ. Өзіңізден сұрасам.

-Е, қарағым мен қарыз бере- бере әбден көңілім қалған.

Бұл адамның киім киісі, жүріс-тұрысынан бір кезде әжептәуір қызмет істегені сезіледі. Дауысын ешқашан көтермейді. Тәрізі қазіргі бос уақытында өмір туралы көп ойлап бір тұжырымға келген сияқты. Бұл кісіден басқа ешкім өзімен амандаспайды, тіпті сөйлеспейді де.

Бағанағы көк жиегінде күн шапағаты жойылып, аспанда самсаған жұлдыздар пайда болған.

Бірақ бұл кезде көше шуы әлі басылмайды. Бұл дыбыстар еріксіз көңіліне қорқыныш ұялатады. Бірақ жалғыз өзі жайсыз иіс жайылған қараңғы бөлмеде төсекте көпке шейін ұйқысы келмей жатады. Сондықтан кей күні түн ортасына шейін есік алдында отырады. Күндізгідей емес тіршілік ағыны өзгеше сезіледі. Үйдің бұрышында адамдар қараңдайды. Әлдеқандай ұрыс жанжалдың дауысы естіледі. Дыбыстар енді тосынан ойда-жоқта шығады. Кейде аяғын әзер алып мас жанына келеді. Арзан арақ иісі кісінің қолқасын айырады.

-Братан темекші берші?

Серік тез құтылу үшін темекі ұсынады.

-Інішек ренжімесен ағанды сыйламаймысың.

-Сыйлап тұрмын ғой.

-Жоқ бір жарты алшы. Өмір туралы ойланып- толғанып сөйлесіп отырсақ.

-Жоқ ақшам жоқ.

-Братан жарайды.

Орнынан тұрып жөніне кетеді. Одан соң бірақ тыныштық орнайды. Қыр жақтан жусан иісі аңқыған таза ауаның лебі сезіледі. Еріксіз ауылдағы жайма шуақты түндері есіне түседі, күрсініп қояды да орнынан ауыр тұрады.

Ертеңінде кешке таман егде тартқан адам жанына келді. Аман саулықтан соң әңгімесін бастады.

-Қарағым менің өмір бойы қолымда үкімет дүниесі болды. Ұрлау үшін мүмкіншілігімде көп болды. Сөздің шыны керек өткен күндерімді өкініп сөйлеп отырғаным жоқ. Өзің де сөз тыңдай алатын жігіт сияқтысың. Иә талай жерде істегем, талай адамдармен дәмдес болдым мені сыртымнан жұрттың жомарт дейтінін де білетінмін. Қайырымдықты шын көңілімен жасайтынмын. Бірақ жақсылығым тез ұмтылатына көзім жетті. Тіпті сұраусыз жақсылық жасасаң өзінді есерсоқ ес ауысқанға санайтындар бар.

-Иә ағай ондай адамдар да болады.

-Жоқ болады емес, бар. Мен саған ойымнан шығарып тұрғаным жоқ, тіпті жұмыстан шығып басқа жаққа ауысам десең, жұрттың амандасуының өзі өзгеріп сала береді. Апырау, жақсылықтан басқа ештеңе жасаған жоқпын ғой дейсің.

-Иә, ағай өмірде ондай адамдар кездеседі.

-Дұрыс айтасың жігітім. Өмірден түсінігің бар жігіт сияқтысың. Тіпті сенің жағдайыңды білем. Көмектескім келеді. Ала жаздай көк тиын алмай жүргенің оңай емес қой. Апырай заң қайда? Біздің халық не көрмеді дейсің. Айтпақшы әңгіме қарыз жөнінде ғой. Өзің сияқты жас жігітпен көрші тұрдық. Өзі де жылпылдаған құдайдың қуы. Ай құрғатпай қарыз алып тұрды десе болғандай. Ал берген жырып, жырымдап жарты жылға созады. Бір күні өзінің көк тиынсыз отырғанын айтып тағы біраз күте тұруымды өтінген. Ал ертеңінде базарға барғанымда әйеліне етік сатып алып тұрғанын көрдім. Мені көріп сасып қалды. Содан соң келіп қарыз сұрауын қойды.

-Иә, аға өмірде ондай адамдарда кездеседі.

-Солай жігітім сондай адамдардан көңілің қалып, нағыз көмектесуге болатын адамдарға қол үшін бере алмайсың.

Бұл кезде маңайды қараңғылық тұмшалай бастаған еді. Дүние қанша астан-кестені шығып жатса да мынандай мамыржай кешке қуанасың. Аспандағы самсаған жұлдыздарға қарап ертеңгі күнге үміт арта қарайсың. Бүгін болмаса, ертең не бүрсігүні алтын көмбе тауып алатындай сезінесің. Дәл қазір ештеңе жоқ болмағанмен, көңіл түкпіріндегі үміт ай алдындағы кедергіні бұзып жарып алдыға жетелейді.

-Ал жарайды қарағым. Кемпір бұл шал қайда жүр деп күтіп отырған шығар.

-Сау болыңыз.

-Өзің үйге жүрсенші, шай ішіп, әңгіме- дүкен құрып сөйлемесіз.

-Уақыт тауып кіріп шығармын.

Бұл әңгімеден Серіктің көңіл күй көтеріліп қалды. Тіпті бір сәт болса да өзінің жалғыздығын ұмытады. Мұндай кезде айналасындағы үйге құлақ түре тындайды. Әлде- қандай алыста өннің қайырмасы естіледі. Тәрізі бір жерде сауық- сайран болып жатса керек.

Талайдан бері жиын-тойда болмағаны есіне түсті. Ақырғы рет көршісінің туған күнінде болған. Ұмытпаса оған да бір жарты жылдай болды. Қазір сауық- сайран қайда, тіпті күнін көре алмай кетті емес пе. Түн өзіне кешегідей емес салқын сияқты болып көрінді. Бірақ темекімен көптеп жуылмаған киім иісі аңқыған бөлмеге кіргісі келмеді.

Ауамен кеудесін кере дем алды. Тағы да өннің қайырмасы естілді. Ынылдап өлең айтқысы келеді. Жаздың жайма шуақ күндері сырт көзге байқалмай жылжып жүре берді. Мұндай жауынсыз жаз бұл өңірде жиі болатын. Таңертең көк жиегінде қылаң берген бұлт аптап күннің ыстығынан тарамдалып кетеді.

Қала сырты шаңды тақырға айналып кеткен. Онсыз да қаланың түбіндегі колхоз бен совхоздардың іргесі бұзылмай мынадай қуаншылық жазда шөбін өзер табатын жұрт, енді малдарын жаппай сойып базарға сата бастады. Еті өтпей иістеніп кеткендіктен жылап тұрған әйелді көрді.

-Балаға киім- кешек сатып алайын деп едім дейді.

-Семіз сиырдың еті, арзанға сатамын- деген әйелдің беймаза дауысын Серік талай жерге ұзағанша естіді.

Еріксіз өз ауылын, бала-шағасын есіне түсірді. Тағы есік алдындағы орындыққа отырып алып темекі тартты. Көшеде әрі-бері өткен жұртқа қарап уақытын өткізді. Бұрынғыдай емес мазасызданған, бір түрлі көңілсіз. Тағы егде тартқан адам жанына келеді.

-Қалай үйіңе бара алмай отырсы ба?

-Иә.

-Қарағым қиналдың - ау. Көп бөгелмей үйіңе қарай аяндап жүріп кетті.

Сол күннен бастап күнде кешке жағдайын біліп кететін болды. Аман- саулықтан соң көп сөйлемейді. Бір нәрсеге қатты ойлап толғанып жүрген сияқты тіпті өзіне бірдеме айтқысы келеді. Бірақ батылы бармай тұрған сияқты. Бірде кеш келді. Сол күні өткінші жауын жердің шаңын басқан, ауада дымқыл жер иісі сезіледі. Күндегідей емес қаланың абыр-сабыр тіршілігі

ерте басылған. Енді күндізгі адамға беретіні аз қатал тіршіліктің ағынын ұмытып, тіпті орындамайтынын білсе де елес дүниесіне бой бересің. Аспанда жұлдыздар көрінбейді. Адамдарда күндегідей емес дауыстарын ақырын шығарып сөйлейді.

-Қарағым отырмысың?

-Ә, аға.

-Мен саған ақша алып келдім. Барып балаларыңды көріп мауқымыңды басып кел.

-Ой ағай сізге қайтіп рахметімді айтарымды білмей тұрмын.

-Сөйт қарағым.

ҚАРЫЗ СҰРАУ

Жерді аптап күйдірген күннің қызуы кешке таман басылды да көк жиегіне қарай шөге берді. Бұл кезде көшеге балалар өре шығып солардың қуанышты айғайына толды. Олардың дауысы алыстан естіліп тұрды. Дүйсен сағат кешкі тоғызда Нұрлан айтқан жерге келді. Қала басшыларының көзінен таса болғандықтан автобус аялдмасы лекерлеп салынған. Тіпті алыстан қарағанда алба-жұлба қарауыл лашығына ұқсайтын. Көп күттірген жоқ Нұрланда өзіне қарай асыға басып келе жатыр екен.

-Кешіккен жоқпын ба?

-Дәл уақытында келдің.

-Онда жүр кеттік.

-Менше қарыз беру керек жақсы жігіт болатын.

-Айтқаның келсін.

-Ол жағын саспа.

Нұрлан жол бойы Дүйсен әлі көрмеген танысын мақтаумен болды. Біразда соң кеш қараңғылығына солтүстік жақтан соққан салқын самал сезілді. Аспан төрінде ерте қонған жұлдыздар пайда болды. Бұл кез жұмыстан шаршап келген жұрттың арқаны кең салып сөйлесетін уақыты. Нұрланның әңгімесінен Дүйсеннің көңіл күйі көтеріле түсті. Ауада машина бензині мен шаңның, сола бастаған шөптің иісі сезілді.

-Өзің білесің мен үй салғанда қатты қарыздандым, Саматқа барып жағдайымды айтып едім сөз айтпай бере салды- деді Нұрлан.

-Иә, жақсы жігіт екен.

Айтпа мен ғана емес басқаларға да көмектесті.

-Шынында да жомарт адам екен.

Дүйсен басына күн түсіп, ақша іздеп сандалғанына тура бір жұм уақыт болды. Әйелі ауырып, бес баласымен улап- шулап қалды. Бұрын барда үйінен шыкпайтын туысқандары жоламай кетті. Көме сұрап бармаған жері жоқ. Бұрын жақын дос жаран болып жүрген жолдастары да өзінен бойын аулақ салатын болды. Осындай есі шығып жүрген кезде Нұрлан кездесіп қалған. Жағдайын айтқан. Қол ұшын беруге келіскен. Енді өздері келе жатқан бейтаныс жомарт адамды көргенше асықты.

-Келдік, деді Нұрлан.

Олар екі қабат үйдің жанына келіп тоқтады. Қақпаның есі қағып біраз күтіп тұруларына тура келді. Іште өршелене үрігіп иттің дауысы естілді. Тек біраз уақыт өткеннен кейін арғы жақтан келе жатқан адамның аяқ алған дыбысы естілді. Есік ашылып өздеріне жаратпай қарап тұрған толық денелі кісі көрінді.

-Неменеге келіп едің?- деді қолын әзер ұсынып.

-Тығыз шаруа болып қалып еді Сәке, - деді Нұрлан.

-Айта бер- деді тіпті өздерін ішке шақырмай.

-Сәке, мынау менің жақын жолдасым

-Жарайды тіпті солай- ақ болсын.

-Жігіттің әйелі ауруханаға түсіп қалып сізден қарызға ақша сұрап келіп тұр.

-Сен өзін қызық жігіт екенсің, бейтаныс танымайтын біреуге мен қарыз ақша қалай берем.

-Сәке менің жақсы танысым деп тұрмын ғой деді.

Нұрлан жалынышты дауыспен.

-Жоқ бере алмаймын, үйде қонақтар отыр еді деп есікті сарт еткізіп іштен жауып алды.

Бұлар таң қалып біраз үн түнсіз тұрып қалды.

-Осы кісі ме? деді Дүйсен таңырқап.

-Иә.

-Адам өзгереді ғой.

-Айтпа оған көзім енді жетті.

-Егер осында төрт жыл бұрын келгенде үйіне шақырып, жағдайымызды сұрап, ас суын беріп шығарып салар еді. Тәрізді басынан шатасқан болу керек деді Нұрлан.

-Мүмкін ойда жоқ жерде байып кеткен шығар, - деді Дүйсен.

-Оның рас, жақын туысының арқасында банктен көп ақша алған.

-Немере ағасы бүкіл совхоздың шұрайлы жерлерін басып алып, халқын қаңғытып жіберген.

-Онда белгілі болды.

Енді Нұрлан қайтқанша Саматты жамандаумен болды.

-Қарай көр пәлсінуін, осыдан он жыл бұрын ішіп кеткен жерінен немере ағасы көшіріп алды, сонаң соң арақ ішкенін қойды. Бас жазуға ақша сұраған кісінің көңілін қайтармайтын.

-Жарайды болды неменеге таусыласың, әрі-беріден соң жақын туысың емес қой.

Күн ұясына батып кеткен, бірақ көшеде ойнап жүрген балалардың қуанышты дауысы әлі де естіліп тұрды. Сөз таусылғандай екеуі үн түнсіз жүріп келеді.

Әрқайсысы ойға берілген, Нұрлан өзін құдайдай сеніп барған адамының ұятқа қалдырғанына налыды. Бағанағы лепірген көңіл-күйі басылған Дүйсен дәрі мен көмек күтіп жатқан әйелі мен улап-шулап отырған аш жалаңаш балаларын ойлады. Үйіне тақаған сайын аяғын баяу басады.

СВЕТОФОР

Шілденің ыстық айы. Күн төмен шөккен сайын күндізгі кісі шыдатпас ыстық жалынның беті қайта бастайды. Ауада көбіктенген шаң тозаңмен көкжиек алтын түстес реңге енген. Көптен жауын жаумағандықтан ауа құрғақ. Ағаш жапырақтары да мезгілінен бұрын сарғыш тарта бастаған. Алтынбай үйден шыққанда терек ұштарының батар күн алауына бөленгенін қызықтап қарап біраз тұрды. Бұл жасы елуді алқымдаған адамның жүріс қимылы ширақ. Өмір бойы осы жерде тұрғандықтан қаланың тыныс-тіршілігін бес саусағындай білетін. Әсіресе кешке таман көше қыдырып бой жазып келгенді жақсы көретін. Көше шуын тыңдап өмірге деген сүйіспеншілік сезімі арта түседі. Күндізгі тіршілік үшін тыраштанған жандардың енді қоңыр салқын үйіне келіп тыныстайтын шағы. Кешкі шәй үстінде бір-біріне қаланың соңғы жаңалықтарын айта отырады. Адамдардың сөзі, жүрекке жылы, бірақ ұйып тындайын десен үнін тым жеңіл музыка сарыны, машина гүрілі, кенет осы дыбыстарды тепловоздың гүрілі бұзады. Әсіресе темір жолға жақын жерде кісінің қолқасын ала тындай көк түтін иісі сезіледі. Алтынбай жастау кезінде, сонау тау қыратына жайлауға шығып, атпен шапқылағанды армандайтын. Бірақ уақыт өте нағыз қала тұрғынына айналды.

Өзінің құлағы үйренген көше шуын аңсайтын болды. Әсіресе көптен көрмеген таныстарын кездестіргенде шүйіркелесіп сөйлесіп қалатын. Осындайда қаланың соңғы жаңалықтарын еститін.

- Сакең сол орынға дәмелі болып жүр еді ғой.
- Көрмейсің аяқ астынан немере інісін орнынан алып тастады.
- Өзін ішіп жүр деп естідім.
- Ия аздап.
- Ақылды адам ғой, ойланып барып қояр.

Алтынбай кейде терең ойға кететін. Байқалмай өтіп бара жатқан өз өмірін сарапқа салатын. Бойында өкініш пен өтіп кеткен жастық шағына сағынышпен қатар, осы күнгі уақыттың жойқын ағынына мойынсытуда бар болатын. Бұл қаланың өзге тұрғындарындай емес сырттағы өмір жаңалықтарына елең етіп үн қосуға тырасатын. Бір біріне ұқсас күндер легі жан дүниесіне жайсыз әсер ететін. Кейде өз тұрмыс тіршілігіне сын көзбен қарайтын кезі де болатын. Ондайда өзіне, айналасындағыларға не істесе де көңілі толмайтын. Бірақ мұндай жайсыз ой сезімінен тезірек құтылуға тырысатын. Бүгін асығып келе жатыр. Осыдан бірнеше күн бұрын көше қиылысында светофор орнатып жатқанын байқап қалған болатын. Кеше кешке таман светофордың істеп тұрғанын көріп қуанып қалған. Осы көшенің қиылысында светофордың керек болғаны қай заман. Есіне осыдан екі жыл бұрын алакеуім уақытта екі жеңіл машина соғысып кісі мерт болғаны түсті. Әрине светофор болса қағыспас еді ғой. Алтынбай тәртіппен заңның жүргенін ұнататын. Өз үйінде де, жұмыста да тәртіп болғанын жақсы көретін. Алтынбай жұмыста көше қиылысында светофор орнатқанын айтқанда оған мән берген ешкім болмады.

- Біздің қала үлкен емес.
- Ал түнде машиналар өте сирек жүреді, тіпті көше қаңырап бос жатады деуге болады. Сонда қызыл светофорға тоқтап тұру керек пе?- деді қызметтесі Науан.
- Әрине тоқтап тұру керек- деді нық дауыспен Алтынбай.
- Неге тоқтайды? Көше қаңырап бос жатыр ғой?
- Тәртіп солай болғаннан кейін тоқтау керек қой деді Алтынбай.
- Өзіңнің көзің жетеді түнде тоқтамайтынына,- деді Науан дауды доғарып.

Күнде таңертең жұмысқа кетіп бара жатып көше қиылысында светофор жанғанын көріп көңілі көтеріліп қалды. Мұндай

кезде аяғын ширағырақ басады. Жаздың шарықтап шегіне жеткен кезі. Талайдан бері жауын жаумағандықтан ауа құрғақ болатын. Күндіз толассыз соққан желден шаң көтеріледі, оңтүстік жақтан ыстық леп бетке ұрады.

Біраз уақытта соң машина болмаса да кісілердің қызыл жарық жанса да көше қиылысынан өте беретіні байқады да қатты ренжіді. Бұл көңіл күйін алғашқы байқаған Науан болды.

-Алтеке көңіл күйіңіз онша емес қой.

-Оның рас

-Не болып қалды?

-Біздің көше қиылысында светофор орнатқан

-Білемін айтқансың.

-Кейбіреулер қызыл жанғанына қарамай көше қиылысынан өтіп кетеді.

-Алтеке біздің адамдарды білесіз ғой, оларды үйрету қиын, тек машиналар жол ережесін бұзбаса болды ғой деп басу айтып.

Бір күні күн қараңғыланғанда көше қиылысынан өтіп бара жатып қызыл светофор жанып тұрғанына қарамай бір жеңіл машина өтіп кетті. Алтынбайдың таң қалғаны сондай қолын бұлғап айқай салды, бірақ тоқтамады. Соңа соң есеңгірегендей біраз тұрып қалды. Күн жаңбырлы болатын, көше жарығынан асфальт қара тақтайдай жылтырайды. Алтынбайдың көңілі торығып сала берді.

-Енді жеңіл машина қызыл жарыққа өтіп кетті,- деді ертеңінде жұмысқа барғанда Науанға.

-Шала білетіндей ештеңе жоқ, мысалы бізді алайықшы, бастық жоқ болса жұмыста ерте кетіп қаламыз, сол сияқты нәрсе ғой.

-Мен жұмыстан ешқашанда кетпеймін,- деді Алтынбай.

-Оны мен білемін- деді Науан күлімсіреп.

-Науан сен мені тыңда, егер жұрттың бәрі заңмен тұрып жүрсе өмір сүру әлде-қайда жеңіл болар еді.

-Заңсыз жүру жалқауларға, дарынсыздарға, тер төкпей ақша тапқылары келетіндерге, арам пиғылды жандарға керек. Олардың кеселінен заңға деген сенім азаяды. Бөрінен жаманы адамдар әділдікке сенуін қояды.

-Алтеке дұрыс айтасыз- деді Науан мысқылдап. Уақыт өткен сайын Алтынбай тіпті түнде қызыл жарық жанғанда тоқтамайтын машина болмауы мүмкін емес қой деген ойда болды. Енді көшені кеш қыдыратын әдет тауып алды. Түн ортасына таман қалаға қыр-

дың таза ауасы леп береді. Көше қиылысында көк, қызыл, сары жарық ауысқан светофор өзіне тартады. Бейне сол жарықты тылсым күш жатқандай сезінеді. Бірақ күнде үйіне көңіл күйі бұзылып қайтады. Бірде тағы түнгі жортуына шыққан. Көше қиылысында светофордың қызыл жарығына тоқтап тұрған машинаны көріп өз көзіне өзі сенбеді. Қуаныштан жүрегі жарылып кете жаздады. Аяғын шалыс басып он жыл көрмеген танысына жүздесу үшін асыққан адамдай сезінді. Соңғы кезде көңіліне ұялаған күмәнді ой леп-лезде сейіліп сала берді. Аяғын одан сайын ширақ басып, тіпті жортып кетті. Жок, жок заңды, тәртіпті құрметтейтін адамдар бар екен, оған енді көзі жетті. Бар ойы көше қиылысына барып, жасыл жарық жанғанша, жеңіл машина орнынан жылжығанша бейтаныс адамның жүзін көріп қалу еді. Бірақ жете бере жасыл жарық жанғанда да жеңіл машина орнынан жылжымады. Жүрегі зырқ ете түсті. Тақап келгенде дөңтелегін ауыстырып жатқан жүргізушіні көрді. Қапаланғаны сондай қызыл жарық жанып тұрса да көшені қиып өтті. Ертеңінде қан қысымы көтеріліп жұмысқа бара алмай қалды.

КІММЕН ІШУ КЕРЕК

Жаздың күні талмаурап батуға бет алған шақ. Ағаш ұшы күннің қызғылт нұрына бөленген. Үлп еткен жел жоқ. Бес қабат үйдің жанында отырған кемпірлер айналасында не болып жатқанын бағдарлап байқап отыр.

Анау шеткі подъездің жанына қызғылт машина тоқтап, ішінен семізше адам шығып, жан жағына ұрлана қарады да кенет өз денесіне лайықты емес қимылмен тез ішке еніп кетті. Кемпірлер оның үшінші қабатта тұратын етженді жесір келіншекпен әйелінен жасырынып кездесетінін білетін. Қожан үйінен шыққанда маңайды бірте-бірте кеш қараңғылығы бүркелей бастаған болатын. Бұл аласа бойлы толық адам жып-жылтыр бетіне қарап өзіне өзі дән риза екенін сезуге болады. Кенет өзіне қарай келе жатқан Айтбайды көрді. Байқамаған болып бұрылып кетуге кеш қалды.

-Кім екен десем сен екенсің ғой

-Немене танымай қалдың ба?

-Жок, о не дегенің.

Айтбайдың үсті тозған. Сақалы өсіп кеткен. Жүзінде мұң

сезіледі. Бұл да бір кезде әйелімен айырылыспай тұрғанда Қожан сияқты кешке көше қыдырғанды жақсы көретін. Кейде ұзақ әңгімелесетін. Екеуінің де өмірге деген көзқарастары ұқсас болатын. Әйелімен айырылысқалы оңбай кетті.

-Қожеке үйде бір шиша арақ бар еді. Бір кездегідей кең отырып шешіле сөйлесіп ішсек қайтеді.

-Жоқ оның не? Мен ішпегелі қай заман, қойғанмын. Қызмет бабы көтермейді - деді Қожан маңызды кейіпен.

-Онда кешір, жолыңнан қалма.

Қожан Айтбайдан оңай құтылғанына қуанды. Неге екенін өзі де білмейді, жан ашыған сезімнен көрі, өзін артық сезіну басым болатын. Айнала қараңғылана түсті, тек батыс жақта батып кеткен күннің қызғылт арайы көрінеді. Кенет өзін басып кетердей болып жанынан жеңіл машина жанай өтіп, сәл ұзап барып тоқтады.

-Әй тезірек жүрсеңші, деген өзінің тікелей бастығы Құсайынның дауысын естіді. Қожан қуанғанынан секіріп жібере жаздады.

-Келдім, келдім дей берді.

-Отыр, деді Қүсекең жігерлі дауыспен. Машина орнынан жүйткі ағыза жөнелді.

-Кешірсін. Біз мына жігіттердің табысы үшін аздап...

-Құттықтаймын Қүсеке.

Қожан машина ішіндегі жігіттерді танып отыр. Осы ауданның бетке ұстар азаматтары. Әрине осы отырғандар да әркіммен іші бермейді. Олар қаланың шетіне шығып, сүрлеу жолға түсіп, тау етегіндегі бұлақтың жанына барып тоқтады. Көк жиегіндегі қызыл арай сөнген. Аспанда самсаған жұлдыздар жарқылдайды. Алыста құр бақалардың шырылы естіледі. Олар кабинадан шыққанда беттерін таза салқын ауа өбіп алды.

-Нағып тұрмыз Қанапия?

Еңгезердей жігіт машинаның жарығын жақты

-Біз аздап тартып алдық. Ал сен Қожан давай деді Қүсекең әмірлі дауыспен. Шофер жігіт құмыраның түбін жұдырығымен бірақ соғып ашты да екі жүз грамдық қырлы стаканға толтырып арақ құя бастады.

-Қүсеке көп қой. Масайып қалмаймын ба?

-Ничего, мас болсаң баратын жеріңе апарып тастаймын.

Қожан көзін жұмып алып тартып жіберді. Ішіп болғанда жер теңселіп кеткендей болды.

Көк жиегінде қызыл арай әлдеқашан сөнген. Машина радиосынан жанға жайлы музыка үні естіледі.

-Қалай жігіт? Тағы тартып жібер бұл штрафной.

-Ой Күсеке.

-Но бала, не возражай. Үлкен адам сыйлап тұрғанда деп тұздалған қияр әперіп.

Қожанның көңілі кенет адам айтып болуға болмайтындай лепіріп сала берді.

Қуаныш па, әлде тосыннан ойда жоқта пайда болған шаттық па? Дәл қазір айта алмас. Машина жарығында ұшып жүрген түнгі көбелектер көрінді. Көңілінде осы отырған адамдарға деген ерекше бір мейірім пайда болды. Жерде музыка үнімен теңселіп, аспандағы жұлдыздар да мың миллиондаған шамшырақтай жымыңдап, бүкіл маңайындағы табиғат күндізгі қатал сұрғылт көрінісін жойып өзгеріп сала бергендей. Ауа иісінде бейне жердің төсінен шыққандай жұпар иіс сезіледі. Жай күндегі өзін өзі ұстап, кісімсіп, әр адымын андып басып, өтірік күліп, жалған сөйлеп, жалған мейірімандылық көрсетудің керегі жоқ. Дәл қазір өзінің іс қиымылында жасандылық жоқ шынайы екенін біледі.

Бейне өзінің әр қимылын, сөзін сыртынан буып құрсағын күштен босанып енді ғана өзін еркін сезінді.

О, тоба осындай көңіл күй әншейін уақытта неге болмайды екен?! Жанында отырған адамның сөйлеген сөзі мына шексіз бос кеңістік әп сәтте жұтып әкетіп жатқандай. Бірақ дәл мынандай жағдайда сөзде қандай мағына болуы мүмкін. Кенет осы отырған жұртқа жүрек түбінен шыққан жылы сөз айтқысы келді.

-Күсеке сізді туған күніңізбен

-Менің туған күнім өтіп кеткен.

-Кешіріңіз мен өзіңізді құшақтайыншы жомарттығыңыз үшін.

-Қой жігітім, босағадан келіп, басқа шықпа. Әй Қанапия тағы да күйшы.

-Жоқ Күсеке өтінемін, мен итак то аздап масайып қалған сияқтымын.

-Одан да өздеріңіз

-Ой, жігітім жаман сыйлағанды, сиыр сипағанды білмейді деп, ұсынып тұрған асымды қолымнан қаққаның не.

-Онда кешіріңіз.

-Е, бәсе солай де.

Қожан екі жүз грамдық қырлы стақандағы арақты әзер тауысты. Оған бүкіл дүние арақ сасып кеткендей жүрегі айнып сала берді, кенет құсып жіберді.

-Әй, Қанапия, мына шошқаны үйіне апарып таста,- деген Құсайынның сөзін естіді.

Өзінің кеткісі келмей қарсыласқанын біледі. Тұрған топ өзін зорлап машинаға отырғызып жіберді. Одан соң бейне өзін түпсіз шынырауға құлағандай не болғаны есінде жоқ.

Таңертең ояғанда қаланың шетінде күл-қоқсық төгілетін жерде жатыр екен. Үсті-басы құсықтан былғанған. Суық су ішкісі кеп каталап барады. Қалаға табандай бірнеше шақырым жер бар болатын. Орнынан төлтіректтей тұрды да қайтадан жерге отыра кетті. Енді өзінің Айтбаймен арақ ішпегеніне шын өкінді.

КЕШІГІП ҚАЛДЫ

Жаздың күні тым ерте тұрған адам күн сәлесінің алқызыл түсі көкжиегін баурап алғанын көрер еді. Бұл кезде көшеде андасанда өткен кісілер болмаса қала шырт ұйқыда. Шөп басын шық басқан. Түнде өткен өткінші нәсер жауыннан кейінгі ауа таза. Біраздан кейін қаланың шет жағындағы тұрғындары малдарын өріске айдау үшін дайындалады. Күндізгідей емес таңғы ауада дыбыстар анық естіледі. Жағыпар соңғы кезде тым ерте ояна-тын болған. Жоқ ұйқысы қашып емес бейне өзі істеп тастайтын зор шаруа күтіп тұрғандай сезінеді. Бойында тосыннан таусылмас жігер, қайрат пайда болғандай. Оның тым ерте төсектен тұрғанына әйелі күдіктене қарайды. Жағыпар жасы қырыққа келсе де осы қаланың тым баяу тіршілік тынысынан тым ерте тола бастаған. Бір жағынан осы жанға жайлы өмір ағысы өзіне ұнайтын. Күнде таңертең бір мезгілде асықпай жұмысқа бара жатады. Кешке таман аяғын санап басып қайтып келеді. Тек көңіл түкпірінде байқалмай баяу өтіп бара жатқан уақыт ағынына өкініш те бар. Бұл жайсыз сезім өзінің тіршілігіне аз-маз қанағаттанбағанда пайда болатын. Өзі істеп жүрген қызметінде қанша талпынып тыраштанса да бар еңбегің зая кететіне көзі жеткен болатын. Соңғы кезде Жағыпардың көңіліне таусылмайтын жігер берген бір жәй болды. Өзінің тікелей бастығы Халелдің жасына байланысты зейнеткерлікке шығатын күні алыс емес. Мүмкін сондықтан болар соңғы айларда мінезі өзгеріп сала берді. Халел ақырын жүріп нық басатын. Не істесе де ойлап істейді. Өзін-өзі ұстауы, сөйлеуі, жүріс-тұрысына қарап бір кезде кемінде облыс көлемінде дөкей бастық болатындай дәмесі бар. Сөйтіп жүріп кішкентай қаланың тіпті көпшілік біле бермейтін ұсақ

мекемесінде жаттанды сөздерді айтып үйренген, ой- өрісі от басы ошақ қасынан аспайтын козы қарын ортан қол бастықсымақтардың бірі болды. Сөйтіп жүріп үй салды, үлкен ұлын үйлендірді, қызын тұрмысқа берді. Өзінің мүшелі жасының тойын дүркіретіп жасады. Онда Халел үкімет үшін арқа еті арша, борбай еті борша болып жұмыс істеді дегендей сүйелі сөздер айтылды. Сонан соң Халелдің орнына кім болады деген қаңқу сөздер шыға бастады. Бұл орынға Жағыпардың дәмелі болуы орынды болатын. Бірде кешке таман нәсер жауыннан кейін ауада шөптің жұпар иісі аңқыды. Олар жұмыс бабымен кеш отырып қалған болатын.

-Жағыпар кеше жоғарғы жақтан телефон соқты, орныма ойланбай өзінді ұсындым. Ол жақтағылар келісіп отыр,- деді Халел.

-Рахмет, деді Жағыпар.

Көңіл күйі көтеріліп сала берді. Одан соң өзіне таныс көшемен үйіне келген соң да тыныштала алмады. Сол күннен бастап жұмысқа елдің бәрінен ерте келетін болды. Келе кеңсе алдыңын тазалығын, гаражды, қоршауды, түнгі күзетшінің өзінің мінетін қалай атқаратынын сырттай бақылайды.

Өзі бастық болғанда қандай өзгерістер жасайтынына жоспар құрды. Ең бірінші кабинетіндегі столды өзгертіп қоймақ, әрине басы артық нәрселердің бәрін алып тастамақ. Ол шофердің бензинді көп алып сататынын, сыртқы қоршауды бояймыз деп жылда бояу алып оның қолды болатынын да білетін. Осында істеп жүр деп жалған ақпарат беріп ақшасын Халел мен бас бухгалтер қалтасына салғанында білетін. Түнгі күзетші пеш жанында ұйықтап қалып қымбат құрылыс материалдарының талай рет қолды болғанын білетін. Жағыпардың іштей толғаныста жүргенін Халел жақсы білетін.

-Осы жұмысты сен үйіріп әкететінің сенемін,- деді Халел арқасынан қағып.

Бұл сөзінің жаны бар болатын. Халел жоқта талай рет орнында қалған. Онда кеңседе ешкім жоқта жұмсақ креслоға отырып алып сол кезде орындалмас қиялға ұқсас тәтті ойға бой беретін. Мұндай кезде өзіне қанағаттанған тоқ сезім баурап алатын. Бар арман мақсаты Халелдің орнын басу. Ертең ауырып қалса бұл жайлы сезімді талай уақыт созуға болар еді. Ал егер жол апатына ұшыраса...

Кейде өзінің осындай ойынан шошитын. Бірақ бәрі өтті кетті. Енді талай жыл үздіге күткен арман мақсаты орындалуға жақын. Жағыпар Халелдің орнына отырар кезді асыға, үздіге күтті. Бірақ қанша тағатсызданса да күндер табандап жатып алғандай.

Анау кездегі аспандағы арылмайтын бұлттар сейіле бастаған, ауа құрғақ. Жер беті көк түсін жоғалта бастады. Аңызға жел соғып көк жиегінде сағым пайда болды.

-Ертең бұйрық келу керек,- деді Халел бір күні. Қанша айтқанымен талай жыл істеген үйреншікті жұмысын тастауға қимайтын да сияқты. Халел қызметтен кететін күні Жағыпар таң атпай жұмысқа келді. Қақпа жабық, ал күзетші болса пырылдап ұйықтап жатыр.

-Әй тұрсаңшы,- деді нық дауыспен Жағыпар

Күзетші басын көтеріп орнынан еріне тұрды.

-Сен осылай күзетесің бе?- деді Жағыпар зікілдеп.

-Ия, бірақ сенің шатағың қанша?- еді күзетші қыңырлана сөйлеп

-Өзің қалай сөйлейсің, бүгін Халел жұмыстан кететінін білемісің?-Білем, орнына кім келетінін де білем

-Онда немене дұрыстап жауап бермейсің?

Күзетші кенет қарқылдап күлді.

-Әй саған не болған, ішіп алғанбысың?

-Ішсем ішіп алған шығармын, бірақ мен бүгін Халелдің орнына немере інісі бастық болып келетінін білемін.

-Оны саған кім айтты?

-Ел айтады, сені алдап соқты.

Жағыпар өз құлағына өзі сенбеді. Бейне ауыр соққы алғандай орнынан тәлтіректей келіп отырды. Ертеңінде жұмысқа кешігіп келді.

КӨҢ

Көктемнің ашық шырайлы күні. Әсіресе күншуақта тұрған адамға әлден соң, күннің шуағымен қоса бойына әлде қандай адам айтпас нәр тарап жатқандай көрінеді. Кейбір үйлердің бақшасында қылтанақ берген көк шөптер көрінеді. Ауада дымқыл жер иісі сезіледі. Ағаш жапырақтары бүршік жаруға дайын тұр. Дулатқа қаланың осы мезгілдегі тыныс тіршілігі таныс болатын. Қыстың ұзақ күнінен жалыққан адам есік алдына күншуаққа шығып бір жасап қалады. Енді өмір қыстағы капас үйде отырғандай тұйыққа тірелмеген. Тоқыраған тіршілікке бой бермей алдағы өмірге үмітпен қарайсың. Дулат көктемнің осындай шу-

ақты күнінде кеткен болатын. Енді міне отыз жылдан кейін қайтып оралды. Туған жерінің тартқандығы сондай барлық жұмысын тастап, жанына серігін ертіп алып жүріп кеткен. Оған осы жердің топырағы, ауасы бәрі өзгеше болып көрінді. Вокзал басынан ақ осы қаланың асықпай аққан өмір ағысын сезді. Көк аспанда бұлттар жайлап қалықтайды. Арагідік адамдардың сөйлеген дауыстары естіледі. Осы өзіне таныс тіршіліктен Дулаттың бойын масаттанған сезім баурап алды. Тіпті асығыс барлық шаруасын тыстап келгеніне өкінген жоқ. Жаяу қаланың жер кепе үйлерін аралап өтті. Әр үйдің қоршауы тіпті өтіп бара жатқандағы көң иісі, өтештің шақырғаны, иттің үргені барлығы бала кезін еске салады, өткен уақытты көз алдына елестетеді.

Арада отыз жыл өтседе кедей өмірдің табы айтпай ақ өзі сездіреді. Жер кепеде тұрған адамдар, кірлеу ақ жамылғы, мардымсыз тамақтан өңдері сарғыш тартқан балалар барлығы со бәз баяғы қалпында, түк өзгермеген кенет бір үйдің жанындағы арба көзіне оттай басылды. Ия көдімгі арба, Қабылбектің арбасы. Сол кездің өзінде жасы елуге тақап қалған кісі болатын. Арбаның ескі екені көрініп тұр. Сынған дертесін жамаған, тіпті астына ілінген білік темірді майлайтын салидол салынған ыдысқа шейін сол қалпында. Енді кете берейін дегенде есік ашылып Қабылбектің өзі шықты. Жасы сексенге келсе де таныды. Жүрісі тың, сол қалпында.

-Ассалаумағалейкум

-Е балам уағалейкумассалам, шырамытып тұрмын. Бірақ танымадым.

-Бекетайдың баласымын.

-Қай Бекетай? Әлгі туысымен соттасатын ба?

-Ия,- деді Дулат жаратыңқырамай

-Жөн, жөн қай баласысың, әлгі күшік күйеу болған баласымысың деп кеңкілдеп күліп алды.

-Дәл өзімін.

Дулат енді бекер танып амандасқанына өкінді. Жанындағы серігінен ұялды. Жаңағы қала аралап жүрген кездегі төтті сезімі быт- шыт шықты.

-Өзінді байып кетті деп естідім қарағым, сол рас па?

-Рас, аздап.

-Е, халықты тонап байығанның бірі екенсің ғой. Кеңес уақытында қалай тұрып едік, енді шайлық нан таба алмай отырғандар бар.

- Аксакал,- деді Дулат одан әрі сөзін тыңдауға шыдай алмай.
- Түсінемін, мына ақшаға немереңізге тәтті алып беріңіз деп кесек ақша ұсынып. Шал ақшаны алмас бұрын кеңкілдеп күліп алды.
- Қарағым үйге кіріп дәм татып кет
- Жоқ рахмет аксакал.
- Дулат асыға жүрді.
- Жаңағы шал кім? деді серігі
- Осы қаланың көңі ғой,- деді Дулат.

ЖАРА

Түске таман аспанды қара сұр бұлт торлап құтырынып жел сокканда құрылыс бригадасының мүшелері астыңғы бөлмеге келіп тығылды. Сол сәтте ашылып кеткен терезенің шынысы сынып, Шөкетайдың қолын кесіп кетті. Кесілген жарадан қан саулай ақты.

-Кімде қол орамал бар?- деді бригадир Сартай. Ешкім үндемеді. Сол сәтте күн күркіреп нәсер жауын құйып кетті. Сартай үстіндегі жейдесін шешіп жырта бастады.

-Жедел жәрдем машинасын шақыру керек деді біреу.

-Ең бірінші қанды тоқтату керек - деді Сартай. Кескен ағаш үгіндісі шашылған еденде тамған қанның қою қызыл тамшысы көрінді. Ашық терезеден дымқыл жер иісі сезіледі. Жауын жауып тұрғанына қарамай бригада мүшесінің біреуі жедел жәрдем машинасын шақыру үшін сыртқа атып шықты.

-Әй Орал, ештеңе етпейді

-Шөкетай үш күн демаласың,- деді бригадир Сартай.

-Қәне саусағыңды жыбырлатып көрші деді Жұматай. Саусағы жыбырлады.

-Өте жақсы жауын басылғаннан соң ауруханаға барып байлатып ал, сосын үйіңе қайт деді бригадир Сартай.

-Мүмкін автобус аялдамасына шейін шығарып салайын? - деді Жұматай.

-Жоқ өзім барамын деді Шөкетай.

Шөкетайдың жасы 18- ге толса да аласа бойлы, тыртыған арық. Жасын білмеген адам 8-сыныптың оқушысы деп қалуы мүмкін. Шешесі науқас үйінде өзінен басқа 3 іні қарындастары бар. Жұмысқа Сартайдың көмегімен түскен болатын. Басында жігіттер өре- тұра қарсы болды.

-Жарайды бұл баланы жұмысқа алмай-ақ қояйық,
Жұматай сен темекіге, аракқа жүгіріп барып келесің бе?

-Неге мен баруым керек,- деді Жұматай қызарактап.

-Ә солай ма? деп Сартай күліп жіберді.

Шөкетай әлжуаз боп көрінгенімен жұмысқа мықты, тіпті ересек жігіттерден кем істемейді. Бірақ бригада мүшелерінің өзін көп жұмсайтына ұнамайды.

-Шөкетай балғаны әперіп жіберші?

-Шөкетай дүкенге жүгіріп барып келші.

Әсіресе жалақы алған күні маза жоқ. Қайта- қайта дүкенге жұмсайды. Және өздері бір бастаса аракқа тоймайды. Бәрінен тез масаятыны Жұматай, ішіп алса әркімге соқтығатын жағымсыз мінезі бар.

Осындай ұсақ- түйек жайды ескермегенде Шөкетайдың жұмыс істегені өзін үй ішінде беделін көтеріп жіберді. Әсіресе жалақы алған күні мейрам деуге болады. Іні, қарындастарына балмұздақ алады.

II.

Жаздың тамаша жылы жайсаң күндері созылып жүре берді. Үш күн өткеннен кейін Шөкетай жұмысқа шыққанда бригада жігіттері оны бейне алыс сапардан келгендей қуана қарсы алды.

-Қолың қалай? Саусағың жыбырлай ма?

-Ештеңе етпейді. Ер жігіттің басына не келіп не кетпейді.

-Әзірге жеңіл жұмыс істей тұр,- деді бригадир Сартай.

Бригада жігіттері темекі тартуға отырғанда Шөкетайды жұбатып сөйлеуге тырысатын.

-Бала кезім,- деді бригадир Сартай, ауыл сыртында иен қалған там болатын. Жаздың күні көлеңке іздеген мал кірмесін деп есік терезесін жер тырнайтын боранамен жапқан. Борананың жүздері сыртқа қараған. Не іздегенімді кім білсін борананы үстінен аттап кірмек болғанымда үстіме құлаған. Мына кеудемдегі тыртықтар содан қалған.

Отырған жігіттердің әр қайсысының басында осындай оқиға болған екен. Қалдыбай түнде мас болып келе жатып шұңқырға құлап қолын сындырған. Ал Бейімбет би кешінен кейін төбелесте арқасынан біреу пышақ салған. Тек Жұматай ғана үндемей отырды.

-Әй, Жұматай, шатақ мінезіңмен бұндай уақиға сенің басыңда болмауы мүмкін емес.

-Дұрыс айтасың, менің денемдегі тыртыққа сан жетпейді. Бәрінен де бір орыстың бақшасына түскенде құйрығымды түзбен атқаны есімнен кетпейді.

-Шын ба?- деді отырғандар таңырқап.

-Моншаға бірге барамыз, сонда көрсетем,- деді Жұматай Шөкетайға.

Шөкетай қолы кесілгеннен бері жігіттердің арасында беделі өскенін сезді. Беталбаты жұмсауын қойған. Қайта жұмыстан үйіне ерте қайтарады.

-Бара бер, жолшыбай арухана кіріп қолыңды байлатып ал- деді бригадир Сартай. Бұрынғыдай емес жігіттер өзіне дөректі мінездерін көрсетпейтін болған. Оның бер жағында жалақы алатын күндері де тақап қалды. Темекі тартып отырғанда әрқайсысы алатын ақшасына не сатып алатынын айтып отырады.

-Осы жолы мен аузыма ұрттап алмаймын,- деді Жұматай.

-Тіпті сыра де ішпеймісің?

-Сыра ма? деді Жұматай күмілжіңкіреп.

-Ана жолы мас болып ақшасын жоғалтып алғаннан соң жүрегіне тиген ғой деді бригадир Сартай.

-Жоқ енді тіпті сыра да ішпеймін деді Жұматай қолын сермеп.

Өзінің жұрттың алдында қайтпас қажырлығын дәлелдеу үшін қолын қалтасына салып алып талтандап арлы-берлі жүрді.

-Көрерміз, деді Сәкенай қулана күлімсіреп.

Шөкетай қолының жарасына қарамай өз әлінше жігіттерге көмектесуге тырысатын.

-Қолыңды байқа,- деді бригадир Сартай. Жалақы алған күні тағы нөсер жауын құйып берді. Тағы да жігіттер терезе шынысы Шөкетайдың қолын кесіп кеткен астыңғы бөлмеге тығылды. Тактайдан дастархан жасап арақ ішті.

-Саспа қолың жазылсын, моншаға бірге барып құйрығымдағы тыртықты көрсетемін деді Жұматай. Әрине ана кездегі арақ ішпеймін деген уәдесін ұмытып кеткен болатын. Шөкетайға жұрттың жаны ашығанда мүсәпір болып көрінгені намысына тиді. Іштей жарасы тез жазылғанын тіледі. Күнде байлатар алдында саусағын арлы берлі жыбырлатады. Бұрынға карағанда тәуір, бірақ құлан таза жазылып кету үшін әлі бірталай уақыт керек.

-Қалың қалай?- деді бригадир Сартай.

-Тәуір болып қалған сияқты.

Ақыры жарасы құлан таза жазылып шыққанда қуанышында шек болмады. Содан бері бәз баяғы қалпына келді.

-Шөкетай балғаны әперіп жіберші.

-Шөкетай дүкенге барып келші.

Жұматай есіне түскенде моншаға апарып, өзінің құйрығындағы тыртықты көрсетуге уәде етеді. Ал жігіттердің кейді ішіп алып дөркілігін көргенде мұңая жарасының орнындағы тыртықты сипайды.

БАСТЫҚТЫҢ ТУЫСЫ

Күндегі әдетімен Сабыр ерте оянды. Төсекте дөңбекшіп ұйықтай алмай қойған соң орнынан тұрып кетті. Сенекке шыққанда азынай соққан желдің даусын естіді. Осы күз айының суық желі өтімді-ақ. Сабыр есік алдына шығып көңілсіз кейпімен жан жағына қарады. Қала сыртындағы тау қыратының үстінен ала шұбар бұлт жөнкіле көшіп жатыр. Сабыр үшін көңілсіз уақыт басталған болатын. Өзі істейтін құрылыс мекемесінде жұмыс тоқтағалы екі жылдай болып қалды. Алғашқы айларда күнде барып қақпа алдын тырналайтын, кейін онысын қойды. Тек анда- санда барғанда көңілі құлазып қайтады. Қақпа алдында күнде ішкен арақтан азып бара жатқан күзетші мен оның шәуілдей үрген кәнден итін көреді.

Аула ішінде тілмен жалағандай ештеңе жоқ. Бәрі талан-таражға түскен. Екі үш жерде ғана жүк машинасы мен трактордың қаңқасы көрінеді. Сабыр аяғын өзер сүйреп үйіне қайтады. Бірақ тыныш отыра алмайды. Түк шаруасы жоқ болса да күнде базарға барған. Жел басылған, аспандағы қою қара бұлт еріген битумға ұқсайды. Көңілсіз кейпімен базардағы сөрелерді көзімен шолып өтті де енді базарға кірге бергенде су жаңа шетелдік машинаның жанында тұрған жігітке көзі түсті. Сырт кейпі соңғы кезде ойда жоқ байығандарға ұқсайды. Бірақ жүзі өзіне тым таныс.

-Апырау мынау Төкен ғой.

Жанына келгенде қателеспепті.

-Әй, Төкенбісің?

-Ой Сәке кешіріңіз, үлкен басыңызбен келіп сәлем бергенізге.

-Оқасы жоқ, жайша тұрмысың? Өзің көрінбей кеттің ғой?

-Ой Сәке айта берсең көп әңгіме ғой, бір үлкен іс бастағам.

Ана базардағы құрылыс материалдар дүкені менікі.

-Қойшы.

-Сенбесеңіз сұраңыз, айтпақшы дүкеннің аты да “Төкен”. Сәке өзіңіз не істеп жүрсіз, жұмыссыз шығарсыз?

-Иә, екі жылдай жұмыссыз жүрмін.

-Сәке мен өзіңізге қарыздармын, айлық ақыңызды тағайындаймын. Маған жұмыс істеңіз.

Бұл ұсыныс ойда жоқ жерде болғандықтан, Сабыр не дерін білмей күмілжеңкіреп қалды.

-Сәке мен сізге жабысып тұрғамын жоқ, сіздің адалдығыңызды білем ғой. Келіспесеңіз өзіңіз білесіз.

-Келісем,- деді Сабыр жұлып алғандай.

-Онда жақсы, ертең осы уақытта, осы жерде кездесейік.

II

Ол кезде құрылыс мекемесінің жұмысы жүріп тұрған. Жылда көктемге таман жұмысшылар қабылдайды.

Бірде Сабыр басқаратын құрылыс объектісіне таңертең ерте Төкен келді. Наурыз айының ортасы болатын. Таңертең қатқан мұз аяқ астында қытырласа, түс ауа еріп жер саз балшыққа айналатын. Құрылыс басына әкелінген вагон жағылмайтындықтан Сабыр жұлымданған қара шолақ тонын үстінен тастамайтын.

-Ал жігітім айта бер не шаруамен келіп едің?

-Мен Қасымның жиенімін, сізге жұмысқа жіберді.

-Трестің бастығы ма?

-Иә

-Қарағым қандай мамандығың бар?

-Ешқандай.

-Жарайды, ертең жұмысқа шық.

Ертеңінде емес жұмысқа бір жұмадан кейін бірақ келді.

-Ағай кешірерсіз, Какен бір жұмыс тапсырып сонда болдым.

Бұл уақытта ақ жауын жауып, жер беті езіліп кеткен. Біраз уақыт өтті.

-Ана баланы біздің бригадаға жіберген сенбісің,- деді бірде бригадир Қожабай.

-Иә, Какеннің жиені, жұмысқа амалсыз алдым.

-Басқа бригадаға жіберсеңші, жұмыс істейтін бала емес ол және өзінің мамандығы жоқ екен.

-Үйрет, әлі негізгі жұмысты бастаған жоқпыз ғой. Әрі беріден соң жалақыны өз қалтаңнан төлемейсің ғой.

-Солай ғой, бірақ зіңгіттей жігіттермен ана өлексенің бірдей акша алғаны көңілге келеді ғой.

Күн жылыған сайын жұмыс қыза түсті. Бұрынғыдай емес енді белді шешіп тастап құр сөз айтып отыруға болмайды. Сабыр қыстайғы бұйығы тіршілікті серпіп тастағандықтан өзін керемет сергек сезінді. Жер қардан арылған. Мол ылғалдан жер беті көк орайға бөленген. Құрылыс басындағы жұмыс қыза түсті.

-Ана баланы қай жерге қоям, кеше бетон лақтырып еді, қолы күлдіріп ойылып қалды, қауқары аз екен- деді Қошабай.

-Онда жеңілдеу жұмыс тапсаңшы, қанша айтқанмен Какеннің жиені ғой.

-Өзі бір пәле болды ғой - деді Қожабай кетерінде күңк етіп.

-Расында солай болды, қайда қойса да жұмыс істеген жігіттердің аяғына оралғы болды. Бір таң қалғаны оған жүдеп жүрген Төкен жоқ, қайда жұмсаса сол жерге бара береді.

Бірде жұмысқа шықпай бір жұма жоғалып кетті.

-Ауырып қалды ма? - деді бригадир Қожан.

-Мүмкін, өзі де пәле болды.

-Сылтау тауып жұмыстан шығарып жібермеймісің.

-Айтасың ау, бала- шаға асырап отырмыз. Какеннің қахарына іліксем сол боқ мұрын бала үшін.

-Әлгі баланың базарда ет сатып тұрғанын көрдім,- деді бригадир Қожабай ертеңінде.

-Шын ба?- деді Сабыр таңырқап.

Төкен жұмысқа дүйсенбі күні бірақ шықты.

-Не болды Төкен?- деді Сабыр түсін суытып.

-Аздап ауырып қалдым.

-Жігіттер сені базарда ет сатып тұрғаныңды көріпті ғой.

-Иә ауырсам да біраз сауда жасадым.

-Бюллетень бар ма?

-Саке үйде қалды, саспаңыз әкеліп беремін.

Бірақ сол қалпы ештеңе әкеліп бермеді. Құрылыс басында жұмыс қыза түсті. Енді кімнің кім екені белгілі бола бастады. Сабыр жалақы адатын күні үлкен дау-дамай болатынын іштей сезді. Жауабын беруге де тас түйін дайын. Бірақ өз басына бәр бөле тілеп алғанын сезді. Істерге амалы жоқ.

Айтқандай жалақы алған күні дауды Қабиден бастады.

-Бұл қалай?- деді жұмыстан соң өзі отырған вагонға кіріп келіп.

-Не болып қалды?- деді Сабыр.

-Ана бала бізбен бірдей жалақыны алды.

-Өзің білесің Қабиден бригада да ақшаны бәріне бірдей бөледі ғой.

-Әй, сен ол бала бір жұма жоғалып кеткен. Бюллетенін де әкелген жоқ.

-Әжелді.

-Көрсетші.

-Бухгалтерияға өткізіп жібергем.

-Тексерем.

-Тексер, әй Қабиден сен қызбаланба, бұл жігіттің жақын арада ауыстырам.

-Неге күзетке қоймайсың, деген соның қолы,- деді Қабден.

-Апырай дұрыс айтасың, қалай есіме түспеген.

Бұл ұсынысын Төкенге айтқанда ол ренжіген жоқ келісті. Енді Төкенді жігіттер жұмыс аяғында бірақ көретін болды. Құрылыс алаңы қаланың шетінде болғандықтан, әзірге қоршауы жоқ. Әсіресе демалыс күндері қырағы сақ болмаса болмайды. Төкен күзетке шығысымен тағы сөз шықты.

-Жәшіктегі цемент азайған сияқты,- деді бригадир Қожабай.

-Шын ба?

-Рас

-Белгіні қойып ба едің

-Жоқ

Онда неменесін айтып тұрсың?- деді Сабыр.

-Оншақты тақтай ұрланыпты- деді бригадир Қожабай бірнеше күннен кейін.

-Санадың ба?

-Санағам.

-Кімнің кезегінде.

-Төкеннің.

Бұл таңертеңгі кез болатын.

-Төкен сенің кезегінде құрылыс материалдары жоғала бастапты,- деді Сабыр Төкенге жұмыс аяғында.

-Ой Саке қалайша?

-Солайша, сенің кезегіңнен кейін ығи бірдеме жетпей қалады.

- Білмеймін түнімен ұйықтамаймын.

- Цемент пен тақтай ғана емес, тіпті кейін кірпіш пен темір арматуралар жоғала бастады.

Сөздің шыны керек Сабырды Төкеннің бұл іс- қимыл қылықтары жалықтыра бастаған еді. Төкен сияқтылар кеңседе не бір жылы- жұмсақ орында отырып алып не бір нар қасқа жігіттерді

қан қақсатып таныстарының арқасында өз дегендеріне жетеді. Содан соң одан да биік лауазымды қызметтерге қол соза бастайды. Сондай топас бастықсымақтардың іс-қимылы мен сөзіне не күлерінді, не жыларыңды білмейсің.

-Бұл жігіт шынында да пәле болып жабысты,- деді бригадир Қожақан таңертең екі есіктің жақтауы жоғалғанда.

-Не істесем екен, Какеннің өзіне айтсам ба екен, әйтпесе осы құрылыс біткенше шыдай тұрайын ба? деді Сабыр басын сипап.

-Ол уақытқа шейін шашыңды ағартар,- деді Қожакен кекесінмен күліп.

-Дұрыс айтасың, айтпақшы осы айдың аяғында Какеннің өзі тексеріп келіп кетпекші, сонда айтармын.

Бірақ өзіңнен үлкен лауазымды адамға туысын қалай жамандайсың. Осыны ойлап талай түнді ұйқысыз өткізді. Шындықты айту үшін жігердің батылдық керек. Сөздің шыны керек осындай ой ойлағанда көңілі құлазып сала береді. Жас кездегі тіпті болар болмас әділетсіздікке қарсы тұратын жойқын күш қазір жоқ, қажыған мұқалған. Бұл өмірде әділетсіздіктің жеңетінін біржола мойындаған.

Жаз айының көңілсіз күндері тұрды. Көктем кезінде қардың мол ылғалынан қаулап шыққан шөп семіп солған. Жер бедері де бұрынғыдай кісі көзін тартпайды, көңілді толғандырмайды, үміт оты ұшқындамайды. Аспан беті де толассыз төгілген күн сәулесінен ашықтығын жойған. Күндіз бойы соққан желден құм тозаң аспанға көтеріліп көк жиегін сарғыш перде жабады. Адамның сөлі кеуіп шөлдеп толассыз суық су ішкісі келеді. Мұндай күнде жұмыста та ауыр жүреді. Осындай күні құрылыс алаңы мен жұмыс барысын тексеру үшін Какен келді. Сабыр дәл өзін биік трибунада сөз сөйлегелі тұрған адамдай сезінді. Ақыры бар жігерін жиіп түйіп:

-Мәке осында сіздің туысыңыз істейді,- деді.

-Ол кім?

-Төкен деген жас жігіт

-Ондай туысым жоқ.

-Көктемде сіз жіберді деп келген.

-Мен ешкімді жібергем жоқ.

Ертеңінде Төкенді жұмыстан шығарып жіберген болатын.

БАҒАНА

Сырттай карағанда ауыл тіршілігі сол баяғы бөз самарқау қалпынан түк өзгермеген сияқты. Таңғы елең алаңда малдарын өріске айдап тастағаннан кейін көшені жым жырт тыныштық басады. Көктемнің жайма шуақты жылы күні үйдің күнгей жағындағы көңмен қорданы қазып жүрген тауықтар көрінеді. Кей үйдің маңы мен шөп-шалам шашылып былығып кеткен. Серікке бұл елді мекеннің тұрғындары бай кедей болып жіктеліп бөлініп бара жатқандай болып көрінді. Асханадан түстеніп жүрді. Буфетте істейтін семізше сары әйел кезектегілерді сырып тастап өзінің таныстарын босататын. Ал қарсы сөз айтқандардың ауыздарын тез жаптыратын. Тіпті түскі асты кеңседе істейтіндерге бөлек пысыратын. Өзіне басқа өзге жұрттың мұндай әділетсіздікке бойлары үйреніп кеткен сияқты. Жұмған ауыздарын ашпайды. Серік қалада тұрса да бұл ауылға бөтен емес еді. Осы жерде мектеп бітірген. Бірақ неге екенін білмеді кейбір таныстары амандасқанда қолының ұшын әзер береді. Әсіресе жылы жұмсақ жерге орналасқандардың тәкәппарлықтары таң қаларлықтай еді. Бұл кеңшардың шаруашылығының қиюы кеткені сырт көзге бірден ақ білінетін.

Тамыр таныстарын жинаған ауыл басшылары кеңшар мүлкін талан таражға салғанын Серік бірге істеп жүрген жолдастарынан естіген. Қолда бар техника бөліске түскен. Бұрын темір тартылы мен ышқына гүрілдеген трактор дауысымен, толассыз ағаш кескен электр арасының тынымсыз дыбысы естілетін. Енді жым жырт тыныштық басқан. Кеңсе толған кісілер, не істеп жүргенін ешкім білмейді. Еңбек ақысы мөз болмағандықтан жанындағы жолдастарының қимылы тым салбыр. Көбінесе күншуақта отырып алып темекі тартып әңгімелескенді жақсы көреді. Неге екенін білмейді көрер көзге байқалмай ысырап болып жатқан көктем күндері туралы тіпті ойламайтын да сияқты. Қар еріп жер бетіне көк қаулай шыға бастады.

-Шаруашылық үшін таптырмайтын кез,- деді Серік жан жағына ойлана қарап.

-Ия, тамаша!- деді жанындағы отырған Ербол шалбарының шаңын қағып.

Олар күн шуақта, жалпақ тастың үстінде отырды. Қалаға қарай тартылған тасжолда ары- бері ағылып кетіп бара жатқан машиналар легі көрінеді. Мұндай күнде бойды салғырттыққа салатын мамыржай күнге бой бергің келмейді- ақ. Бірақ жанында отырған

серіктерінің ешқайда асығатын түрі жоқ. Серікті өзін өзі қанағаттанбаған жайсыз сезім баурап алды. Себепсіз әлде неге аландайды. Орнынан тұрып бой жазып жүргісі келеді. Бірақ ерініп ойлап ғана қояды. Қырып істеп тастаған жұмыс та жоқ, әрине табыс та жоқ.

Мүмкін сондақтан болар өз ісіне деген ынтасы күн сайын суып бара жатты. Өздері отырған тастан таяқ тастам жерде осы кең шардың тракторшысы Боранбайдың үйі көрінеді. Қорасының айналасын лекерлеп қоршаған болыпты. Үйінің маңы былығып кеткен Боранбай тіркелмелі “Белорусь” тракторымен күнде жекеменшіктердің бау бақшасына көң тасып кешке таман үйіне удай мас болып келеді. Мұндайда бұраландап келе жатқан трактор кісінің қағып кете жаздайтындай болып көрінеді. Олар күнде жалпақ тастың үстіне келіп отырғанда еріксіз Боранбайдың үйінде не болып жатқанын көріп бақылайтын. Таң сәріден кешегі ішкен арақтың уытын кетіру үшін есік алдында құдықтан алған мұздай суық сумен жуынып жататын.

-Ішкіш, алқаш алда-жалда қазаға ұшырасаң шиттей бес баланды кім асырайды деген әйелінің шінкілдей ұрысқан дауысы естіледі.

-Әне әйелі шыжғырып жатыр,- деді Ербол сүйсініп.

Біраздан соң тып тыныш ауаны Боранбайдың тракторының моторының жұмыс істеген дауысы тілгілейді. Одан соң тіркемесін салдырлатып орнынан жылжиды. Ал кешке таман қайтадан бұлғандап келе жатқан Боранбайдың тракторы көрінеді.

-Көрмейсің, ең аяғы Боранбайға шейін елге көң тасып пайда табады,- деді Ербол қызғанышты дауыспен.

-Боранбай бұлай іше берсе түбі бірдеңеге ұшырайды - деді Серік.

Ертеңінде Боранбайдың есік алдына шығып құдықтың мұздай суық суына жуынып жатқанын көрді.

-Басы ауырып тұрған шығар,- деді Ербол.

Талайдан бері ашық аспанды бұлт торлап, түске таман тез өтетін нөсер жаңбыр құйып өтті. Ауада жаңа шығып келе жатқан көк шөптің балауса иісі аңқып қоя берді. Сол күні жұмыс та жақсы жүрді. Енді жуынып, киініп кеткелі жатқанда көшені басына көтеріп дырылдап келе жатқан Боранбайдың тракторы көрінді. Бұл жолғы жүрісі бұрынғыданда екпінді. Олар аузын ашып үлгерген жоқ сарт еткізіп электр бағанасын соқты. Трактор тіпті аударылып кете жаздап өзер тоқтады. Бағана қисайып қалды. Кабинадағы удай мас Боранбай не болғанын біліп болжаудан қалған сияқты.

-Не істедің?- деді Ербол трактордың кабинасының есігін ашып.

-Мен бағананы қағ... қағып кеткен сияқтымын. Маңдайы көгеріп кеткен. Әншейінде жым жырт тыныш көше лезде уда шу болып кетті.

-Боранбай бағананы қағып кетіпті- деді біреу айқалап.

-Милиция шақыру керек.

-Өзінде көз бар ма, алдында тұрған бағананы байқамай.

-Араққа тойып алса қайдан көрсін.

-Шатақ келе жатыр, енді көкесінді көрсетеді, деді біреу.

Серік Шатақпен бір сыныпта оқыған. Осында жұмыс істеп жүргелі екі үш рет сыртынан көрген.

Мойнына шокпардай галстук тағып алып, дәл бір дүниенің кілтін өзі ұстап тұрғандай аяғын алшаң басады.

-Бағананы кім құлатқан?- деді өзіне өзі сенімді кісінің дауысымен Шатақ.

-Боранбай байқаусызда

-Қалай байқаусызда және өзі ішіп алған сияқты.

-Ия аздап.

-Полиция айтады аз ішті ме көп ішті ме.

-Полиция шақыртпақшысың ба?- деді топ ішінен біреу.

Бұл сұраққа Шатақ жауап бергісі келмеді. Маңызды кейпімен қалтасынан қағазды суырып алды. Бір көзін сығырайтып ойлана сөйледі.

-Әй Боранбай кеңсеге жүр, полиция шақыртып акты жасаймыз.

-Ойбай жаптыратындай не істеп еді?- деп Боранбайдың әйелі сарнап қоя берді.

-Қатын, жап аузыңды, күйеуің күнде арақ ішкенде қой деп неге айтпайсың,- деді Шатақ кісімси сөйлеп.

-Мен айтпай жүрмін бе, тіпті құлағына қыстырмайды

-Сенің байың осыдан екі жыл бұрын Кеңсайдан шөбімді әкеліп бер дегенде, ананы- мынаны сылтау етіп тілімді алмай қойып еді. Енді көкесін көзіне көрсетемін - деді Шатақ лепіріп.

Бұл көріністі сырттай қарап тұрған Серік шыдай алмай жан-дарына келді. Жұрт тыныштала қалған. Тұрған топтың жүзінде таңырқау да, кекесін де, тіпті Боранбайдың көң сатып ақшаны шаш етектен тауып жүргенін қызғанғандар табалап қарайды.

Боранбайдың маңдайы қып қызыл болып қанталап кеткен. Бірақ оған ет қызуымен назар салып тұрған Боранбай жоқ.

-Шаке, Боранбайдың тракторын алып қойсын делік, сонда оның шигтей бес баласын кім асырайды? Әріберіден соң қисайған бағананы түзеуге болады ғой,- деп Серік Шатақтың иығына қағып.

-Айттым ғой мен саған ішкенінді қоймасан бірденеге ұрына-сың деп Боранбайдың әйелі күйеуінің жағасынан алып сілкілей бастады. Біраздан кейін жейдесі дыр етіп жыртылып кетті.

- Әй қатын қойсаңшы, байынды жаңа көріп пе едің?- деді біреу.

Серік топқа қарады. Күнде бола бермейтін тегін концертке жұрт мәз. Осы тұрғындардың біреуі Боранбайға көрші, екіншісі жақын жолдасы, танысы. Бірақ ешқайсысы Боранбайды жақтап сөйлеген жоқ. Серік тағы Шатаққа қарап:

-Шаке біз бәрін көрдік.

-Неменені?

-Трактордың алдынан қара мысық жүгіріп өтіп, соны қағып кетпеймін,- деп бағанаға соғылды.

Шатақ Серіктің бетіне бажырая таңырқай қарады.

-Әй сен немені шатпырақтап тұрсың?- деді Шатақ.

-Шаке шынында да мысықтың кеселінен Боранбай бағанаға соғылды. Сенбесең мына жанымдағы жігіттерден сұра,- деді Ербол.

-Ия қара мысықтың кеселінен,- деді сөз төркінін түсінген біреу.

-Боранбай кінәлі емес,- деді топ ішінен біреу.

-Жоқ, жоқ болмайды, бұл ертең кісі басады,- деді Шатақ лепіріп.

-Шаке айттым ғой, біз қисайған бағананы түзейміз, Боранбай да өзіннің жақсылығынды ұмыта қоймас,- деді Серік.

-Ия сүйтсін, жігіттер көмектесеміз деп тұр ғой,- деді топтан біреу.

Тұрған жұрт жақтаған соң Шатақта жибиін деді.

-Әй Боранбай ақырғы ескерту -деді Шатақ.

-Әрине Шаке- деп Боранбай үшін Серік жауап беріп.

Қызықтап тұрған топ біртіндеп тарай бастады. Боранбай айығып кетіпті.

-Жігіттер рах... рахмет,- деді Боранбай миңгірлеп. Шатақ қағазын мұқият бүктеп қалтасына салды.

-Ал жігіттер неменеге тұрмыз, Боранбай троспен тартсын, ал біз бағананың түбін бекітеміз,- деді Серік білегін сыбанып.

Лезде бағананы түзеп болды. Бұл кезде күн ұясына бата бастаған. Боранбайдың әйелі жасаған тамақты ішіп қайтқан кезде кеш қараңғылығы маңайды тұмшалай бастаған.

Арада ай өтті. Жұмыс тоқтағанда бар бітіретіндері жалпақ тастың үстіне отырып алып Боранбайдың үй жағын бақылайды. Боранбай берген уәдесін ұмытқан. Күнде кешке таман тракторын гүрідетіп көшені басына көтеріп бұраландап келе жатады.

Бірақ бағананың жанына өткен кезде баяу жылжып өтеді. Қанша айтқанмен жүрегі шайылып қалған екен. Жақсылығы есіне түскенде жігіттерді анда- санда шәйға шақырады.

ТІРШІЛІКТІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ

Ұзақ қыстан жалыққан қала тұрғындарын бір желпіндіріп тастағысы келгендей кейде жылы көктемге бергісіз шуақты күн тұрады. Қыстай жата-жата жамбастары ауырған қала тұрғындары дәл мейрамдағыдай көшеге өре шығып мәре-сәре болып қалады. Күн демалыс болғандықтан Тоқсан ұйқысын қандырып кештеу тұрған. Қыстан қысылмай шыққандықтан көңіл күйі марка. Есік алдына шығып біраз тайрандап жүрді. Ашық аспан шуақты күні көңіл күйіне жақсы әсер етті. Тек біраздан кейін ғана күнделікті күйбең тіршіліктің камын ойлады. Қора жайын көзімен шолып өтті. Жылда көктем басында күзге шейін істеп тастамақ болған жоспарын өз әлінше құрғанмен де, неге екенін білмейді көп жұмысы іске аспай орта жолда қалады. Мүмкін жұмыс басты болып уақыт жетпегеннен бе, әлде салғырттыққа бой бере ме, онысын өзі де білмейді. Еріксіз көзіне үйдің қоршау тақтайынсыз әр жерден сынып, тот басқан сыммен шандып байланыпты. Қора төбесіндегі шөп те түтесілуге жақын. Ал қыс аяғы ойда жоқ жерде созылып кетсе не болады?

Біраз тұрғаннан кейін күн шуағынан, көше шуынан көңілі көтеріліп сала берді. Көзіне леп-лезде есік алдына жиналып қалған қардың ерінді суы көрінді. Арықты аршып ағызып жібермесе түнгі аяздан қатып көк тайғақ мұзға айналуы мүмкін. Қорадан сүймен лом темір алып арықты арши бастады. Қақпаны айқара ашып тастағандықтан көшеден әрлі-берлі өткен кісілерді байқайды. Анда- санда ерінді суды шашыратып машиналар өтіп бара жатады. Біраз жұмыс істегеннен кейін денесі қызып сала берді.

-Сәламатсыз ба?- деді тосыннан біреу. Жалт бұрылып қарағанда өзіне тақау келіп тұрған ұзын бойлы жас жігітті көрді. Киім киісінен бұл жақтың адамы емес екені бірден білінеді. Әсіресе суыр малақайының жүні күн сәулесімен жылтырап кісінің көзін тартады.

-Мен сізден бір танысымның үйін сұрайын деп едім.

-Кімнің үйі керек еді? Мен бұл маңайда тұратын барлық адамдарды танымын -деді Тоқсан.

-Аты тілімнің ұшында тұр, бірақ ұмытып қалыпшын- деді бейтаныс жігіт.

-Оқасы жоқ, анау көк шатырлы үй. Үйдің үйесі бір кезде аудан орталығының сауда базасының меңгерушісі болатын. Аты Тортай, содан соң жекешеліндірілгенде қалада он шақты дүкен ашты. Былтыр ұлы үйленгенде ауданның бетке ұстар азаматтарын шақырып дүрілдетіп той жасаған. Тіпті телевизорға түсірді. Тойында мен де болдым,- деді мақтанышпен Тоқсан.

-Жоқ, ол кісі емес,- деді жігіт.

Тоқсан бейтаныс жігітке өкінішпен, бірақ суыр малақайына құрметпен қарады. Өзінде осындай малақай жоқ болғандықтан, көңіл түкпірінде қызғаныш оты тұтанды.

-Мүмкін анау ақ шатырлы үй шығар? Аты Шәкен. Асфальт заводының директоры. Ауласы тіпті қорасының ішіне шейін асфальттап тастаған. Маған да біраз көмектескен - деді Тоқсан.

-Жоқ, жоқ ол кісі емес,- деді бейне кінәлі адамдай жымыш бейтаныс жігіт.

Тоқсан жігітке енді сын көзімен қарады. Бірақ сонда да су жаңа суыр малақайына қызыға, қызғана да қарады. Күн одан сайын биік көтеріле түсті. Көше шуы өсе түсті. Үйдің шатырынан аққан тамшы судың дыбысы естілді.

-“Апырай сонда бұл жігіт кімді іздеп жүр? Мүмкін Сайынға келген шығар. Анау шетте мыжырайған там үйде тұрады. Үйінде түк жоқ болса да өзі кеуделі. Тіпті көрші тұрса да, жанағы өзі айтқан адамдар оны қонаққа шақырып көрген емес. Оқымысты дейді. Кім біледі, оқу соқты болып маңайындағы тіршілік ағынынан шет қалды ма екен. Әйтеуір өзімен- өзі жүрген жан. Бағанадан бері көзіне неге қарамаған иә Сайынды іздеп жүр”.

-Мүмкін анау шеткі тоқал там шығар,- деді немкетті иегімен нұсқап. Аты Сайын.

-Иә дұрыс айтасыз, аты Сайын. Іздегінім сол кісі еді,- деді қуанышын жасыра алмай.

Енді Тоқсан жігітке өкінішпен қарады. Тіпті біреудің суыр малақайын тартып алып киіп жүргендей көрінді.

-Рахмет, деді жігіт тоқал тамға қарай асыға бет алып.

Тоқсан бейтаныс жігітті жаратпаған қалпымен шығарып салды. Жерде қар суы көліктейді, бетіне күн сәулесін ойнатады. Тоқсан қолындағы сүймен темірмен дәл біреуден өшін алғысы

келгендей жерді ұрғылай бастады. Біраздан кейін тыныс алмақ болып тоқтады. Көктем күніне бергісіз күн шуағы жерге төгілді. Бірақ нағыз қыстың күні түтелісуге әлі талай уақыт бар еді.

БАЗАР КҮНІ

Жексенбі күні болғандықтан Ерсайын кештеу тұрды. Есік алдына шыққанда күздің тамаша жылы жайсаң күні екенін көріп қуанып қалды. Бой жазу үшін есік алдында талтандап біраз жүрді де үйіне келіп шайға қанып, киініп сыртқа қайтадан шықты. Көше бойындағы ағаш жапырақтары сарғыш тартқан. Ауа құрғақ. Солтүстік жақтан болар болмас ызғар білінеді. Бірақ күн көтерілген сайын жыли түсті. Аспанда бір түйір бұлт жоқ. Болар болмас желден ағаш жапырақтары жайлап жерге түседі. Жердің беті сарғыш құрақ көрпедей көз тартады. Ерсайын осындай күздің күнін ұнататын. Көктемдегідей алдағы күнге орындалмайтын мақсат қоймайсың. Ал жаздың күні мәңгі созыла беретіндей алдамшы сезім де жоқ. Өткен уақытқа қанша қанағаттанбағандық сезім болса да бәрібір осы күніне шүкіршілік етесің. Ерсайын өзіне-өзі риза тепе-теңдік күйде болды. Бұл сезім өзінің жұмысына деген қанағаттанғандық, өзінің қазіргі тұрмыс-тіршілігіне деген қанағаттанғандық. Осы көңіл күйіне күздің ашық жайсаң күні де себеп болғанын сезеді. Үйінен ұзаған сайын базарға кетіп бара жатқан кісілер легі көбейе түсті. Арасынан таныстарын көріп бас изеп амандасып қояды. Кенет көшенің қиылысынан өзінің қызметтесі Сабыртайды көрді.

-Ереке, қалыңыз қалай болып жатыр?- деп өзімен елпендей амандасты.

-Жаман емес.

-Тәрізі соғым сатып алуға бара жатқансыз ғой,- деді Сабыртай қалжындап.

-Е, несі бар, алсақ аламыз.

-Өз жағдайың қалай?

-Қалай болушы еді, анау күнгі жиналыстан кейін түнгі ұйқыдан қалғанмын.

-Бастықтың саған әділетсіздік көрсеткені рас.

-Отырғандардың біреуі аузын ашпады ғой мені жақтап,- деді Сабыртай нали сөйлеп.

-Олай деп ойлама, реті келсе айтамыз- деді Ерсайын кеудесін көтеріп.

-Тілеуіңізге рахмет Ераға.

Осылай әңгімелесіп бұлар базарға тақап қалғандарын байқамай қалды. Адамдардың нөпір легі өсе түскен. Базар қақпасының алдында ұзыннан - ұзақ, қаз-қатар тізілген машиналар көрінеді. Ерсайын көңілін думанды тойға келгендей албырт сезім баурап алды. Өзі де жиын, той думанды жақсы көретін.

Кенет..., кенет...

Иә кейін есінде түскенде тіпті ұйқысы шайдай ашылады. Бастығы базардан шығып өзіне қарсы келе жатыр екен. Ерсайын тіпті Сабыртайдың жанынан тұра қашқысы келді. Қайдан кездесіп еді осы даукес пәлеге. Алғашында бастығы тіпті байқамай өтіп кететін шығар деп те ойлады, бірақ қарсы келе жатыр, бұрылып кету ойында да жоқ. Ерсайын Сабыртайдың пәле болып жабысқанын қайдан білсін. Базар күні екеуі әдейі жолығып, шүйіркелесіп сөйлесіп келе жатыр деп ойлауы мүмкін ғой. Кенет өзіне өзі риза болған марка көңіл күйі леп лезде сейіліп сала берді. Ерсайынның есі шықты, тіпті маңдайы тершіп кетті. Қалтасынан орамал іздей бастады. Қырсық болғанда таба алмады. Төс қалтасында екен, ала салып дәл ет жеп, сорпа ішіп терлеп отырғандай бетін сүрте бастады. Мұнысы жанындағы тас кенедей жабысып келе жатқан Сабыртаймен сөйлесіп келе жатпағандығын көрсету еді. Ерсайынға аспаннан қара бұлт төніп күн көзін пернелегендей болды. Базар шуынан бүкіл әлем тапырағы шығып жатқандай болды. Бейне біреу өзін тергеуге алып бара жатқан қылмыскердей сезінді.

-Не болып қалды?- деді Сабыртай түк түсінбей.

-Жүрегім,- деді Ерсайын мінгірлеп.

-Онда тоқта демінді ал.

-Жоқ, жоқ қазір кететін шығар.

Енді түк сатып алмаса да елмен бірге желігіп базарға келгеніне өкінді. Міне ғажап қарсы алдында жаңа ғана келе жатқан бастығы жоқ. Қайда кеткен, әлде солай болып көрінді ме екен? Елес болуы мүмкін емес қой. Жарайды бетін орамалмен сүрткенде көрмей қалды, бірақ Сабыртай неғып байқамады.

-Жаңа алдымызда бір кісі келе жатыр еді ғой,- деді Ерсайын мінгірлеп.

-Өтіп кетті, айтпақшы біздің бастықтан аумайды.

-Апырай - деді Ерсайын енді еркін демалып. Өзін бейне тосын қауіптен құтылған адамдай сезінді.

-Ту тіпті ыстықтап кеттім ғой.

-Қалай жүрегіңнің ауырғаны басылды ма- деді Сабыртай таңырқай қарап.

-Е, үйреншікті ауру ғой қойды- деді Ерсайын

Енді ғана көңілі жайланып орнына түсе бастады. Күннің қызуын, базардың көнігі тіршілік тынысын, күзгі күнгі жапырақтардың шіріген дымқыл иісіне дейін сезді. Жаңағы шайқалған көңіл күйі қайтадан өзіне жайлы тепе теңдік қалпына енді.

СЕНБЕДІ

Түнге таман маңайды жым- жырт тыныштық буды. Аспанды ақсұр бұлт торлап күн суып кетті. Біраздан кейін жерге ұлла қар жауа бастады. Таңертең тұрған Шаймерден жер бетін аппақ қар басқанын көрді. Бір ақ күнде жердің бейнесі өзгеріп сала берген. Көшенің ойлы-қырлы жерлерін қар тегістеп тастапты. Сенбі күні болғандықтан көше қанырап бос жатыр десе болғандай. Қар бетіне әлі із түспеген. Шаймерден өзгеріп кеткен көшеге ойлана қарап қыдырып жүріп кетті. Кері бұрылып үйіне тақай бергенде артынан машинаның гүрілі естілді. Жалт бұрылып қарағанда кәдімгі мастарды ұстап алып таситын полицияның жеңіл машинасы, және бір таңқалғаны өзінің үйінің жанына келіп тоқтай қалды. Кабинадан полициямен бірге түскен адамды таныды, көршісі Сабыртай. Қақпаны ашып аулаға кіргенде көршісінің қолын сермеп сөйлеп тұрғанын көрді.

-Сезіктенемін, неге сезіктенбеймін, сиырым жоғалған күннің ертенінде әйелі келіп үйімнен сүт алып тұр,- деген Сабыртайдың сөзін естіп қалды.

-Көрші болғаннан кейін, сиырыңыздың жоғалғанын естіп айтқан шығар деді полиция қызметкері.

-Жоқ қазақ тектен текке жақсылық жасамайды,- деп даурығып болмай қойды Сабыртай.

-Не болып қалды?- деді Шаймерден жандарына келіп.

-Міне өзі де келді,- деді Сабыртай.

-Азамат мына көршіңіз бір жұма бұрын сиырын жоғалтып алыпты, соны сізден көріп арыз жазып әкелді. Сол бойынша тексеріп келіп едік.

Шаймерден алғашында сасқанынан сөз таба алмай қалды. Нені, нені дей берді.

-Әне көрмеймісің сасқанынан тұтығып сөйлей алмай қалды.

Мен сендерді текке әкеліп отырған жоқпын, тіпті сиырымның терісі осы үйдің қорасынан табылса түк таң қалмаймын.

-Тексеріндер,- деді Шаймерден амалсыздан.

Полиция қызметкерлері қораны, шатырды тексеріп түк таба алмай есік алдына қайта шықты. Бағанағыдай емес бұлт арасы ашылып, көкшіл аспан көрінеді. Күн жыли түскен сияқты.

-Мүмкін қырдағы туыскандарына салып жіберген шығар,- деді Сабыртай.

-Егер сіз жала жапсаңыз заңды түрде жазаланасыз,- деді полиция қызметкері.

-Неге жала жабамын, бағана сезіктемін деп айттым ғой,- деп Сабыртай болмай қойды.

-Әй көрші мынау не, маскара, ғой,- деді Шаймерден енді есін жиып.

-Масқараны ұсталғанда көресің,- деді Сабыртай кіжініп.

-Қой, көрші.

-Көреміз әлі,- деді Сабыртай сұқ қолымен өзін нұсқап.

Шаймерденнің бағанағы өмірге деген іңкәр сезімі леп лезде сейіліп сала берді. Аспанда бұлт арасынан күн сәулесі көрініп, күнде ери бастады. Полиция машинасы жүріп кеткеннен кейін Шаймерден есеңгіреп біраз тұрып қалды.

-Айттым ғой мен оларға жолама,- деп әйеліне дүрсе қоя беріп үйіне кірген соң.

-Не болып қалды?- деді әйелі түкке түсінбей.

-Ана Сабыртай жоғалған сиырын бізден көріп полиция алып келіпті.

-Астапыралла не болған, бар жазығымыз емшектегі балаларын аяп сүт бергеніміз бе,- деді әйелі көзінен шарасы шығып.

Шаймерден тіпті үй ішінде тынышталып отыра алмады.

-Адамдар осы қызық жақсылық жасасаң түсінбейді,- деді Шаймерден.

-Жарайды тыныштал, одан да отын бұтасаңшы,- деді әйелі.

-Оның рас

Есік алдына қайта шыққандай күн одан сайын жыли түскен. Шаймерден қызба мінезді адам болатын. Бірақ ашық аспан, күншуағында тұрып, төбеден тамған қар суының тамшысын естіп жаңағы ойда жоқта пайда болған ашу ызасы басыла берді. Біраз отын бұтағаннан кейін мүлде ұмытты десе болғандай.

ТОЙ

Кеңес інісінің үйлену тойына үш күнге сұранып келген.

Қыстың күні. Жаңа жауған қар күн сәулесімен жарқ-жүрк етіп көз қарлықтырады. Ызғарлы суық адам денесін тітіркендіргенімен де бәрібір таңертенгі күн сәулесі енді алаулап шығып келе жатқан кезде ерекше түрленіп, терезеден көрінетін қыраудың суреті, ағаш бұтақтарына қонған мамық қар кісі назарын өзіне тартады. Мұндай кезде адам бойында жан сергектігі пайда болып, осы күнделікті тым асығыс әбігерлі өмір ағынына сын көзімен қарайды. Кеңес өзі туып-өскен қаламен жыл сайын байланысы азайып бара жатқанын уайымдап ойлайтын. Ондағы өмір өзінің бала кезінен әрі өзгермегендей көрініп, өтіп кеткен жастық кезіне бір сәт болса да қайта оралғысы келетін. Бірақ қала танымастай болып өзгеріп бара жатқанын білетін. Өзі де күндіз-түні істеген жұмыстан шаршап-шалдығып жүргендіктен, туған жеріне бой сергітіп қайтатын мүмкіншіліктің болғанына қуанды. Тіпті қала сыртына серуенте шығып, қырдың таза ауасымен демалып, талай жыл жүздеспеген туыстарын көріп, мауқын басқысы келді. Самолет жерден көтерілісімен көңіл-күйі жайланып, көптен бері көкірегінде жүрген сезім сыртқа лап берді. Мүмкін алыстан келе жатқан адамның туған-туыстарына деген сағыныш па?

Аэропортта таныстарынан ешкімді кезіктірген жоқ.

Кең көшенің бойымен ұзақ жүріп отырып, ақыры өзіне таныс үйдің жанына келді. Қакпадан кіре бере есік алдында тұрған бірнеше жеңіл машиналар көрінді. Сенекте толған аяқ киім. Бейтаныс, егде тартқан адам есік ашып, кіріңіз деді.

Төргі үйде ұзын столдың басында дабырлап отырған кісілдер сырттан кіріп келген Кеңесті байқамай да қалды.

-Кеңес келді, - деді біреуі қуанышты дауыспен. Жұрт жамырай орындарынан тұрды. Танитыны бар, танымайтынын бар-барлығы жалпылдап амандасып жатыр. Төргі бөлмеден күлімсіреп інісі шықты.

-Апырай- ай, телеграмма бермедің бе, қарсы алар едік қой.

Жұрт стол басына қайтадан отырды. Кең жастархан үстінде ине шаншар жер жоқ.

-Астаналық қонаққа толтыра құйындар, - деді біреу.

Кеңес ішімдікке көп құмар емес. Бірақ, асабаның лимонад ішуге арналған фужерге арақты толтыра құйып жатқанын көріп зәресі ұшып кетті.

-Оныңыз не, көп қой.

-Ештеңе етпейді, алыстан келдіңіз. Оның үстіне тоңып қалған шығарсыз, жылыныңыз. Тәйірі, ер адамға екі жүз грам арақ сөз бе екен,- деді арақ құйып отырған семіз сары. Қызып алған жұрт бұл сөзді қолпаптап ала жөнелді. Кеңес ынғайсыздана күлді де, бейне у ішетін адамдай көзін жұмып алып жұта бастады. Фужерді тауысқанша тұншығып өліп кете жаздады. Айлар бойы аузына түк алмаған адамның екі жүз грамм арақты ішіп жіберуі оңайға соққан жоқ. Бірден басына шықты. Алғашқы сәтте біраз көңілденгендей болды. Жұрттың өзіне ықылас, ынтамен қарағанын сезіп отыр. Масайып қалмасам деген ой келді. Жанағы өзі келгендегі дабыр- дұбыр сөз қайтадан жалғасты. Жанындағы отырған кісілермен таныса бастады. Өзінің лауазымды қызметін айтқан соң олар одан сайын жалпылдай түсті. Қасындағы жігіт жатып жабысқан соң тағы алып қоюға тура келді. Енді ол өзінің шын масая бастағанын сезді. Дастарқан басындағылардың көбісі арақты қымыздай сіміріп отырғанын көріп, таңырқады. Әсіресе, босаға жақтағы кемпірдің рюмкеге толы арақты тартып жібергенде көңілін жайсыз сезім баурап алды. Неге екенін білмейді, тойға бекер келдім деген өкінішті ой қылаң берді. Бұл көңіл- күйін жанында отырған жылпос жігіттің сөзі де бөле алмады. Өзін бейне түзу жолмен келе жатып адасып кеткен жолаушыдай сезінді. Жол соғып шаршағаны да бар, бірден мөлшерсіз арақ ішкені қосылып, бойы ауыр тартып, ұйқысы келді. Қызып алған жұрттың орнынан тұратын түрі жоқ. Жұмыс күні болса да ешқайда асықпай, еркін отыр. Есік алдына шығып, таза ауамен демалып, бой сергіткісі келді, бірақ жайбарақат отырған жұртты баса- көктеп шығып кетуге ұялды. Енді біраз соң жанындағылардың сөзін тындауды қойды, тек басын шұлғи берді. Дастарқан үстінде бағанағы өзі келген кездегі самсаған бөтелкелердің талайы босады. Біреу ән бастамақ болып еді, қостаған ешкім табылмады. Інісімен де әлі сөйлесуге жағдайы болмай тұр. Ақыры жұрт орындарынан тұрып, сыртқа шықты. Кеңес те тұрды.

Уақыттың тез өткеніне таңырқады. Күн қызара талмаурап көк жиекке құлаған. Үйлері қала шетінде болғандықтан көзіне анық көрінген жота мен тау етектеріне кеш көлеңкесі үйіріліпті. Аяз қатая түскен. Есік алдында арлы- берлі жүгіріп таза ауамен дем алып, біраз сергіп, бой жазып қалды.

Кеңес қанша тырысса да сергімеді, оның есесіне өміріндегі келеңсіз жайлар есіне түсіп, көңілі нілдей бұзылды.

-Үйге кірмеймісің бе, тоңып қалдың ғой- деді інісі келіп. Анасы өз бөлмесінде екен. Бұрынғыдай емес, қартайып шөгіп кеткен. Бірден- ақ науқастанып жүргеніне көзі жетті. Ауру адамға мына әбігер- шу оңай емес қой. Бірақ сонда да өзін сергек ұстауға тырысып- ақ отыр. Кеңес апасымен сөйлесіп болып ортаңғы бөлме- ген шыққанда, үй-іші адамдарға қайта толып кетіпті. Қайтадан дастарқан жасалыпты. Бөлме арасында етженді қызыл шырайды келіншек зыр жүгіріп жүр. Еркек адамға сұқтана қараған көз қарасында жеңілтек әйелдерге тән ойнақылық бар. Дастархан басындағы туған- туысқандары өзге жұртты шығарып салып, енді кеңірек отырмақ сыңайы бар. Өзінің немере ағасы Құдайберген орнынан тұрып, Кеңесті жанына отырғызды да:

-Ал, бағана жолдана шаршап келген соң сөз бермек еді. Енді тілегіңді айт. Бөтен ешкім жоқ, бәрі өзіміз- деді.

Кеңес сөйлеп болды да, рюмкаға жай аузын тигізіп дастарқан үстіне қоя салмақ еді, отырған жұрт қолқалаған соң еріксіз ішуіне тура келді.

-Сакен әулетінің барлық баласы ер жетті. Міне, ең кенжесі үй болып, шаңырақ көтерді,- деді Құдайберген.

Кеңес жерлестерінің өзінің астанадағы тұрмыс- тіршілігі мен қызметін тым жоғары бағалайтынын білетін. Бірақ осы күнгі лауазымды жұмысқа жеткенше әркімге жалтақтап, тіпті жас кезінен бойында бар тамаша қасиеттерін жоғалтып алғанын білмейді ғой. Соңғы кезде өзінің рухани тоқырауға ұшырап жүргенін білетін. Кейде астанадағы үй- жайын қызметін тастап, өзінің туған қаласына қайтып оралғысы - ақ келетін. Бірақ оған кеш.

Қуырдақ желініп, шай ішіліп болған соң түн ортасына таман ет жеу үшін қайта отырды. Сілесі қатып, шаршағаны сондай отырған жерінде ұйықтап кеткісі келді. Тек жатар алдында ғана есік алдына шықты. Құрғақ суық аяз бойын сергіткендей жүре бергісі келді. Аспан жұлдызды екен. Аппақ мамық қар бозамықтанып көрінеді.

Таңертең ерте оянды. Үй - ішін жым- жырт тыныштық басқан. Түндегі арақ өтіп кетіпті. Есік алдына шығып, бой сергітіп алған соң ғана біраз жеңілденгендей болды. Одан соң киініп алып көше қыдырды.

Аспанды бұлт пернелеген. Қала шетінен басталатын тау шоқылары көзге бұлыңғырланып көрінеді. Ауада жаңа жауған қар иісі анық сезіледі. Қанша өзін- өзі қамшылағанымен кешегі жолда келе жатқан кездегі сергек көңіл- күйі олралмады. Жаңа

жауған көбік қарды омбылап бірталай жүрді. Аула ішіне кіргенде үйдегі ерте оянған жалғыз өзі ме деп ойласа, қора жақта шаруа камымен жүрген әкесін көрді. Әкесі қалада да қыр қазағынын мал ұстайтын әдетін қойған жоқ. Кеңес жанына келгенше жұмысын доғармады. Қартайса да, әлі қимылы ширақ.

-Кеңесжан, жата тұрмадың ба?- деді айырмен жерде шашылып жатқан шөпті жинай беріп. Үйге кіргенде жұрт орындарынан тұра бастапты. Күбір- күбір сөз бен күлкі естілді.

-Кеше аздап тартып жіберіппін - деді Құдайберген қарқылдап күліп.

Қонақтар таңертеңгі шай ішу дастарқан басына жиналды. Тағы да рюмкелерге арақ құйылды. Кеңес бас тартып көріп еді, дастарқан басында отырған туыстары тақымдап болмаған соң еріксіз ішіп алуға және бірнеше рет қайталауға тура келді.

Біраздан соң жұрт кешкі той қамына дайындалуға орындарынан тұрды. Абыр- дабыр басталып кетті. Кеңес танымайтын бөтен әйелдер жүр. Шешесі жатқан бөлменің есігін ашқанда бетін ыстық леп шарпыды. Бөлме іші моншадай ысып кеткен. Апасы өзінің сырқаттанғанын сездіргісі келмей, ұлынын үйленгеніне қуанғысы келгенмен де, бәрбір көзінен үрей табы сезіледі.

-Апа, желдеткішті ашсам қайтеді?

-Суық тиіп қала ма деп қорқамын.

-Бөлмеңіз тым ыстық екен.

-Ескі науқас қой, ештеңе етпес, мағана алаңдамай дем ала бер.

Кеңес есік алдына шыққанда аспанды қалың бұлт торлай бастапты. Күн борайтын сияқты. Қала шетіндегі төбелер көзге бұлыңғырланып көрінеді. Бейне аспан кеңістігі тарыла түскендей. Келген кездегідей емес, маңайына бір түрлі жатырқай қарады. Бала кезіндегі кең көшелер тарылып, үйлер аласара түскендей. Бәрінен де қапырық бөлмеде науқастанып жатқан апасына жаны ашыды.

-Апам науқастаны жатқан сияқты - деді әкесіне

-Е, балам, көрі адам болған соң күнде ауырады. Кемпірдікі белгілі жай ғой.

-Әкесінің қимылы ширақ. Қора толы мал. Өз есебі түгел. Жас келіні туралы:

-Жақсы жерден. Құдам да осал кісі емес,- деді тығыздай сөйлеп. Әкесінің бұл сөзі Кеңеске ұнамады.

Күн райы бұзылды.

Түске таман үйдің жанында әбігерленіп жүрген кісілер көбейді. Араларындағы бір- екеуі әлден ішіп алған сияқты, аяқтарын шалыс басады. Кеңес арлы-берлі жосылып жүрген адамдардың арасында өзін қоярға жер таба алмады. Түскі тамақта да жаны жай тауып тынышталмады. Ыстық бөлмеде қиналып жатқан шешесін көз алдына елестетеді. Өзінен басқа ешкімнің қаперіне ештеңе кіріп- шығар емес, даурыға сөйлеп отыр. Түстен кейін үйдің жанына екі “Волга” мен бірнеше жеңіл машина келіп тоқтады. Күннің бұзылғаны анық болды, жел азынай соқты. Аспанда қар қиыршықтары ойнақ салады. Бұл алай- дүлей боранның алды ғана еді. Әлден- ақ көрші үйдің бейнесі бір көрініп, бір жоғалып кетеді. Есік алдындағы қаптаған көңілді жұрттың елейтін түрлері жоқ боранды. Жастардың кейбірі тіпті жалаң бас. Бәрін басқарып жүрген Құдайберген.

-Ал қонақтар машинаға отырайық. Жұрт машиналарға отыра бастады.

-Кеңес,- деді Құдайберген екінші тұрған “Волганың” есігін ашып. Қатар түзеген жеңіл машианалар, ұзын көше бойымен зырлай жөнелді. Боранның қатая түскені анық сезілді. Алда кетіп бара жатқан “Волганың” сұлбасы көрініп, бір жоғалып кетеді. Құдайберген кеңестің жанында отырған қызыл шырайлы толық келіншекке дөрекі қалжындап, қарқ- қарқ күледі. Ақыры кішігірім совхоз бөлімшесінің клубына ұқсайтын даңғарадай үйдің жанына келіп тоқтады. Есік алдында күтіп тұрған адамдар көрінді. Барлығы улап- шулап күйеу жігітті қарсы алды.

Шашу шашылып, өлең айтылды. Есік алдындағы жұрт үйге кірді. Кең бөлменің ортасына стол жасалыпты. Шампанның тығындары атылып күйеу бала мен келінге ізгі тілектер айтылып, тост көтерілді. Ақыры жас жұбайлар бастаған топ қайтадан машиналарға отырды. Жаңа ғана жүріп өткен жолды лезде қар басыпты. Жеңіл машиналар қала сыртына салтанатты түрде қыдыруға шықты.

Боран ұйтқып тұр...

Күлкі мен сөз сап тиылған. Тіпті әрқашан көңілді жүретін Құдайбергеннің өзі тым- тырыс. Кеңеске бұл жүріс ұнады. Мына азынай соққан боран жан тыныштығын әкелді. Жеңіл машиналар бейне мына ақ түтек боранның шырмауынан құтылу үшін барынша ағызып келеді.

-Әй, мыналар қайда бара жатыр? Тоқтат кейін кайтамыз,- деді Құдайберген шоферға.

Кеңес отырған “Волга” алдында кетіп бара жатқан маиналардан озып барып тотады. Мұндай күнде жол жүргендерді жаратпағандай екпінді жел түрлі- түсті ленталар мен шарларды жұлқылай бастады. Жастардың ойында дәнеңе жоқ, мөз- мейрам.

-Қайтындар. Осы қыдырғандарың жетеді. Күнді көрмейсіндер ме?

Жеңіл машиналар легі кері бұрылды.

Олар үйге жеткенде маңайды кеш қараңғылығы басыпты. Есік алдында күтіп тұрған шулы топ қарасы алды. Тағы да шаңу шашылып, жар- жар айтылды. Үй- іші бейтаныс адамдарға толып кетті. Той басталар кездегі әбігер ғой. Кеңес әбден шаршады. Апасының халін білмекші болып, бөлмесіне кірді. Ана баласын көріп күлімдеді.

-Жағдайыңыз қалай?- деді Кеңес.

-Шүкір, маған аландама...

Көңлін көтергісі келіп, кіріп- шығып жүрген жұртқа сергек қарағысы- ақ келеді.

Той басталды. Жұрттың бәрі шат- шадыман күйде жүргенде жалғыз өзінің томсырайып, көңілсіз болғаны әбес екенін сезінгенімен де, бәрібір қабағын аша алмады. Мүмкін жайдарды жүрер ме еді, шешесі ауырып жатпағанда.

Әлі өмірден таршылық, қиындық көрмеген жастар мұның жағдайын түсініп білмес те. Өзінің көңілсіз отырғанын сездірмей жанындағы отырған кісілермен сөйлеспек болды. Үзілісте топырлаған жұрт сыртқа шығып бара жатқанда әкесі Кеңесті шақырып:

-Кеңесжан шешеннің жүрегі қысылып жатыр, -деді абдырап.

Кеңес шешесінің бөлмесіне кірді. Анасының беті аппақ құдай болып кетіті. Екі иінінен әзер демалады.

-Дәрігер шақырайық- деді Кеңес.

Дәрігер келгенше анасының жанында отырды. Төргі үйден дабыр- дұбыр айқайлаған сөз бен музыка үні естіледі. Жастар бір отырыстан кейін серпіле билеп жатыр. Ақыры дәрігер де келді. Ештеңе айтпаса да, аурудың қауіпті екені жүзінен білінді.

-Тыныштық керек,- деді ол,- тыныштық.

-Мүмкін қонақтарды тезірек үйлеріне қайтарсақ қайтеді,- деді Кеңес.

-Әкесі шошып кетті.

-Оның не Кеңесжан, маскара ғой. Шешендікі ескі ауру, бір түн шыдар, дәнеңе етпес.

-Ештеңе етпейді, енді жеңілдендім,- деді анасы.

Ауыз үйге шыққанда Кеңестің білегінен Құдайберген шап беріп ұстап алды.

-Сені іздеп жүр едім. Құдалар күтіп отыр. - Кеңестің сөзін тындамай, дедектетіп бір бөлмеге алып барды. Бұл үлкендердің данғаза шудан оңашаланып отырған бөлмесі екен. Бас құда өзінің жанынан орын берді. Отырғандар шетінен етженді. Құдасы ыстықтап жейдесінің түймесін ағытып тастаған. Еркек- әйел бәрі қызып алған. Кеңес те еріксіз алдындағы рюмкасын қинала көтерді. Оған риза болған құдасы тоқ күлкімен кеңкілдей күлді. Үй іші сөз бен күлкіге толды. Кеңес құдасының сөзін ықылассыз тындады, бірақ ұйып отырғандай, басын шұлғи берді. Бәрі де төрдегі семіз, кара бұжыр адамға елпектей түседі. Осы бөлмедегілердің бәрі тойда отырса да, өздерінің қызмет жағдайын естен шығармайтын сияқты. Төрдегі отағасы күлсе, бәрі де күлуге тырысады.

Қанша уақыт өткенін білмейді. Бірақ көп отырғанын біледі. Отырған қонақтар орындарынан тұрып, далаға желпініп келмекші болғанын біледі. Есік алдында үйге бір кіріп, бір шығып жүрген жастар көрінеді. Кейбіреулері қызу. Үйдің бұрышында бір мас жігіттің жолдастары сүйреп әкетпек болады, бірақ ол көнбей әлек. Думан жалғасуда. Шешесіне кірді. Бөлме ішіне көмескі жарық түсірген түнгі шам жаныпты.

Апасы енді ғана жаны тыныш тауып, рахаттана дем алып жатыр. Бірақ көрші бөлмедегі шудан ұйықтай алмай жатқаны байқалады. Кеңестің кіргенін сезіп көзін ашты.

-Қалыңыз қалай?

-Шүкіршілік...- деді анасы,- маған аландама, балам.

Кеңес анасының мазасын алмас үшін шығып кетті.

Шу үдей түскен. Бірінің сөзін бірі тындап жүрген жұрт жоқ. Ақыры түн ортасында дастарқан үстіне буы бұрқыраған ет тартылды. Қонақтар стол басына қайтадан отыра бастады. Бас құданың алдына бас қойылды. Тағы да рюмкаларға арақ толтыра құйылып, тағы да тілек айтылып, арақ ішілді. Тартынып ішіп отырған ешкім жоқ, бәрі аянбай сілттеп отыр. Кеңес өзінің маңайында болып жатқан жайды саналы түрде болжап білуден қалды. Бірақ өзін-өзі ұстауға тырысып бақты. Бас құда әлі тың, былқ етер емес.

Кеңес өзінің масая бастағанын сезіп, арақтан бас тартпақ болып еді, құдасы шын ренжитіндей сыңай тарынтқан соң, алып отыруға тура келді.

Таңертең оянғанда бөлме іші жым-жырты тыныштық басқан. Ең алғашында қай жерде жатқанын білмей, біраз таңырқады. Сонан соң ғана санасы айқындала бастады. Есіне кешегі той түсті.

Маңайына қарап еді, еденде, төсек үстінде ұйықтап жатқан кісілерді көрді. Сағат тоғыздан асып кетіп, бірақ үй ішінде әлі тұрған ешкім көрінбейді. Басы қорғасындай ауыр.

Боран әлі басылған жоқ. Бірақ кешегі адам жығардай екпіні біраз саябырлағанмен, жаяу борасынға айналған.

Кеңес көңілсіз кейіппен маңайды бағдарлап қарап бірталай тұрды. Бойы тоңазып үйге кіргенде өзге жұрт та орнынан тұрыпты. Үй- іші былығып жатыр. Әр жерде шашылған киім- кешек, бос бөтелке, жағымсыз иіс, әр бөлмеден кешегі мөлшерсіз ішкен арақтан бет- аузы мыж- мыж болып тұрып жатқан кісілер. Қонақтар киініп, далаға шығып келіп біраз ес жиғандай болды. Күбір- күбір сөз бен күлкі естілді. Ортаңғы бөлмеге қайтадан шайға отырды. Сөздің көбі той жайында. Тойға келгендердің отырып- тұрып, ішкені, жегені әңгімеге тиек болды. Одан соң құданын арақ ішісі марапатталды.

- Міне сабаз, нағыз еркек,- деді Құдайберген таңырқап басын шайқап.

Дастарқан үстіне елдің соңынан керіліп, созылып інісі келді. Кеңес інісінің кешеден бері ауырып жатқан шешесіне бір кіріп, шықпағанын есіне түсірді. Сол сәт інісін жек көріп кетті. Енді ғана байқады, інісінің отырысында сырт көзге ерсі пандық бар. Күлкісі де жасанды. Өзін - өзі ұстауы жас адамға лайықсыз. Әлде, бас құдаға ұқсағысы келе ме? Толық бетінде ой мен жан толғанысының тіпті табы да сезілмейді. Тағы да алдындағы рюмкеге толтыра арақ құйылып еді, бұл бас тарты. Отырған жұрт қанша қолқаласа да көнбеді. Шайдан соң Кеңес анасының бөлмесіне кірді. Жалған тіршілік- ай десеңші. Енді ғана кейуананың жаны тынышталып, еркін дем алып жатыр. Кеңесті көріп күлімсіреді.

- Жағдайыңыз қалай?

- Шүкіршілік.

- Бүгін кешкі поезбен кетемін,- деді Кеңес.

- Дем ала тұрмадың ба?

- Жоқ, апа, жұмыстан кешігем ғой..

- Жиі келіп тұрсаңшы.

- Міндетті түрде, бір айдан соң жағдайыңызды біліп кетем. ..

Кеңес есік алдына шықты. Боран басылған. Күн жоғары көтеріліпті. Көңіліндегі кірбің ой сейілгендей.

Ол кешке поезға отырып, үйіне қайтып келе жатты. Келе жатқан кездегідей емес, көңілі құлазып қатты шаршағаны салыңқы қабағынан аңғарылып тұрды.

ЦЕМЕНТШІ ТОҚАҢ

Жекетай далаға шығып таза ауамен кеудесін кере демалды. Көңіл күйі де көтеріліп сала берді. Тек біраздан соң Тоқаңмен кездесетін уақыт жақындағанын сезіп аяғын ширағырақ басты. Гараждың есігін ашқанда, бензин мен бояу иісі лап берді. Са-тып алған ескі машинасын жөндеп ит әуреге түскен. Тілін білмеген соң қиын екен.

Көрші гараждың есігі жабылып, одан шыққан шетелдік ма-шина тым жеңіл ағыза жөнелді. Ауада бензин иісі сезілді. Бірақ Тоқаң әлі жоқ. Ақыры бір сағаттай күтіп, күдерін үзген соң базарға карай бет алған. Мүмкін сол жақтан кездесіп қалуы мүмкін. Базар тарқай бастапты. Алыстан қарағанда кісілер жиын тойдан тарқап бара жатқан сияқты. Көбі жол арбаға жүктерін тиеп сүйреп бара жатыр. Кейбіреулерінің күні бойы тік тұрып тапқан табыстары тіпті күнделікті тамақтарына жетпей жататын кездері болады.

Алыстан Тоқанды көрді. Зор денелі енгезердей кісі. Басы-нан өзбек тақиясын тастамайды. Түрі маңғаз, көз қарасында айналасындағы тіршілік ағынына немқұрайлық сезіледі.

-Тоқа - деді Жекетай сарыла күткен адамын ойда жоқта кездестіргеніне қуанышын жасыра алмай.

-А- деді Тоқаң сол сабырлы қалпынан таймай. Тіпті кешегі пәлен уақытта келем деп уәде еткенін ұмытқан сияқты.

-Ой, Тоқа күткізіп қойдыңыз ғой.

-А. Одан маңызырақ шаруа күтіп тұр.

Жекетай бір жағынан Тоқаң сияқты маңғаз адамды күттірген қандай шаруа екенін білгісі келді.

-Қазір- деді Тоқаң, Жекетайдың тықыршып күтіп тұрғанын сезіп.

-Бұл кезде базар сөрелері босаған. Әр жерде шашылып жат-қан қағаз, қоқсық көрінеді. Тарап жатқан жұрттың түрі шар-шаңқы. Теңіз жақтан салқын леп соқты. Біраз уақыт өтті. Тоқаң терезесі аңғал- саңғал ашылып жатқан құрылысқа кірпік қақпай карайды. Ішінде жүрген кісілер көрінеді. Қимылдарынан зор науқанға дайындалып жүрген адамдардың кейпі сезіледі.

-Тұра тұр. Қазір келем- деді. Тоқаң өз денесіне лайық емес жікті қимылымен те жүріп кетті.

Жекетайда артына ілесе келіп, терезеден ішке сығалады. Бос бөлменің бұрышында кірпіш үйіндісі жатыр. Үлкен күбінің үстінде тақтай төселген де, үстінен газеттен дастархан жайылып, бұрыш-

тары мыжырайған пластмасс стакандар қойылған. Ортасында қабығы аршылған пияз көрінеді. Жас жігіт тісімен кеміріп бөтелке тығынын ашып жатыр. Дәл қорқаулана сүйек кемірген аң сияқты. Оны қоршаған серіктері демдерін іштеріне тартып қарап қалыпты. Бейне сиқыршының қимылына қызықтап қарап тұрған балалар сияқты.

Бөтелке тығыны ашылғанда, бейне сырттан біреу бұйрық бергендай барлығы стакандарын қолдарына алды. Сарқырап аққан бұлақ суының дауысына ұқсас дыбыс естілді. Барлығы бір мезгілде стакандарын аузына төңкере салды. Осы көріністі көргеннен кейін Жекетай, Тоқаң байқап қалмас үшін алысырақ барып тұрды.

Сол жақтан біраздан соң Тоқаң шықты. Бағанағыдай емес жүзі жайдары, Жекетайға жақын туысын сағынып барып жүздескендей елжірей қарайды.

-Тоқа шаруаңызды бітірдіңіз бе?

-Иә, жігіттермен сөйлесіп. Зор шаруа күтіп тұр.

-Тоқа анау машинаның тетігін қарап бермеймісің бе?

-Иә, есімде, ертең келем.

Ертеңінде емес, арада бір жұма өткенде аяғын санап басып әзер келді. Жүзін да адам айтпас неқұрайлылық сезінеді. Машинаның моторына ойлана қарап, біраз тұрды.

Бірақ көңілі басқада.

-Иә, көріп, сезіп тұрмын. Былай болсын, менің керемет моторист жолдасым бар, сол қарасын. Өзің жөн білетін жігіт сияқтысың, ағанның басы ауырып тұр.

-О, не дегеніңіз Тоқа.

Тоқаң қалтасынан шеті мұжылған тұзды құртты суырып алды. Шалбарының ышдырын көтеріп қойды.

Ал жарайды деп, стаканды аузына төңкере салды.

Жаздың күндері созылып жүре берді. Қолдан сатып алған ескі машинаның ана-мына жері бұзылып есін шығарды. Тіпті сатып алғанына да өкіне бастады. Өзінің машина тілін жақсы білетін танысы Тоқаң ғана еді. Сондықтан аңдығаны Тоқаң болды. Ал Тоқаң ерте тұрып алып базарға барады. Жүзіне қарасаң төрт түлгі сай адам сияқты. Өзге жұрттың қаракетті тіршілігін сырттан сынап бақылап қарап тұрғандай.

-Тоқа,- деді Жекетай. Жоқ естімеді.

-Тоқа.

-А сенбісің?

-Тоқа, екі күн болды, өзіңді іздегеніме.

-Кеше танысым қайтыс болып, соны жерлеуге бардым.

-Оның алдындағы күндері ше?

-Шаруа, өзін білесің шаруа.

-Тоқа машина тағы бұзылып қалды.

-Көруге болады. Айтпақшы бүгін бара алмаймын,- аздап ішіп алдым.

-Машина жүргізбейсіз ғой.

-Жоқ сонда да.

Арада бір жұма өткеннен кейін Тоқанды көше қиылысынан кездестірдім. Сол баяғы маңғаз қалпы.

-Тоқа!

-А, есімде, жақсы танысымды алып барамын, бүгін күте ғой.

Сол айтылғаннан соң жарты ай бойы көрінбей кетті. Бұл жаздың бел ортасынан ауған кезі. Базарда көкөніс көбейе бастады. Нағыз шаруашылықтың қызған уақыты. Көлігі бар жұрт жан- жаққа шапқылап табыс тауып жатыр. Тоқанның не бітіріп жүргенін кім білсін, қашан көрсең де маңғаз қалпы.

Түріңе қарасаң күнделікті күйбең тіршіліктен тым биік ойда жүргендей. Бұл адам үшін көңіл аударлықтай маңызды мәселе қалмағандай.

-Тоқа.

-А..

-Қайда бара жатырсыз?

-Бір танысымның жетісіне.

-Тоқа! Қайда бара жатырсыз?

-Қайтыс болған жолдасымның қыркына.

Айтысына қарағанда түгел жора- жолдастары о дүниеге асығыс аттанып бара жатқан сияқты. Бұл жәйсыз хабарды басын аспанға қарай шалқайтып, самарқау айтты.

Біраз тыныштықтан кейін- інішек ағанды бір жарылқап тас- тасан...- деді.

Бұл сөзді ешкім естіп қалмасын деп ақырын айтты. Әлде кімнен қауіп төнгендей жан- жағына қарап қойды.

-Не керек еді, - деді Жекетай сөздің төркініне түсінбей.

-Бас жазсам- деді Тоқа мінгірлеп.

-Жүріңіз.

Арақ ішкеннен соң жүзі жайдарланып, мейірлене түседі, мұрнының ұшы шып- шып терлейді.

-Тоқа!

-А..

-Анау күнгі шаруаны тәмамдап тастамаймысың?

-Есімде

-Жарты ай өтті ғой.

-Иә.

-Жекетай сен реңжіме, әлі сол ескі машинамен талай жерді жүресің.

-Тоқа қашан?

-Жекетай қазақтың мақалы бар емес пе? Асықпаған арбамен қоянға жетеді деген.

Машиналар арлы- берлі ағылып жатқан тас жолдан ыстық леп бетке ұрады. Көше шуы өсе түскен. Осы тыныс тіршілігін тындап біраз үн- түнсіз тұрып қалады. Тәрізі арақ уыты алпыс алты тамырына құйылғанын күтіп тұрса керек. Көңілі жайдары. Әр нәрсенің бабына терең бармай бейне тайғанақ мұздың үстінде сырғанағандай басын ғана шалады. Әдетте Тоқаң сияқты көңіл күй бір кезде атақ даңқтан басы айналған спортшы да болады. Бағы тайған соң не істерін білмей әуре сарсаңға түседі, бос сандалып уақытын өткізеді ақыры ішкілікке салынады. Несін айтасың ол кездегі тұрмыс тіршілігі Тоқаң жұмақтай болып елестейтін сияқты. Расында да солай еді. Сұрауы жоқ тегін дүние, жаңа салынған даланың құрылысы қарқынды жүрген уақыт. Жұрттың жаппай саяжай салып жатқан кезі.

-Жекетай, цемент сатып ақшаны уыстап шашқан кездеріміз болды, деді Тоқаң.

-Тоқа, қамтып қалмадыңыз ба? Қазіргі тұрмыс тіршілігіңізге керек болар еді ғой.

-Е, мұндай заман болады деп кім ойлаған,- деді Тоқаң кейісті дауыспен.

Тоқаң жан- жағына ойлана қарап қалды.

Кейін байқады, Тоқаң өткен өмір туралы әңгіме айтқанды жақсы көреді екен. Ондайда желпініп аспанға самғап ұшқалы тұрғандай қомданып алатын.

-Жекетай айтпа, ол кезде маған өтіп бара жатқан кісілердің көбі бұрылып сәлем беретін. Бұрынғыдай емес ақкөңіл адамдар азайып барады. Арада талай күн өтті. Жекетай машинамен кетіп бара жатып Тоқаңды көріп жанына келіп тоқтады.

-Қайда кетіп бара жатырсың?- деді Тоқаң.

-Шенгелдіге, бірге жүр.

-Баруға болады ғой, бірақ асығыс шаруа бар еді.

-Ой Тоқа сіздің шаруаныз он бес күнге созылады ғой, кейінге қалтырмайсыз ба?

-Ә, онда кеттік,- деді Тоқаң машинаға отыра беріп. Тоқаң жол

жүргенді сағынып қалыпты. Тас жолдан көз алмай қарайды. Тәрізі өзінің осы жолмен жүрген кездері есіне түскен сияқты. Кері қайтқанда рульді Тоқаға берді. Көзқарасында мағына пайда болды. Жолдың ойлы-шұңқырлы бұрылатын жерлеріне жіті назар салды. Шебер жүргізуші екені сезіледі.

-Тоқа, молодец,- деді Жекетай мақтап.

Тоқаң күліп жіберді де:

-Тым мақтап жіберген жоқсың ба?- деді.

-Жоқ шыным.

Оған жас баладай қуанып қалды. Арада бір жұма өткеннен кейін көшеде өтіп бара жатқан Тоқанды көріп, Жекетай тағы да тоқтады. Жанындағы серіктері де тәрізі, өзі сияқты жұмыссыздар болу керек. Қызара бөрткен түрлерінен ішіп алғандары сезіледі. Арттарынан тосып тоқтағандықтан олар байқамай қалды.

-А,Жекетаймысың ?-деді Тоқаң самарқау дауыспен

-Отырыңыз Тоқа, үйіңізге шейін апарып тастайын.

Тоқаң жауабын бірден бере алмай, кірбіктеп қалды. Тәрізі жанындағы жолдастарын тастап кеткісі келмеді ме екен.

-Серіктеріңіз де отырсын.

-Жоқ, Тоқа өзіңіз отырыңыз- деді серіктері.

-Онда жарайды, інішегім әдейі тоқтаған соң отырмаса болмас,- деді Тоқаң.

Кабина ішін арзан арақ иісі алып кетті.

-Тоқа бүгін туған күніңізбе еді?

-Е,Жекетай жұмыссыз адамға күнде туған күн ғой, оның үстіне істейтін шаруа жоқ, қол бос. Кабинаның ішінде үнсіздік орнады. Тоқаң ауыр күрсініп қойды.

-Тоқа ертең машинаның моторын қарап бермейсіз бе?

-Болады.

Сөздің шыны керек. Тоқаң өзі келіп қарап берді дегенге сенбеді. Расында солай болды. Сол күннен бір ай жоғалып кетті. Бірде күздің жауынды суық күні кездестірді. Машинасын гаражға қойып үйіне жаяу келе жатқан. Жер тайғақ. Алдында екі жағына теңселіп кеті бара жатқан Тоқанды бірден таныды. Құлаған болу керек, арқасы былғаныш.

-Тоқа.

-А сенсің бе, бір танысымның жылынан келе жатырмын.

-Иманды болсын.

-Е жарықтықтың жаны жанатта шығар, біз ғой әйтеуір жер басып жүргенімізге мәзбіз.

-Не болды Тока сонша күйзелетіндей деніңіз сау оданда шүкіршілік демеймісіз.

-Солай ғой, бірақ одан қандай пайда? Жекетай бұл сұраққа жауап бермей тосылып қалды.

-Тоқа үстіңіз су болды ғой, тезірек жүрмеймісіз?

-Қайда асығам, үйде аюдай ақырған әйел күтіп отыр.

-Жағдайды түсінетін шығар, сіз әдейі жұмыссыз жүрген жоқсыз ғой.

-Бір жыл жұмыссыз жүрсем түсінер, бірақ табандай бес жыл жүрсем түсіне қоймас.

Жауын тамшысы бетін айғыздап аққан жасқа ұқсайды. Ұзын көшеде екеуінен басқа ешкім жоқ қаңырап бос жатыр. Тек үйдің тасасында тұрған қаңғыбас ит көрінеді. Бұл жаздың жаймашуақ күндерінің қайтып оралмай кеткені еді. Осы көріністің өзі адам көңілін күлазыттып жібереді. Токанның жан күйзелісте келе жатқаны бірден сезіледі. Сөздің шыны керек Жекетай аздап сескеніп қалды. Асығыс қоштасып, үйіне қарай тезірек бұрылып кетті.

Көпке шейін қар жаумай солтүстік жақтан өтімді ызғарлы жел соқты да тұрды. Анда- санда үшқындап қар жауғанмен арты жылымықтанып тез еріп кетті. Кейіннен күн суып жер көк тайғақ мұзға айналды. Күнде қақпа алдында тұрып, арлы- берлі өткен жұртқа қарап тұрғаны. Көзқарасында бұрынғыдай емес немқұрайлық пен қатар да сезіледі. Көбінесе жалғыз болмайды, жанында өзі сияқты жұмыссыз серіктері. Киімдері жұтаң күн суық болғандықтан бозарып тоңып кеткен.

-Тоқа қалыңыз қалай?

-Ә, Жекетаймысың, танысым келуші еді, шаруа бар еді.

-Дұрыс Тоқа, жолыңыздан қалмаңыз.

- Жоқ шұғыл шаруа болса уақыт табуға болады, нең бұзылды?

-Тежегішке түтік темір керек еді.

Менің гаражымнан қарауға болады, мүмкін табылар.

-Тоқа сізде гараж бар ма еді?

-Бар ғой, жеңіл машина да болған.

Жексенбі күні болғандықтан жұрт базарға өре шыққан. Әлде асығыс шаруасы жоқ болғандықтан Токанның аяқ алысы тым сылбыр. Әркідірік таныстары кездесе тоқтап, амандасып ұзақ сөйлесіп тұрады. Тіпті өзін кісі күтіп тұрғанын ұмытып кететін сияқты.

-Тоқа!

-Қазір, бір зор шаруа күтіп тұр.

Олар ақырында ұзыннан ұзақ созылған гаражға келді. Темір есіктің бояуы кеткен. Ашқанда іштегі май иісі сыртқа лап қойды. Мұндай былықты Жекетай ешқашанда көрмеген болатын. Не жоқ дейсің. Тіпті бұзылған үйдің тақтайы да жатыр.

-Тұра тұр мен кішкентай жинақтайын,- деді Тоқаң.

Біраз ойланып тұрды да жерде жатқан білік темірді алып, қабырғадағы сөренің үстіне тастай салды. Тағы да жылдар бойы жиналған осы былыққа ойлана қарап тұрды, асығар түрі жоқ. Біраз тұрғаннан кейін қолын бірақ сілтеді: -Әй жата берсін.

-Тоқа біраз жинаңыз, күте тұрам ғой.

-Жоқ кейін бір ретке келтіремін, керек нәрсенді өзін қара.

Сонда ғана Тоқанның адам айтпастай болып, жалқауланып кеткенін сезді. Күнде адамға берері жоқ сандалыс. Бос сөз, сырттай өзіне әзірге беймәлім өмір ағысын бақылау. Жұмыс іздеуді қойған, бірақ өзге елдер құсап тыртындап күн көріс үшін күреске түскен жоқ. Айтысына қарағанда әйелі мен баласы асырап жатқан сияқты.

-Тоқа бір іс бастамаймысыз?

-Қандай іс?

-Ең жоқ дегенде ұсақ- түйектен, бұрынғыдай шашылып жатқан бос дүние жоқ қой.

Тоқаң ойланып қалды. Қатты ойланғаны сондай маңдай терісі қатпарланып кетті.

-Тоқа таптым.

-Сізде аздап...

-Ә, жарайды. Қалтасында тұзды құртты тексеріп, шалбарының ышқырын көтеріп қойды. Көзінде қуаныш оты жарқ етті. Жуынған сияқты бет аузын сипады.

-Ал кеттік деп, жүз грамды аузына төңкере салды. Тоқанның бетінен біраз күлкі телті. Бірақ жүз грамм арақ мұндай кісінің жемсауына жұқ болмасы анық, оны Жекетай сезді.

Біраз сөйлесіп көңіл күйін көтергісі келді. Бағанағы аяздың сағы сынған. Күнгей жердегі жатқан жұқа қар ұнтақтары болар болмас жіпсіп ери бастады.

-Жекетай ана екі қабат үйді көрдің бе?

-Неге көрмеске Тоқа, осы қалада жақсы салынған үйдің бір ғой. Өзі кімнің үйі?

-Осы қаладағы жол полициясының бастығының үйі. Қазір зейнеткер.

-Оны неге айттыңыз Тоқа?

-Осы үйді салғанда цементті өзім тауып бергем.

-Тегін бе?

-Иә.

-Апырай, бұныңыз ерлік болған екен, тіпті шын түк бермеді ме?

-Рас кейде қакпас көңілі түскенде ас суын берген. Бірақ казак бастық өзінен төмен адамға малайы сияқты қарайды ғой.

-Ой Тоқа кетті ғой, неге көңіл- күйіңізді бұзасыз? Сізде тегін істемеген шығарсыз. Қай жерде болсаңыз да алдыңызда жасыл светофор жанған шығар, жолыңыз ашық дегендей.

Бұл теңеу Тоқаға ұнады, күліп қойды. Көзінде қуаныш ұшқыны сезілді.

-Тоқа тағы жүз грамм?

-Ой несіңе сұрайсың.

Жүз грамнан кейін Тоқанның жүзі жайдарланып, сабасына түсті. Маңдай көңіл- күй цемент сатып ақшаны уыстап шашқанда болған шығар. Ол кезде сұрауы жоқ дүниенің қадірін кім білді ғой дейсің. Иесіз дүниені шашып үйренген Тоқаға қазіргі заманғы тұрмыс- тіршілік түсініксіз болуы әбден мүмкін. Бірақ бүгінгі Тоқанның көңіл- күйі ерекше еді, қоштасарда қолын қатты қысты.

Қыстың боранды, аязды күндері келді. Жаңа жылдан кейін қар жауып, боран соқты. Жылу жөнді берілмей, үйлер аңырап суып кетті. Қар тілерсектен келетін көшеде кісілер аз, бірақ көп қыдырып жүре алмайсың да, қайтадан моладай суық үйге кіресің. Еріксіз жаздың май тоңғысыз шуақты күндері тез келсе деп армандайсың. Енді Тоқанды сирек көретін болды. Бірде өтіп бара жатып көше бұрышында бозарып, тоңып тұрған Тоқанды көрді.

-Тоқа!

-А, Жекетаймысың?

-Қалыңыз қалай болып тұр?

-Көріп тұрсың ғой, хал қатканский

Бұл кезде Жекетай машинасына жылы гараж іздеп жүрген.

-Тоқа гаражыңыз бос па?

-Иә, бос

-Машинамды қойсам деп едім.

-Қойсаң қой.

-Ақысын?

-Е, бересің.

-Кілтін қашан бересің?

-Ертең.

-Ой Тоқа сіздің ертеңіңіз жарты айға созылады ғой.

-Қазір бір зор шаруа күтіп тұр.

-Тоқа сол шаруанды өзім- ақ істеп берейін.

-А, онда жарайды.

Тоқаң қалтасынан шеті мұжылған құртты суырып алып, шал-барының ышқырын көтерді. Бұл кейпімен қанатын қомданып ұшқалы тұрған алып құсқа ұқсады. Ұшқалы тұрғаны да рас болатын. Арақты ішсе болды, берері аз сұрғылт өмірден жоғары көтеріліп ұшып кететін сияқты. Ал мұндайда алдында зор мүмкіншілік күтіп тұрғандай сезінетін.

-Жекетай ағаң да бұл дағдарыстан шығар. Анау күні бір жақын туысым келіп кетті, бір зор шаруа ұйымдастырып жүрген көрінеді.

-Тоқа сенесіз бе?

-Неге сенбеске, бұрын басшы қызметте болған.

-Ал қазір ше?

-Сыбайластары жетерлік.

-Тоқа өзінің жұмысы бар ма?

-Жоқ

Жекетай үндемеді. Тоқанның мына азынаған суық қапас бөлмеден бой жазу үшін шығып кеткенін сезеді. Өздерінен басқа жұрт көп тұрақтамай асығыс кетіп бар жатыр. Жаңа ішкен арақтың буы ма, Тоқаң тіпті көйлегінің түймесін ағытып тастаған. Біраз тұрғаннан кейін Жекетайдың бойы тоңази бастады. Кетейін десе Тоқаң жіберер емес, әлі сөйлеп тұр.

-Інішек өмір қиюын келтірсе адам көзін ашып жұмғанша байып шыға келеді. Менің танысым болды, темір- терсектен бастаған, қазір байып алды.

-Тоқа кештеу қалдың ғой, қазір жағдай өзгеше ғой.

-Болады жол табуға оған әлі сенімімді жоғалта қойғам жоқ.

-Жоғалтпаңыз оныңыз дұрыс.

Бағанағы ашық күн бұлыңғыраңа бастады, ұшқындап қар жауды. Тоқанның кететін түрі жоқ.

-Інішек Тоқаң рейстен келгенде, жігіттер артынан шұбатылып жүретін.

-Неге?

-Қалтам толған ақша, ол кездегі сырахана базарға ұқсайтын, есінде ме кеңес үкіметінің кезегі.

-Есімде.

-Ой жаздың күні көбікті суық сыраны ішкенге не жетсін?!

—Жоқ айтып не керек, өз өміріме өкінбеймін тек қазіргі жағдайым қынжылтпады.

-Жаңағы ішкен арақтың буы тарай бастаған сияқты.

Ал жарайды інішек кеттім.

Жер тайғанақ болғандықтан ба, Тоқаң тайғанап құлап қала жаздады, басындағы құлақшыны ұшып кетті. Жекетай тез жүгіріп барып алып берді.

-Ағаң аздап масая бастаған ба?- деді Тоқаң тілі күрмеліп.

-Жер тайғанақ- деді Жекетай жұбатып. Тағы да құлап қалма-сын деп алысқа ұзағанша артынан қарап тұрды. Жел соғып қарлы боран басталды. Тоқаң лезде көзден тасаланды. Жекетай әбден жаурап толып қалғанын сезді.

Көптен көрмеген адамның бойындағы өзгеріс тез сезіледі. Ызғарлы суық қыс бітпестей болып тым ұзаққа созылды. Қар мол жауып, әлсін- әлсін боран соқты. Тәжірибесіз жүргізуші болғандықтан Жекетай машинасын қыстай қаңтарып қойды. Сондықтан Тоқанды көп іздемеді. Тек көктем басында көшеде кетіп бара жатқанын байқады. Алғашқыда таныс адам сияқты болып көрінді. Аяғын ширағырақ басып тақап келгенде Тоқанды таниды. Бір жағынан бұл адамның бет келбеті тым мосқалданып кеткен сияқты болып көрінеді.

-Тоқа!

Өзіне қарағанда арық етінен арыла бастапты, ұрты салбыраңқы, киімдері біршама тозған, оған қарап Жекетайды да ауыр сезім баурап алды.

-Тоқа мүмкін?

-Болады. Шалбарының ышқырын көтеріп, қалтасынан шеті мүжылған тұздалған құртын суырып алды. Бірақ жүзінен бұрынғы қуаныш сезілмеді. Тіпті жүз грамм таза спиртті тастап жібергеннен кейін де тұнжыраңқы күйінен арыла алмады.

-Жекетай қалай машинаң жүріп тұр ма?

-Шүкіршілік

-Гараж сатып алғың келе ме?

-Әзірге ақшам жоқ болып тұр.

-Онда бір жігіт сатып алайын деп жатыр.

Бұл сөзді Тоқаң немкетті айтты. Өтіп бара жатқан адамдарға айналасына, тіпті өзіне қойылған сұраққа көңілі толмағандай.

-Тоқа?

-Ау

-Жағдайыңыз онша болмай тұр ғой?

-Оның рас

-Әлі жұмыс тапқан жоқсыз ба?

-Тапсам осылай жүрем бе?

-Жекетай сен маған бір сұраққа жауап берші.

-Айта беріңіз

-Жалғыз мен ғана емеспін, бүкіл таныстарымның барлығы жұмыссыз. Тіпті жұмыссыз жүрген дәрігерлер, мұғалімдер, инженерлер бар, бұл қалай сонда?

-Тоқа сол сұрағыңызға мен жауап бере алмаймын ғой, әрине дұрыс емес.

-Мен соңғы кезде көп ойланатын болы жүрмін.

-Оныңыз дұрыс Тоқа.

Бірақ сол кезде жандарына жеңіл машина келіп тоқтай қалды. Әдетте мұндай жеңіл машиналарда аяқ астынан байғандар жүреді. Әйнектері қара, іште кім отырғаны белгісіз. Кабинадан ұзын бойлы сымбатты жігіт шығып жандарына келді.

-Ағайлар, қалалық байланыс торабы қайда?- деді. Әзер қазақша сөйледі, бұлай жаңадан үйренген шетелдіктер осылай сөйлеуі мүмкін.

-Әй нақұрыс тіліңді тістемей неге жөндеп сөйлемейсің?- деп Тоқан гүр ете түсті.

-Ой Тоқа!

-А что ты крутой, неге жөндеп жауап бермейсіз?

-Мен саған крутойды көрсетемін, тойынған немелер,- деп Тоқан одан сайын долдана түсті. Жекетай аузын ашып үлгермеді, Тоқан жігітті жағынан бір салып өтті. Сол кезде машинаның есігі ашылып, еңгезердей жас жігіттер атып шықты. Одан соң барлығы көзді ашып- жұмғанша болды. Жұдырықтар сарт- сұрт етті. Жекетай орнынан тұрғанда жанынан қимылсыз серейіп жатқан Тоқанды көрді. Шошып қалды, жағынан шапалақтаған ыңырсып көзін ашты.

-Тоқа тірімісің?

-Көріп тұрсың ғой, әлгі жүгірмектер қайда?

-Қайда болушы еді, кетіп қалды.

-Апырай иегімді сындырып жіберген жоқ па?

-Тоқа өзің ғой тиген.

-Оның рас, иегім,- деді Тоқан.

Жекетай үндемеді, бәрінен де аяқ астынан бейтаныс біреуден таяқ жегені өтіп кетті.

-Тоқа мінезіңіз бұзыла бастаған екен.

-Оның рас Жекетай, оны өзім де сезіп жүрмін. Бәріне кінәлі жұмыссыздық.

-Сіздің жұмыссыз жүргеніңізге бейтаныс жігіттер кінәлі ме?

-Әрине жоқ, бірақ таңертең ерте оянып кетемін. Алғашқыда жұмысқа бару керек сияқты болып көрінеді, тіпті кешігіп қалған сияқтымын, асығыс атып тұрамын. Біраз уақыттан кейін өзімнің жұмыссыз жүргенім есіме түседі, амалым құрып отыра кетемін. Ұзақ күнді қалай өткізу керек екенін ойлаймын, киініп есік алдына шығамын, одан базарға барамын. Онда өзім сияқты жұмыссыз таныстарымды кездестіремін. Тындасаң сөздерінде дәм жоқ, айтқандарының көбі өтірік, іздегендері арақ, әйтеуір ебін тауып күнде ішіп келемін. Бос сенделіп жүргеннен шаршайсың, одан соң үйде әйелің етінді жеп ұрсады. Күнде осылай қайталаңады.

Тоқаң жалаң бас, шашы қобырап кеткен, неге екенін білмейді, өзбек тақиясын қолына ұстап алған. Жаңағы төбелестен аузы дүрдиіп ісіп кетті. - Тоқа үстіңізді қағыңыз, мүмкін тастап жіберерсіз?

-Болады Жекетай одан басқа не қалды? Қалтасынан шеті мұжылған тұзды құртын алып, шалбарының ышқырын көтеріп қойды. Арақ ішкеннен соң біраз үн- түнсіз отырды, тәрізі арақ шарпынысын бойға тарағанын күткен болар. Өзбек тақиясын басына дұрыстап киді.

-Жекетай мен үшін таяқ жедің ғой.

-Ештеңе етпес әйтеуір аман қалдық ғой. Оның рас, апырмай өздері не қылған шапшаң. Бірақ Тоқанның не айтайын дегенін Жекетай тындағысы келген жоқ, асығыс қолын ұсынып қоштасты да кетіп қалды. Енді Тоқанды алыстан көргенде қашқалақтайтын болды, тіпті қарсы келе жатса бұрылып кетеді, байкаса да жорта көрмеген болады. Бірде бір топ адамдардың арасында тұр екен. Тоқаң сөйлеп тұр, “мен цемент тасығанда” деген сөзін естіп қалды. Тағы бір жыл өтті. Тоқанды бір топ кісілердің арасында тұрғанын көрді, “мен цемент тасығанда...” деген сөзін естіп қалды, өтірік байқамағанын өтіп бара жатыр еді Тоқан:

-Жекетай- деді.

Бірақ Жекетай бұрылмады да, сәлем де берген жоқ.

ҚОДАР

Су моторы тиелген жүк машинасы орнынан зорға жылжыды. Кабинада отырған үшеуі де үн-түнсіз. Қой қыстауына қарай бет алды. Жаз айы. Аптап ыстық желден бүкіл маңай кеуіп кеткен.

Қала шетінен біраз ұзап кеткен соң- ақ шөліркеген Мұрат жанында отырған серіктерінен су ішуге тоқта деп айтуға ұялды. Баратын жерлері біршама қашық, жүз шақырымдай. Тас жолы ирелендеп сұрғылт төбенің арасымен жүрді. Қарсы ағылған машиналар сирек ұшырайды. Жанындағы серігі жол жүрер кезде араққа сылқия тойып алған еді.

Енді қалғып- шұлғып отыр. Кісінің қолқасын ататын жағымсыз иіс кабинада шалқып тұр..

Мұрат кабинаның шынысын түсіріп басын сыртқа шығарып отырды. Қарсы соққан желдің екпінінде ыстық от жалынның шарпындысы сезілгендей болады. Ауада құрап сөнген шөптің иісі анық білінді. Бірақ дала көрінісіне көз салып отырған серіктері жоқ. Шофер жігіт рульге жабысып алып жолдан көз алмайды. Тас жолға түскен соң машинаның жүрісі ширады. Осылай үн- түнсіз отырып талай жерді еңсеріп тастады. Ақыры жолдан шығып таудың етегіне бұлақтың жағасына келіп тоқтады. Көктемде күңіреніп аққан асау бұлақ енді өлеусіреп боларболмас сызат береді. Аптаған күннің ыстығынан мұның да суалар күні алыс емес. Олар суық суды ішіп шөлдерін басып, бұлақтың бойында талдың көленкесінде отырып демалды. Бірақ көп отыра алмады, ауа қапырық еді.

Ағып жатқан бұлақ суынан ішіп сусындағысы келгендей тал иіле түскен. Маңайы жым- жырт тылсым тыныштық буған. Олар кайтадан жолдарын жалғастырады. Машина ұлпауыт майда топырақты қара жолмен жүрді. Олар осылай ыстыққа қақталып әбден шөлдеп, шалдығып, әбден зығырдан болғанды. Алысқан тау етегінде өздері келе жатқан қойшының қыстауы көрінді. Машина бірден бастау басына барып тоқтады. Олар шопанның қыстауынан жүгіріп шығып келе жатқан қара жігітті көрді.

-Битемір, тағы өздеріңе көмекші әкелдік.

-Ой жақсы болды ғой.

-Қодар қайда?

-Ұйықтап жатыр.

-Оятсаңшы?

-Жоқ ұйықтай берсін.

-Қорқып тұрсын-ай жігітім. Өзіңді кім сабаған. Көзінің алды көкпенбек қой.

-Жай ойнап жүріп. Ал жарайды көп сөйлеп не керек. Одан да науаны түсірейік,- деді Битемір бәйек болып. Мұратқа жалтақ қарап қояды. Олар бетон науамен, су тартатын насосты түсіргенде, уақыт

түстен ауып кеткен. Күн аптап күйдіріп барады. Шопан үйінің әйнегі сынған. Аула іші былыққан. Бөлме іші де ыбырсып кеткен. Еденде шашылып жатқан темекі тұқылдары көрінеді. Төрдегі жиналмалы төсек үстінде еңгезердей сары жігіт ұйықтап жатыр. Дабырлай кірген жұртты көріп басын көтеріп біраз отырды. Ешкімді көзіне де ілмеді, орнынан тұрып далаға шығып кетті.

- Міне Қодар деген жігіт осы. Битемір мінезін жақсы біледі. Абай бол. Ашуы жаман, тіпті біздің бастыққа бөтелке ала жүгірген. Үйреніп кетесің,- деді жанындағы бірге келген серігі.

- Битемір шай қойшы шөлдеп кеттік.

- Шай дайын,- деді Битемір. Күйбендеп күйеден қап- кара болып кеткен шәйнекті алып келіп. Жуылмаған кара қожалақ кружкаға құя бастады. Завхоз жігіт бір жартылық арақты суырып алып.

- Жігіттер, сендер үшін әкелдім, бір мезгіл бой жазындар. Арақты көріп Битемір бәйек болды да қалды.

- Ой ағасы, ой әуре болып, мынадай ыстықта не керегі бар еді,- деп қуанышты дауыспен. Қодар келді. Оған отыратын орындықты Битемір алып келді, Қодар дәл тағына отырған патшадай жалп етіп отыра кетті де, завхоз жігітке:

- Әй, Божбанбай, темекі әкел,

- Әкелдім.

- Ой молодец. Мынауың кім деп Мұратты иегімен нұсқап.

- Ә, бұл жігіт әскерден жаңа келген.

- Ә, дұрыс жақсы аспазшы болады. Әй, Божбанбай тамақ әкелдің бе? Анау қатын құйрықты бастығыңа айта бар. Мынадай быламықтан аштан өлеміз.

- Ой, Қодеке бәрін әкелдім. Міне шұжығың, консервің, наның дегендей. Тек жұмысыңды істей біл. Ал мынаны батырлық үшін деп тартып жібер,- деп Қодардың алдындағы стақанға толтыра құйды. Қодар арақты су ішкендей шімірікпей тартып жіберді.

- Біз осы жұманың аяғына таман жұмысты бітіреміз,- деді Битемір.

- Міндетті түрде келіп көшірісіп кетеміз, - деді завхоз жігіт. Ақыры машина жүріп кетіп үшеуі қыстақта қалды. Аптаған ыстық күйдіріп барады. Маңайды тылсым тыныштық басқан.

- Ұйықтап ал. Біз әуелде ыстықтың беті қайтқан соң жұмыс істейміз,- деді Битемір. Мұрат өзімен бірге әкелген бөстекті жерге салып жатқанмен де көзі ілінбейді. Жанындағы жолдастары лезде қорылдап кетті. Түс ауа орындарынан тұрды. Далаға шыққанда ыстық лебі басылыпты. Суық шаймен нанды жеп алып

жұмыс басына бет алды. Қодар жердің шаңын тұрқыратып жүріп келеді. Екі қолы қалтасында. Аузында темекі. Олар сүймен темірмен бетон науаларды жылжыта бастады. Қодар жұмысты жақсы істегенімен көп боктайды екен. Тәрізі балағаттамаса жұмыс жүрмейтіндей. Дегенмен де күн ұяға кіргенше талай шаруаны бітіріп тастады. Бетон науаларды, қойып араларында жігі ашылмаған жерлерін сылап та үлгерді.

-Ал Битемір, тамақ дайында. Сен мынадан, үйрен,- деді Қодар Мұратқа.

-Мынаның сөзі маған ұнамайды,- деді Мұрат Битемірге.

-Ой, ақырын сөйле, естісе ондырмайды өгіздей күшті,- деді Битемір сыбырлап.

-Естісе ести берсін.

-Өзің білесің ғой тек, ескерткенім ғой,- деді Битемір.

Тамақ жасайтын пеш есік алдына екен. Битемір ескі жәшіктерді сындырып от жақты. Олар тамақ әстеп әуреленіп жүргенде Қодар есік алдына шентііп тұрып темекі тартты. Пештің мұржасына қою кара түтін бұйраланды. Ботқаның дәмі мен исі сезілгенде Қодар әмірші дауыспен:

-Болды шай жасандар,- деді. Ботқа толы табақты Қодар өз алдына тартып алып соға берді. Тамақты да былапыт жейді екен. Битемір де көбірек асап қалуға тырысып бақты,ал Мұрат аш қалды. Табақ лезде босап үлгерді. Тамақ ішіп болған соң, Қодар сыртқа шығып кетті.

-Бүгін қалай тамақ жасауды көрдің ғой. Ертең сен көмектесесің.

-Ал Қодар?

-Қодар тамақ жасамайды. Тіпті көйлегін мен жуамын.

-Жігіт басымен маскара ғой мұның.

-Не істейсің? Әлім жетпейді. Қарсыласып көріп едім, соғып салды. Милицияға айтуға намысым жібермейді. Байқа, отырып келген. Бұл сөзден Мұраттың бойы жайсыз сезім баурап алды. Үндеген жоқ. Кеш батты. Маңай тым- тырыс ұйқы құшағына берілген. Алыста жалт- жұлт етіп жанған оттар көрінеді. Аспан- да жұлдыздар көп екен. Күндізгі жол соғып шаршап келгендіктен Мұрат ұйықтап кетті.

-Әй, молодой, шәй қайнат,- деген Қодардың гүрілдеген дауысын естіді таң бозынан. Мұрат үстіне түскен аяқ киімді алып сыртқа лақтырып жіберді.

-Әй, ботинканы әкеліп бермесең таяқ жейсің!

-Өзің аласың керек болса.

Далаға шыққанда шыққан жер беті дымқылданып тұр екен. Мұрат шай қайнатып жатқанда, Битемір келіп:

-Аяқ киімін апарып бер. Қайтесің ерегесе беріп.

-Өзі алсын. Көремін кімді кім соғатынын.

-Тып- тыныш жұмысымызды істеп жүр едік, сен қайдан келдің. Өне, өзі келе жатыр,- деді Битемір қорыққанынан шырылдап. Мұрат үйден шығып келе жатқан Қодарды көрді. Шашы ұрпип кеткендіктен түрі қорқынышты болып көрінеді.

-Молодой, әкел жаның барында ботинканы. Әйтпесе.. деп жүгіріп келген бойда Мұратты жақтан салып жіберді. Мұрат екінші жұдырығын денесіне дарытпай, секіріп кейін шігінді.

-Ал қашасың, бірақ қайда барасың? Жаның барында шығып аяқ киіміңді әкеліп бер.

Ашуланып долданған Қодар алдыға тағы ұмтылғанда, иектің астынан сарт ете түскен жұдырықтан шалқасынан құлады.

-Ой, байқасандаршы бір- бірлерінді өшіктіре бермей,- деп Битемір жерде жатқан Қодардың басын көтерді. Қодар есін жиып алып орнынан тәлтіректей тұрды да, қайта ұмтылды. Мұрат ішінен тағы соғып үлгерді. Қодар қайтадан елпең еті жерге құлап түсті.

-Ойбай өлтірдің ғой,- деп Битемір айғай салып.

-Ештеңе етпейді, үстіне бір шелек су құйсаң тұрып кетеді.

Арайланып таң атып келе жатты. Мұрат шөй жасап болғанда Битемір келді.

-Жаман ұрып тастапсың. Шайға шақырып едім келмей қойды.

-Өзі біледі.

Мұрат масаттанған сезімін жасыра алмады. Мұндай сезім тұңғыш рет рингта алғашқы жеңгенде пайда болып еді. Мүмкін мұндай сезім Қодарды әділдік үшін соқтым деген болар. Битемір екеуі шайға қанып алып жұмысқа шыққанда да, Қодар көрінбеді. Күн қызара бастады. Оңтүстік жақтан аптап аңызак жел соқты.

-Сені байқаусызда ұрып- жықпасын байқа, -деді Битемір түскі темекі тартуға отырғанда.

-Тағы таяқ жейді,- деді Мұрат. Олар тал түсте келгенде Қодар төсекте теріс қарап жатыр.

- Әй, жігіттер бұларың ұят болды. Ер жігіт шекіспей бекіспейді дейді, ғой казекемнің мақалы,- деп Битемір екеуін татуластырмақ болып сайрап қоя берді.

Түске таман күн одан сайын ыси түсті. Олар көлеңкеге бас сауғалады. Бірақ ешқайсысы ұйықтамады. Түстен кейін Қодар

жұмысқа шықты. Неге екені белгісіз жұмыста көңілсіз жүрді. Аспанды ақшылтым бұлт кернеген. Ал кешке таман өткінші жаңбыр жауып өтті.

III

Арада бір жұма уақыт өткен соң оларды келесі шопан қыстауына көшіріп апарды. Сай ішінде. Тоқ жіліктен келетін ну қамыстың арасын сынғырлай бұлақ ағып жатыр. Тамның маңында зәулім терек те өскен. Қыстау мен қораның маңы тап- таза жинақы. Өз шаруасына мығым шопанның қыстауы екені сезіледі. Олар келе салып машиналарына қызықтап қарап тұрды. Қодар жаңа жерге келгенде де өзгере қойған жоқ. Жұмыс ешқандай сөзсіз үн- түнсіз істеледі. Кейде Қодар әлде кімге кіжініп боқтайды. Тәрізі ішіндегі ашу- ызаны шығарғысы келгені болар. Бірақ бұрынғыдай қодырандауды қойған. Тіпті енді одан Битемір қорқуды қойған сияқты. Кейде кешке таман арықтың бойымен төмен түсіп кетіп қалады. Жұмысты елден ерекше өршеленіп істейді. Бірақ та бұрынғы дәрекілігін көрсетуге Мұраттан сескенетіні белгілі болды.

-Сен үшін біз тамақ жасаймыз, ертең сен кезекшісің,- деді Мұрат кешке. Ертеңінде есік алдында от жағып жүрген Қодарды көрді.

-Әй, Қодар- ай, қодырандап жүріп тамақты дұрыс жасамай-сын ғой,- деді Мұрат қалжындап.

-Уақыт өткен сайын Мұрат жігіттердің өзіне деген қарым-катынасының өзгергенін сезбей қоймады.

Ең бірінші байқағаны өзіне деген сый құрметі күн сайын артып бара жатты. Тамақты өзіне ең бірінші салады. Қодар төрдегі өз орнын ұсынды. Жұмыста айтқанын екі етпейтін қалға жетті. Қодар да бұрынғы сайқы мінез дәрекілігін қойған. Қайта жұрттың ішек- сілесін қатыратын күлдіргі анекдот айтып қояды. Мұратта өзінің аяқ астынан мынадай беделге ие болғанының себебін түсінбейді. Жақсылық пен жаманшылық арасындағы күресте кейде жақсылықтың таразасын басу үшін күш жұмсап қойғанды дұрыс санайтын. Егер өзі Қодардан таяқ жегенде бәрі басқа болар еді. Осылай жаз аяғының күндері көзге байқалмай жүре берді. Оларды келесі шопан қыстауына көшіре келген жігіттер Қодардың дәрекі мінезінің басылғанын көріп таңықай қалды.

-Қодарға не болған?- деді завхоз жігіт таңырқап.

-Түк те болған жоқ. Тек Мұраттан таяқ жеп қалды,- деді Битемір оңаша қалғанда.

-Бәсе. Тура ұзатылғалы тұрған қыздай сызылып тұр ғой. Аюға намаз үйреткен таяқ деген сөз дұрыс болған ғой,- деді қарқылдай күліп.

-Мұрат сен он күннен кейін қайтып оралсын,- деді бастық. Курска жібергелі жатыр,- деді завхоз жігіт кетерінде. Бұл сөзді естігенде Битемір мұнайып қалды. Мұрат осы бір ай ішінде жұмысқа, жанындағы серіктеріне үйреніп қалған болатын. Әлі де істей тұрғысы келді. Бірақ кету керек екенін де біледі. Бәрінен де жігіттермен ортақ тіл табысып жұмыс жақсы жүріп жатқан кезде тіпті кеткісі де келмейді.

Аз уақыт ішінде мына алдында көсіліп жатқан бозғылт төбелер мен далаға көзі әбден үйренген болатын. Күз басы. Мұндай кезде адам көңілін ешкімге айтып бере алмас арман мен мұң басады. Уақыттың адамға байқалмай тез өтіп кеткенін Мұрат енді ғана сезгендей болды. Неге екенін өзі де білмейді, әлденеге көңілі толмайды. Тіпті Қодардың өзіне қарап күлімсіреп тұрғанын көріп, енді көңілін аяныш сезімі баурап алды. Енді анау кездегі төбелесте өзінің Қодарды ұрып жыққанына өкінді. Оқуға кетеді. Мүмкін ешқашан да көрмес, кездеспес те, бірақ Қодар өзін қандай оймен есіне түсіреді. Күн талмаурай батып бара жатты.

Мұрат тіпті Қодардан кешірім сұрағысы келді. Кешкі тамақта көңілді ішілді.

-Жігіттер ертең мен кетемін. Мүмкін артық кеткен жерім болса, айып етпеңдер,- деді Мұрат.

-Жоқ, айып не?- деді Қодар.

Мұраттың көңілі енді жайланды, жаңағы сөзді жігіттердің шын ізетті пейілдерімен айтқандарына сенімі мол болды. Маңайды кеш қараңғылы баурап алды. Аспан жұлдызды. Тіпті бойды тоңазытып салқын леп есті.

Ертеңінде Мұрат түске таман жүріп кетті. Жігіттердің арасында өзі бар кездегі сыйластық болатынына сенімі мол болды. Біраз машина ұзап кеткен соң Қодар Битемірді теуіп жіберіп:

-Немене, екі туып бір қалғанындай молодойдың артынан телміре қарап қалдың? Жаның барында тамақ дайында,- деп ақырып қалған. Ол әрине көнген жоқ.

АЙЫРБАС

Әсия баласы қайтыс болған соң екі бөлмелі үйде сопайып жалғыз қалды. Бастапқы кезінде елегезіп, үйге сия алмаған соң көрші үйдің қызын қасына алып жатып жүрді. Бірақ кейіннен өзінің бұл шарасыз жағдайына мойынсұнып көндігуіне тура келді. Күндіз үшінші қабаттағы үйіннің балконынан сырттағы мазасыз тіршілікті бақылайтын. Ақ таннан кара кешке дейін ерсілі- қарсылы ағылған машиналар легі бір толастамайтын. Ал, тратуарда әр түрлі киім киген адамдардың кетіп бара жатқанын көретін. Мұндай уақытта өзінің жалғыздығын ұмытатын. Әсіресе, көктем кезінде өткінші жауын себелеп, жердің иісі анық сезілгендей айрықша көтеріңкі көңіл күйде болатын. Ал жаздың орны ерекше еді. Мұндай мамыржай шуақты жаз күндерінде уақыт байқалмай тез өте шығады. Күз келіп, ағаш жапырақтары сарғыш тартып, тағы да жаздың аяқталғанын уайымдап ойлайтын. Одан соң адамды мезі қылатын күзгі жаңбыр басталар еді. Мұндайда неге екенін өзі білмейді, ылғи өмірінде болған көлеңкелі жайлар есіне түсіп, көңілі жабырқайтын. Сонан соң балконның есігі сонау жазғытұрымға дейін ашылмастай болып тарс жабылатын. Одан соң суықта ызғарлы жел құтырына соққанда ағаш бұтақтары дірілдеп, тоңып, бейне бір сәт болса да үйге кіріп жылынып алуға жақын тұратын. Ызғарлы қыстан терезе әйнегін қырау әшекейлейтін. Қанша қыстың күні таусылмайтын болғанмен де бәрібір сағындырып барып, көктем келетін. Балконның есігін ашқанда сырттағы таза ауа бөлме ішіне лап беретін. Мұндайда Әсия қапастан шыққандай сезінетін өзін. Әп- сәтте ақ қыс бойы жанын жеген уайым сейіліп сала береді. Күн жылынған соң есік алдына шығып, шуақтап отырғанды жақсы көретін. Осынау бес қабатты тұрғын үйдің тұрғындарының тұрмыс- тіршіліктері көз алдында өтіп жатады. Міне, малына киінген толық әйел бұған назар салмай өте шықты. Одан соң үйден жүгіре шыққан жап- жас қыз кенет кідірістеп, жан- жағына ойлана қарап кетіп бара жатты. Қызға осынау шуақты күндері мәңгі тұратындай көріне ме? Көрші подъездің алдына түрлі- түсті лентамен өрнектелген жеңіл машина тоқтады да, іштен бақытты жас жұбайлар шықты. Келесі күні өзі тұратын подъездің екінші қабатындағы жас мөлшері қырықтардағы еркек шықты. Бұл адамның ішетінін және әйелімен ажырасқанын естіген. Есік алдындағы аулада ойнап жүрген балалардың шаттанған даусы естіледі. Осыларға қарап көктемнің

алғашқы күндерімен қоса өмірге деген інкәр сезімі арта түседі.

Жаздың ыстық күндерінің бірі еді. Әсия дүкенге барып қайтып келе жатты. Сол кезде атын атап біреу шақырғандай болған соң соңына бұрылып қараған.

-Апай, мені танымадыңыз ғой деймін,- деді әдемі күлімсіреген бейтаныс әйел. Әсия аздап шырамытқанымен, жыға танымап еді.

-Оныңыз рас,- деді мойындап.

-Мен КСК-да есепші болып істегенмін. Сізді содан білемін. Атым Қатипа.

Әсия енді таныды. Даусы жылы бейтаныс әйел өзін бірден баурап үйіріп барады.

-Қарағым танымағаным рас. Бір көрген біліс, екі көрген таныс деген емес пе. Уақытың болса үйге кіріп шәй ішіп кет.

Әсияның үйіне кіргеннен Қатипа тым жұпыны бөлме ішін көзімен тінте шолып өтті. Шәй үстінде екі әйелдің әңгімелері қыза түсті.

-Апай, қазіргі жастар үйленгенмен де, қас қағымда үй болып кетуі қиын екен. Амал нешік, шамамыз келгенше көмектесеміз ғой,- деді Қатипа.

-Қатипаның әлі әжім шалмаған жүзіне қарап ешкім үйленген баласы бар жеп ойламаса еді. Күлгенде алтындаған маңдай тістері жарқырай түседі. Қолы толған алтын жүзік. Сынай қараған адамға сыңғырлаған күлкісі жасандылау болып көрінуі де мүмкін. Бірақ, Әсия бөтен ойдан аулақ еді. Қатипа бірден ұнады. Тіпті уақыттың екеуара әңгімелесіп отырап қалай өтіп кеткенін білмеді. Шәй ішіп болғандарына бір шама уақыт өтсе де әңгімелері таусылар емес.

-Апай, мен сізді ертең таныс дүкеншіге таныстарамын. Керек-жарақ заттарыңызды алып тұрасыз.

Қатипа содан күн батып кеткен кезде қайтты.

Қатипа шынында айтқанда сөзінде тұрып бірнеше күннен кейін келді.

-Апай, сіз осы уақытқа дейін өмір сүрудің үйренбепсіз. Неге дүкенге келіп керекті заттарыңызды алып кетпедіңіз?- деді өзіне-өзі риза кейіште.

Қатипа бұдан кейін де апта сайын келіп жүрді. Құр қол кемеяді. Бірде таптырмайтын үнді шәйін әкелсе, бірде көйлектің мата әкеледі. Мұндай қымбат сыйлықтан Әсия өзін ынғайсыз сезіне бастады. Қалай алғыс айтарын білмеді. Күн өткен сайын

Қатипаға үйрене бастады. Тіті Қатипа келер уақытта кобалжып, асыға күтіп отыратын болды. Келе алмаған кезде ренжіп, көңілі пәсейіп қалатын. Қатипаның әңгімешілдігі, адам жанын түсініп, тіпті кейде керек жерінде үндемей отыра алатын. Әдетте күндізгі адамды аландатып, абыр- сабыр болып жатқан көше шуы басылып, кеш қараңғылығы манайды түмшалап алып, өзінің жалғыздығын сезіне бастағанда келетін. Қатипаны көріп бірден сергіп сала берді. Қатипа айтқан әрбір жаңалықты көпке шейін ұмытпайтындай жанына сақтауға тырысатын. Тіпті аз уақытта жақын тартып туған сіндісіндей болып кеткен Қатипаның қуаныш- қайғысына ортақ болғысы келетін. Мұндай әңгімеден кейін өзінің бойында көпке дейін суалмайтындай қуаныш оты қалатын. Жаздың күні өзінің ашық жайдары шуақты күнінен өткінші нәсерлі жаңбырмен байқалмай жылжып жүре берді. Бір күні Әсия балконға шыққанда ағаш жапырақтарының сарғыш тартқанын көрді. Одан толассыз жауыннан ауа дымкестене, ағаш жапырақтары түсіп, күн суып кетті.

Қыстың шыңылтыр аязды ашық күні тұрды. Дәл бір мерекедігей көшеде кісілер көп. Әсия бой сергіту үшін қыдырып келіп, енді шешіне бергенде Қатипа келді. Әдеттегідей көңілді, сөйлей кірді.

-Қайта киініңіз, апай сіздің біздің үйден дәм татуға шақыруға келдім. Әсия ақырғы рет қашан қонақта болғанын ұмытып қалған. Олар жаңа ақша қар жауған көшемен келе жатты. Аяқ астында қар сықырлайды. Қатипа толассыз сөйлеп, қалжындаумен болды. Әсияның көңіл күйі керемет көтеріңкі. Қатипаны Әсияны талайдан көрмеген туысындай қуанышты ықыласпен қарсы алды. Әп- сәтте- ақ өзінің жалғыздығын, қанша күндер жанын қинаған сүреңсіз көңіл кірбіні бірден сейіліп сала берді. Әсия ешқашан осындай, алаңсыз күлмеген еді. Ешқашанда осындай бақытты сезініп, әзіл- қалжың айтпаған болатын. Дастархан үстінде әдеттегідей жақын араласып жүрген туыстарындай көңілді отырды. Әсия өзге жұрттың тұрмыс- тіршілігіне көз салатын сұғанақтықтан аулақ болатын. Бірақ бірден Қатипаның өте жақсы тұратына көзі жетті. Тым қабат шетелдік гарнитур, іші толған хрусталь, қабырға мен еденге төселген кілем. Қатипаның ұлы ұзын бойлы, бұйра шашты сұлу жігіт, өте әдемі күледі. Келіні де өте өнді екен. Кейде қанша сөз жүрекке жылы ізгілікті сөз айтылғанымен де бәрібір адам өлен айтып бой жазғысы келеді. Әсияның осы халін сезген Қатипа әдемі қоңыр дауысмен ән бастады. Әсияның бойы шымыр етті. Жоқ, өмірінің тез өтіп кеткеніне

ешқандай өкініш, өксік болмағанмен бәрібір жастық шағының шуақты күні көз алдына көлбеңдейді.

Бұл отырыстың жайлы болғандығы сондай, уақыттың қалай өте шыққанын білмей қалды. Үй іштерімен тұрып ізгі тілек айтып шығарып салды. Түн айлы жұлдыз екен. Аздаған шыңылтыр аяз бойын сергіте түседі. Кеудесін толассыз кернеген қуаныштан үйіне қалай келгенін сезбей қалды.

Арада бір ай уақыт өткен соң Әсия да Қатипаны үй ішімен дәм татуға шақырды. Құрметті қонақтарын лайықты қарсы алу үшін мұқият дайындалды. Бауырсақ пісіріп, үнемдеген біраз ақшасына қымбат шетел шарабы мен қазы сатып алды. Дастархан үстінде тамақтан ине шаншар жер қалмады. Қонақтар кешікпей уақытында келді. Талайдан бері үйі осындай күлкі мен сөзге толмаған еді. Қонақтар үй ішін мұқият қарап шықты. Тіпті балконның ашып көрді. Бөлмелерінің кендігін, балконның орталық көшеге қарағанын мақтап ала жөнелді. Әрине, тым жұпыны жиналған үйде мақтайтын түгі жоқ екенін Әсия түсінеді. Тосыннан туысынан жақын адам тапқанына қуанып, құдайына рахмет айтумен болды. Қатипа да қонақпын деп қолын қусырып отырмады, тамақ жасасып, зыр жүгірді. Дастархан үстінде әңгімемен талайдан бері ұмытылған өлең айтылды. Өте тамаша отырыс болды. Қонақтар рахмет айтып кеткеннен кейін Әсия есіктің жақтауына сүйеніп жыламсырап алды. Әсияның биылғы қысы алдыңғы жылдағыға қарағанда тез өтті. Жылдағыға қарағанда қыстың суық күндерінің ызғарын жөндеп сезбеді. Тіпті жылдағыға қарағанда көктем күнін үздіге күтпеді. Ызғарлы да суық қыстың қалай тез өткенін білмей қалды. Қар еріп, арықты су алып, жылы шуақты көктем келді.

Бір күні таңертең балконнан ағаштың жапырақ жайғанын көрді. Бұл нағыз көктем күнінің келгені еді. Үйде омалып отырмай жиі қыдыруға шығатын болды. Орталық кең көшеге түсіп алып, асықпай жүретін. Неге екенін білмейді, көше шуы мазасын алып, жүйкесін тоздырмады. Салынып жатқан жаңа үйлер көрінеді. Әдетте мұндай бой жазып қыдырғаннан өзін сергек сезінетін. Кейде талмаусырап шаршағанда дем алатын оңаша жері бар. Орталық көшеден онша алыс емес, тоза бастаған ескі бак. Акация ағашы қоршаған орындыққа отыра бергенде ақ жаны жайланып сала беретін. Бұл арадан тынымсыз қала шуы талықсып жететін. Тек жел соғып, сылдырлаған ағаш жапырақтарының сыбыры естілетін. Мұндай сәтте бойын жеңіл мұң баса-

тын. Әсіресе, өмірінің ең жақын қуанышты күндерін есіне түсіретін. Жылдағыға қарағанда әлдеқандай қызығырақ болып көрінеді. Мүмкін бұрынғыдай өзінің жалғыздығын сезінбейтіндіктен болар.

Қатипа әдеттегідей күнде келіп отырды. Келген сайын Әсия өзіне бірдеме айтқысы келіп жүргенін сезді. Бірақ айта алмады. Бұл өзіне тым өткір бұндай сенімсіздігіне таңырқай қоймады. Тіпті Әсия айтса қолқа салар еді, бірақ сұрағын бұлжытпай орындай алмай ма деп қауіптенеді. Тіпті не сұрайтынын да іштей сезеді. Өйткені, Қатипа соңғы кезде ұлы мен келінінің тар үйде жас баласымен қысылып отырғанын айтумен болды. Әсия бұл сөздің неменеге меңзейтінін жақсы түсінеді. Шыны керек, көңіл түкпірінде жайсыз сезім де қылаң берді.

Жаздың жауынды-шашынды күндері еді. Бөлме іші қою қараңғы. Қатипаны Әсия әдеттегідей ықыласты көңілімен қарсы алды. Оның әлденеге ренжігенін сезді.

-Қатипа сіңілім, көп қапаланба. Ұлын мен келінінің жайлары болмай жүрсе, менің үйіме айырбастандар,- деді жаны ашып кетіп.

Қатипа бірден сыр бермеді. Жауап бермей үн-түнсіз кете барды. Бірақ, әдеттегідей күн де келіп жүрді. Қайтадан бұрынғы қалпына түсіп, реңі өзгере бастады. Еріксіз осыдан жиырма жыл бұрынғы жай есіне түсті. Жаздың бір күнінде өздерінің там үйден осында ауысып келгендері ойына оралды. Бұл өміріндегі ең бақытты күн болатын. Күйеуі ордер алып, жас баладай қуанып жүгіріп келді. Тіпті жұмыс киімін шешуді де ұмытып кетіпті. Бөлменің есігін ашқанда беттеріне бояу иісі сіңген ауа лап берді. Олардың қуаныштарын сөзбен жеткізу мүмкін емес еді. Иә, ол уақытта өтіп кетіпті. Мына кең көшелер, анау қабат-қабат үйлер жоқ болатын. Әсия балконнан осынау көріністі бақылап біраз тұрды...

Арада бір ай уақыт өткен соң Әсия үйді айырбастайтыны туралы айтқанда Қатипа әуелде келіспейтіндей сыңай таңытқанымен де кейіннен көнді. Әсия үйді айырбастау үшін бір қағаздарды реттеуді өз мойына алды. Ертеңінде Қатипаның ұлы келді.

-Апай, мен үйді жөндейтін едім. Сол үшін шақыртқан кісілерім бөлмелерді көргісі келеді.

-Көрсін, төрлетіндер.

Жөндеуші екі адам бөлме ішін өлшей бастады. Ал келесі күні тәнертең жөндеуге кірісті.

-Апай, мына бөлмені жөндесек деп едік, келесі бөлмеге ауыспайсыз ба?- деді Қатипаның ұлы жымыып.

-Ауыссам, ауысайын, тіпті сендерге бөгет жасамас үшін біраз қыдырып келейін. Ол бұдан кейінгі уақытта үйіне сыймай өзін артық сезіне бастады. Бөлмедегі бояу иісінен басы ауырды. Үйді жөнделіп жүрген адамдар түскі демалыс кезінде ас үйге кіріп арак ішті. Қатипа үйіне күніне бірнеше рет келетін болды. Тіпті қуанышын жасырмады. Кешке таман Әсия төсекке әбден шаршап құлағанда Қатипаның ұлы мен келіні кітап жинайтын шкафты қайда қоятыны туралы кеңесумен болды. Әсия екі жастың жастықтарына карамай, аса дүниеқұмарлығына таң қалды. Алайда, Қатипамен бұрынғысынша ықыласты араласып жүрді. Көшелері қыдыру көңіліне бұрынғыдай қуаныш әкелмеді.

Күздің күні биыл ерте түсті. Әсияға көше бояуы ешқашанда осындай кісінің көңілін құлазытатындай болып көрінбеп еді. Бірде үйіне оралғанда бөлмелерін тіпті танымай қалды. Қабығалар әдемі түсті қағазбен қапталып, сырланған еден жылтырап жатты. Өзінің азын-аулақ заттары бір бұрышта елеусіз ғана үйліп қойылыпты...

Қатипаның айтуына қарағанда ұлының үйі қаланың орталық көшесінде екен. Десе де бұл жерден өте алыс. Екі автобуыс ауыстырып әрең жетті. Одан әрі қарай жаяу жүріп, темір жолдан өтіп барып соңында екі қабатты үйге келді. Жақтауы жоқ басқышпен екінші қабатқа көтерілді. Ұядай ғана бір бөлме екен. Ас үйдің жартысын пеш алып жатыр. Бөлме іші қараңғы.

-Апай көріп тұрған шығарсыз, шағын ғана бөлме. Қыстың аязды күнінде пештің түбінде рахаттанып қою шайды ішіп отырғанға не жетсін,- деді Қатипа ерні-ерніне тимей жылдамдата сөйлеп.

Әсия мұнда көшіп келгенде күздің жауынды күндері басталған еді. Күнгірт үйде өзінің жалғыздығын бұрынғыдан бетер айқын сезінді. Бөлмені ағартып, еденді сырлап, киім кешектерін жуып біраз уақытын өткізді. Бірақ тағы да мазасыз, бітіп болмас тұңғыық ойлар қайтадан оралды. Терезеден қала шетінің лас көшелері, сүреңсіз көріністері көрінеді. Алғашқы түні күн бұзылып, жел соғып онсыз да мазасыз көңілінің ұйқы-тұйқысын шығарды. Қатипамен кездескені, сүйек жақынындай араласқаны өңінде емес, түсінде болғандай. Осы үйде өмір бойы тұрғандай елестетеді. Суық қыс аязды күндерімен апта бойы толастамайтын боранды күндерімен басталды. Қатипа ұзаққа дейін көрінбеді. Әсия оны сарыла көп тосты. Сағаттар бойы әр терезеден автобус аялдамасы жаққа қарап ұзақ отыратын.

Алайда, күн өткен сайын сағынышты арта түскенмен, үміттің жібі үзілмеді.

Кешқұрым еді. Кешкі тамағын ішіп, Әсия ыдыс аяқты жуып жатқан. Осы кезде біреу есік қақты. Ол қобалжып, толқып есікті ашты. Қатипаның ұлы екен.

-Сәламатсыз ба, апай. Қалай тұрып жатырсыз?- деді жымы-ып. Әсияның қуаныштан жүрегі жарылып кете жаздады.

-Жоғары шық, ұлым. Әке-шешеннің ден- саулығы қалай?- деді жікжаппар болып.

-Өте жақсы. Сізге келе алмай жатқанына кешірім сұрап жатыр.

-Әке- шешеңе сәлем айта бар.

-Айтамын апай.

-Өздерің қалай тұрып жатырсыңда?

-Өте тамаша. Апай, ренжімесеніз бір нәрсе алып кетейін деп едім.

-Ала ғой, балам.- деді Әсияның әлгіндегі тасыған көңілі су сепкендей басылып.

-Дипломатынан кішкентай сүймен темірді алып, киім ілгішті босата бастады. Әсияның есіне жақында ғана теледидардан көрген үй тонайтын қарақшылар туралы фильм түсті. Қатипаның ұлы киім ілгішті босата бастағанда шегемен бір кірпіш қопарылып түсті. Киім ілгішті алы енді жерде жатқан кірпішті еңкейіп ала бергенде Әсия:

-Балам, бұл осы үйдің сынық кірпіші. Алмай- ақ қой, - деді қатқыл дауыспен...

Қатипаның ұлы кеткеннен кейінгі неге екені білмейді Әсияның жан жарасы бірден жазыла берді. Енді өткен шуақты күндердің елесін есіне ала бастады.

Осы үйге көшіп келгеннен соң алғашқы күні орыс кемпірін көрген болатын. Түр-әлпетінен мейірімділік сезіледі. Бірінші қабатта тұрғандықтан жиі кездесетін. Кейде дүкенге бірге барады. Бір күні автобус аялдамасында танысып, әңгімелесті.

-Бұрын қайда тұрып едіңіз, көрші?

-Қаланың ортасында.

-Қызық екен. Ана кара келіншек туысыңыз емес пе?

-Жоқ.

-Онда сізді де алдаған екен ғой?

-Жоқ өзім келістім...

Әсия, кейде ауырып- сырқағанда дүкенге барып керек жарақ заттарын бірінші қабаттағы орыс кемпіріне әкеп беретін. Қыстың суық күндерінде пештің түбіне отырып алып ұзақ әңгімелесетін. Мұндай кезде Әсия өзін тамаша сезінетін.

Әсия уақыт өте келе жаңа қонысына да бойы үйрене бастады. Таңертең ояғанда үйіліп жатқан қар үйіндісі көрінеді. Әсіресе, ұнағаны қаланың шет жағындағы таза ауа еді. Қатипаға деген өкпе-назы ұмтыла бастады. Қыс қанша ұзақ созылғанымен, кешікпей көктем келді. Ойдым жерлерге еріген қар суы жинала бастады.

Дөңес жерлерге көк шыға бастады. Мұндай күндері Әсия күн шуақта дем алып отырғанды жақсы көретін. Жаздың келе жатқанын қуаныш санайтын. Мына батпақ кеуіп, көк шығады, жердің иісі басын айналдырып, көңілін масайратты. Талайдан бергі көңіл хошының жақсырып келе жатқанын енді ғана сезінді. Содан ба айналасына аса бір мейірімділікпен қарады. Сонау көкжиекте сілемденіп таулар көрінеді. Тоған судың бетінде күннің сәулесі шағылысып ойнақ салды.

Әсия орыннан тұрғанда өзін сондай сергек әрі жеңіл сезінді.

ҮНЕМДЕДІ

Таңертең аспан бұлыңғырланып тұрғандықтан жаңбыр жауа ма деп қауіптенген жұрт үйлерінен қалың киініп шықты. Бірақ түске таман күн жылынып сала берді. Вагон жөндеу шеберханасының слесары Сейтен асханаға асықты, ыстық та буып барады. Өзінің таңертең плащ киіп шыққанына өкінді. Кенет өзінің атын атағанда жалт қарады. Депоның үлкен цехында істейтін Жантай екен.

-Асханаға бара жатырмын.

-Иә.

-Онда кезекте тұрмай- ақ қой біздің жігіттер бар.

Сейтен ақша ұсынып еді алмады. Столға барып орындыққа отыра беріп қалтасындағы жүз теңге ақшаны уқалап қойды.

Таңертең жұмысқа бара жатқанда әйелі “күнде жүз теңгеге тамақ ішесің, үнемдемейсің” деп күңкілдейтін.

-Әй қатын менің темекі тартпайтынымды ұмытып кеттің бе? - деп аузын жаптыратын.

Сейтеннің бойындағы ең жақсы қасиеті темекі тартпайтын еді. Қалтасында үнемделген жүз теңгені ақшаны қанағаттанған сезіммен тағы да сипап қойды. Тамақтанып болып сыртқа шыққанда күн одан сайын қыза түсіпті. Осындай көктемнің ашық күні жұмысты көтеріңкі көңіл күймен баста-

ды. Әдетінше дем алып алды. Мұндай кезде жұмысты жапырап жіберетін. Бірақ жұмыс үстінде үнемдеген ақшасы қуаныш әкелмеді, қайта уақыт өткен сайын өзін ыңғайсыздау сезінді. Мүмкін жүз теңгені үнемдегенге қуанғаны болар. “Не болып барамын?”. Бәріненде өзінің мұнша ұсақталып бара жатқаны жанына батты. Үйленбей тұрғанда, күніне мың теңге шақсада қабағын шытпаушы еді ғой. Енді не болған өзіне? Жантайдың да бала- шағасы бар. Оның да әйелі жұмысқа бара жатқанда түскі тамаққа көп ақша шығарасың деп күңкілдейтін шығар. Әлде жоқшылық жетіспеушіліктің өзі осындай жайсыз ойдан ба? Уақыт өткен сайын бойын салғырттық басты. Бағанағы көтеріңкі көңіл- күйі бірте- бірте жоғалды. Біраздан соң тіпті жұмысы жөнді жүрмегендіктен көмекші жігітке ұрсып қойды. Кенет бүгін жалақы күні екені есіне түсті. Иә, аванс беру керек. Бірден көңіл- күйі көтеріліп сала берді. Жұмыс бітуге тақаған кезде жақсылап темекі тартып алды. Ақша қолына тиген соң асығып басып Жантай жұмыс істейтін жерге келді.

-Саған келдім- деді өзіне таңырқай караған Жантайға.

-Қарап тұрмын, жайша ма?

-Бүгін ақша алып едім. Өзіңмен отырып көңіл жайын сөйлесейін деп едім.

Батар күн сәулесінен ағаш үйлер қызғылт нұрға бөленген. Ауа біраз салқындаған. Көшеде жұмыстан шығып үйлеріне қайтып бара жатқан жора- жолдастары көрінеді.

-Әй қайда бара жатырсыңдар?- деді.

-Өзіміз білеміз.

-Қулар- ай.

Олар дүкеннен бір шиша арақ алып, өздеріне таныс орыс шалдан стакан алып гараждың алдындағы орындыққа отыра кетті.

-Сонымен ненің құрметіне,- деді Жантай.

-Жайша өзіңмен кең отырып сөйлесейін деп едім.

-Сыйлағаныңа рахмет.

Бір стакан арақтан (әлде шаршағандықтан ба?- мүмкін жанын қинаған ойдан ба?) әйтеуір бойы жеңілденіп сала берді. Бағанағыдай емес күн салқындап манайды кеш қараңғылығы түмшалай бастаған. Олар кең көсіліп сөйлеп отыр.

-Айтпа жігітім күн көріс қиындап бара жатыр. Біздің үлкен цехта жұмыс істеу ауыр ғой. Ал жастар көп тұрақтамайды, ауыр жұмыстан қашады. Бізден гөрі базардағы алып сатарлар көп ақша табады- деді Жантай.

-Оның рас,- Сейтен қостап.

-Қазіргі заманда бес баланы асырау оңай емес.

Осылай сөйлесіп отырып леп- лезде бір жартылық арақты қалай тауысқандарын білмей қалды.

-Жаке, мүмкін тағы бір шиша арақ алсақ қайтеді.

-Алсаң ал.

Екінші жартылықты әзер тапты. Оның өзін қолдан екі есе бағамен сатып алды. Олар гараждың алдындағы орындыққа қайтып оралғанда, маңайды түн қараңғылығы әбден басқан. Ауа салқын. Сейтен енді таңертең плащ киіп шыққанына өкінген жоқ. Енді әңгіме тиегі енді еркін ағытылды.

Адам қанша өмірден таршылық көрсе де бәрібір кейде осылай кең отырып сөйлескенге не жетсін.

Бағанадағыдай қала шуы басылған. Шығыс жақтан ай көтеріліп келеді. Маңайға бозамық жарық шашқан.

-Өзің ойлашы бірін тапсаң екіншісі жоқ. Әйтеуір жетіспеушілік, кейде бәрін қолыңды сермеп тастағың келеді - деді Жантай налып.

-Жоқ өйтуге болмайды. Тырысу керек бәріне. Шыдау керек. Олар екінші шипаны тауысып орындарынан тұрғанда түннің талай уақыты болып қалған еді. Салқын ауада дымқыл жер иісі сезіледі.

Ұзын көшемен бірге біраз жүрді де қоштасты.

-Ал сау бол.

-Рахмет. Үйде әйелде күңкілдеп жатқан болар.

Сейтен ерекше көтеріңкі көңіл күйде болды. Жоқ енді ешқашан бүйтіп ұсақталмайды. Тіпті үйіне қайтқысы келмейді. Ай сәулесі шашқан ұзын көшемен жүре бергісі келді. Талайдан бері аспандағы жұлдыздарға дәл бүгінгідей таңырқап қарамаған еді.

Мына қиыншылықтардың бәрі уақыт өткен сайын ретіне келетін сияқты болып көрінді.

Енді біраз жүргеннен соң үйіне жақындап қалды. Әсіре өзінің жұмыстан ішіп келетінін жек көретін әйелінің адуын мінезін білетін. Еріксіз аяғын абайлап басты. Қалтасында қанша ақша жиғанын санап еді, өзі түсте үнемдеген жүз теңгеден басқа майда тиындар ғана қалған.

Айтатын сылтау да қалмапты. Ақыры үйіне тақай бергенде қолына жүз теңгені алып терезе қақты.

Әйелі есік аша беріп:

-Осы уақытқа шейін жоғалып қайда жүрсің. Ішіп алыпсың ғой ұятсыз,- деді ашуланып.

-Әйел үндеме. Аздап ішкенім рас. Оның есесіне үнемдедім деп түскі тамақтан қалған жүз теңгені ұсынып.

ЖАЛАҢ АЯҚ

Алдаберген өзінің қаладағы туысын айтып мақтанғанды жақсы көретін. Жақыны емес дәл өзі сол маңызды жұмыста істеп жүргендей көпіре сөйлейтін.

- Қалаға барсам болды, автобус тұрмақ таксиге де отырмаймын.

- Сонда қалай аспанда ұшып жүресің бе? дейтін отырған жұрт оны қыздыра түсіп.

- Әй, түсінбейсіңдер-ау. Туысымның ақ “Волгасымен” қысырамын. Қайда барғым келсе, сонда барам, ерік өзімде.

Шынында көршісі қалаға барғанда универмагтың алдында ақ “Волганың” жанында тұрған Алдабергенді көріпті. “Волгасымен” талай жерді аралапты. Сол күннен бастап туысқанын айтып мақтанғанда ешкімге сөз бермейтін болды. Алдаберген туысынан “жаз ортасына таман мүмкін келіп қалармын” деген телеграмма алған соң мазасы кетті.

Жаз болса мол жауынды. Тамыздың ыстық күндері басталысымен көк қаулай шықты. Ауылда жана өсіп келе жатқан жусанның иісі аңқып қоя берді. Алдаберген құрметті қонағын лайықты қарсы алу үшін дайындыққа кірісті. Қаладан онша алыс емес, көрші совхозда тұратын туысының барып семіз қой сатып әкелді. Туысының келетін күні жақындаған сайын тағатсыздана, мазасыздана түсті. Ақыры туысынан “келе жатырмын” деген телеграмма алды. Бүкіл көрші қолаң Алдабергеннің үлкен қалада тұратын інісінің ақ волгамен келе жатқанын біледі. Таңертең тіпті елең-алаңнан оянған Алдаберген әрбір дыбысқа құлақ түріп мазалана түсті. Алғашқы рет жаздың күнінің ұзақ екенін сезді.

Таңертеңгі қызғылттанып, бейне түнгі шықпен жұпар иісі аңқыған дымкер ауаны бойына сіңіріп, ауырлаған күн биікке көтерілген сайын жеңілдей түскендей. Алдабергеннің екі көзі көше жақта, бірақ туысы түс қайта келмеді. Тек түстен кейін өзіне қарай келе жатқан көршісін көрді.

- Сенің туысыңды көрдім, - деді.

- Қайдан?

- Автобустан.
- Мүмкін емес.
- Неге мүмкін емес. Сенің інің бірақ неге екенін білмеймі автобустан түсіп қалды.

II

Мақсұттың туған қаласына барып келуді талайдан бей ойлаған, тек биыл ғана сәті түсті. Балалық шағын өткізген қаласын сағынып та қалған болатын. Көп шусыз автобуспен баруды ұйғарды. Бірден вокзал басынан-ақ өзіне талайдан бері таныс сағыныш сезімі баурап алды.

Автобус, машина таяп, қала көшелерін артқа тастап шыққаннан соң-ақ көз алдына масағына дән толып пісе бастаған егіс даласы мен көгілдір таулар көрінді.

Бәрінен де өзіне таныс боз төбелер көзіне ыстық басылды. Жер сортаң тартқандықтан күнге жерлерінде әлдеқашан қурап қалған. Көктемде ғана көпіріп тасыған бұлақтардың, енді сай етегін айғыздаған іздері ғана көрінеді.

Осы өзіне бала кезден етене таныс көріністен көңілдегі қасаң тартқан сезімі сыртқа леп бергендей. Талайдан бері бойын билемеген мамыражай күйден автобустың талай жерде еңсергенін байқамай да қалды. Кенет көзіне қала шетінен орай аққан өзен түскенде автобусты тоқтатып түсіп қалды.

Жалғыз аяқ жолмен өзенге қарай жүрді. Маңайда жымжырт тыныштық. Тек самал желғана бетін өбіп өтеді.

Өлкеге такай бере сылдырлап аққан судың дыбысы естілді. Көңілі де жайланып сала берді. Суық суға түсіп сергіп алды. Ақыры жалғыз аяқ жолға түскенде, майда топырақпен жалаң аяқ жүргісі келді. Аяқ киімін шешіп тастап жаяу жүрді. Тек қазір ғана жаны жайланып дүние кеңіп сала бергендей болды. Осы өмірде қанша адам өзін-өзі қапаста ұстап өмір бойы нағыз бостандықтың не екенін білмей кетеді десеңші. Табанына тиген майда құмдауыт топырақ жанына жайлы тиіп келеді. Талайдан бері өзінің жерге осындай жақындығын сезбеген болатын.

Ана жібек жіптей созылып ағып жатқан өзен өзінің салқынын суына қайтадан шомылып алуға шақырғандай, ал көк шөпте жатып алып мауқын басқысы келді де тұрды.

III

Күн аясына батуға тақап, кеш көлеңкесі ұзара бастаған-
да Алдаберген шын мазасындана бастады. Шынында інісінің
қалаға жетпей өзеннің жағасында түсіп қалағанына енді сенді.
Мүмкін жақсы білмегенде сенбес те еді. Бірақ інісінің үйіне
дүние, жиһан жинамай кітап жинап, кейде жас баладан өзіне
түсініксіздеу мінезін де білетін. Ескі Москвичіне отыра сап
лезде қала шетіне ағызып шыға берді. Алыста жалғыз аяқ
жолмен келе жатқан інісін көрді. Жалаң аяқ келе жатқанын
көріп, тіпті жылап жібере жаздады. Бөрінен де енді көрші-
қолаңға “Волгасымен” жұмысқа барып қайтатынын айтып
мақтана алмайтын болды.

СЫБАҒА

Мараттың кочегарқадағы уақытша жұмысы біткен.
Көктем шықты, енді от жағу қажет емес. Оттықтағы күлді
тазартып жөндеп, сыпырып есікті жауып, кілтті мектеп
завхозына ұстатты.

- Ал жігітім осы айдың аяғына шейінгі еңбек ақыңды
алып кетерсің.

- Рахмет.

- Биыл жазда тағы құрылысқа кетесің бе?

- Шамам келсе уақытша қаладан жұмыс табам. Әйелім
жүкті.

- Табылады ғой іздесең.

- Табылатын шығар, - деді Марат.

Марат уақытша істейтін жұмыс іздей бастады, бірақ өзіне
ыңғайлы жұмыстың реті келмей-ақ қойды. Өстіп жүргенде
көшеден өзі сияқты кочегар жолдасы Нұрланды кездестірді.

- Мұнда бізге ыңғайлы жұмысты қайдан табуға болаты-
нын Самат біледі - деді.

Саматта тұрақтап жұмыс істемейтін жанның бірі.

Қыстай үйінде жатып көктемде ғана үй салуға жалдана-
тын. Бұл орта бойлы толық денелі, тез сөйлейтін сары жігіт,
бірден-ақ асты үстеріне түсіп сөйлеп кетті.

- Сол да сөз болып па? Нешеусіндер?

- Екеуміз ғана.

- Қарастырамын. Табамын. Ертең хабарын беремін. Әуре болмай-ақ үйлеріне жүре беріндер.

Күн аптап күйдіріп барады. Аспанның әр жерінде ақ шөкім бұлттар жүзіп жүр. Марат ертерек келіп үй шаруасын бітіріп келмек болды. Қаланың шетіндегі тамына жеткенше әбден ыстықтап бітті. Әйелі сенекте шайды рахаттана ішіп отыр екен.

- Ту күннің ыстығы-ай, - деді кескен томарды ысырып отыра беріп.

- Жұмыс таптың ба?

- Ертең белгілі болады. Бүгін саған есік алдына пеш салып беремін.

- Салмасаң болмайды. Мына сенекке от жақсан да үй іші ысып кетеді. Шайға қанып біраз дем алып болып, есік алдына шыққанда күннің ыстығының біраз қайтқанын сезді.

Марат тез қимылдап пешті, лезде салып болды. Жерде жатқан ағаш жаңқаларымен жағып көрді. Пет мұржасынан қою түгін бұйраланып шыққанын көргенде көңілі жайланып сала берді. Мараттың қолынан келмейтіні жоқ. Етікші. ұста да, тіпті ағаштан түйме түйетін шебер. Қыстай кочегарканың оттығының алдына отырып, анау мынау қол жұмысын істей береді.

Марат қызыл арайланып батып бара жатқан күнге ойлана қарап тұрды. Неге екенін білмейді көңіліне мұң жайлап алды. Біраздан соң улап-шулай киноға кеткен балалары келді.

Ертеңінде уәделі жерге келгенде өзін Нұрлан Саматтың күтіп тұрғанын көрді.

- Таптың ба?

- Енді таппағанда.

- Бәрі өздерін ойлағандай жігіттер. Жақсы жұмыс. Тек біраз ақша тастау керек.

- Сол да сөз болып па, тек жақсылап жазсын - деді Нұрлан.

- Ол жөнінде қам жемендер. Бәрін өзім реттеймін. Бастықпен енбекақы туралы сөйлесіп мазалай бермендер.

Бұл темір жолдың арғы жағындағы моншаның жанындағы кішкентай мекеме екен. Ағаштан ұзыннан ұзын астық

пен шөп сақтайтын қойма салу керек. Марат жаздың күні қалай тез өтіп кететінін білмей қалды. Олар жұмысқа таң сәріден кірісіп, түскі ыстықта дем алып, қас қарайғанша жұмыс істеді. Бірақ жұмыстан қанша шаршап келсе де, көңілінде қанағаттандық сезім бар. Күннің күндізгі аптаған жалыны сөнген. Ауада тұнған шаң тозаңнан батар сәулесінен қою қызғылттанып тұрды.

Осы бейбіт кеш пен көңіл күні өзі қолдаған өмірді қолдағандай. Өзі өзге жұрт біле білмейтін заңдылықты ашқандай. Бәріненде жан дүниесіне ешқашандай, дүниеқоңыздық пен өзгелердей алдына жалған мақсат қоймаған. Сондықтан адам өміріндегі күнделікті кездесетін өмір құбылыстарынан артық не бар. Міне кеш батып, аспан беті жұлдыздарға толды да, қайтадан күн сәулесі арайланып атып келеді де жаңа күн басталады. Өмірде күнделікті дыбыс тіршілігімен жыл мезгілі сайын ауысып тұратын алмасқан сан алуан сезім толқыны өзіне әрқашанда ыстық көрінеді.

Осылай сырт көрініске өзгеріс жоқ жаз күндері жылжып жүре берді. Жылдағыға қарағанда құрғап, оңтүстіктен аптаған жел соғып қала шетіндегі беттері бозалаң тартып күздің күні ерте түсті. Құрылыста бітуге тақаған кезде Самат келіп жетті.

-Ой жігіттер молодец. Жаңа ғана бастықпен сөйлестін он мың теңге қосып жазсын деп келістім.

- Керегі жоқ осы істегенімізді жөндеп жазып берсе болады.

- Әй Маубас он мың теңге басыңды жарып бара ма, әлде байып кетемін деп тұрсың ба? Жоқ үндемеңдер. Өзім реттеймін. Әйтпесе бүлдіресіндер. Тек мені бір тойдырсаңдар болады.

-Сол да сөз болып па?

-Онда келістік.

Ақыры жұмыс бітті. Ақшаларын алып, өздері салған қойманың жанында Саматты күтіп отырғандарына талай уақыт болды.

-Саматты кейін табармыз. Ақшаны бастыққа беріп кетейік.

Қолына ақша ұстатқанда бастық таңырқап қалды.

- Не үшін?

- Бізге артық жазғаныңыз үшін.
 - Жігіттер оны кім айтты.
 - Самат.
 - Жоқ өтірік айтады. Ақшаларыңды өздерің алындар.
 - Көрдің бе иттің баласын, - деді Маратты ашу қысып.
 - Әне өзі келе жатыр.
- Самат асыға келген. Түрі тұтығып кеткен.
- Жігіттер кешігіп қалыппын, ақшаларыңды алдыңдар ма?
 - Алдық. Сыбағанызды да дайындап қойдық.
 - Онда тезірек бере қойындар.
 - Мә. Мараттың темірдей жұлдырығы оның иегінің астынан сарт ете түсті.

АЙЫП (әңгіме)

Бала күннен құлын-тайдай айқасып өскен Серік екеуіміз араға жылдар салып туған жерге сағынышпен оралған бетіміз еді. Әрбір төбе көзге ыстық, шағылына дейін балалық шақтың ізін жаңғыртып, өткен өмір аталатын уақытты қаз қалпында қайталап тұрғандай.

- Еліңе есейіп, бастық болып оралғаның дұрыс-ақ, маған жақпай тұрғаны, мына мылтығың. Мұныңмен саяткер атана қоймассың, - дедім оның алдына өңгерген кіші калибрлі мылтығын нұсқап.

- Сенінше туған жерге өмірбақи сары ауыз балапан болып қала беруім керек шығар. Ал азаматтықтың айғағы - сері, саятшылық екенін жасыра аламыз ба? - деді бұл күнде беті майлана түскен ажарына мен-мендік үйіріп.

Осы бір әзіл шыны аралас әңгіме ішкі дүниемізге алалық салғандай көпке дейін үнсіз қалыстық. Ана иісті жұпар лебін кеудеге еселей құйып, көсіле түскен тау аңғары жаңа бір дүниенің сырлы бетіндей көз жауын алады.

- Лирик мырза, бүгін тау қойнауына түнеу туралы идеяны шығарған өзің едің. Бекшойынның бітеуінде түнейміз. Бұйырса арқардың жаубүйрегіне түмсығынды тықсам “саятшылығыңнан айналайын” дегенді өзің-ақ айтарсың деп, -

айналаға бойлап қарап, жұтынып қойды. Айнабұлақта аттын ерін алып, түскі ыстықты саялы көлеңкеде өткізген біз қайта аттанғанда екі бөлек бағыт алдық. Ол да Серіктің айтуымен болды. Алғашқы әңгімедегі кекесіннен тиылмаған ол “Сен бәрін балаша қызықтап бір жетерсің. Мен сенің кешкі асынды ойластырайын” деген-ді.

Серігім қанша мұқатса да өзіммен-өзім қалғанда шынында да уақыттың қалай өткенін білмедім. Туған жердің әсем табиғаты бар болмысымен жалғыздықты ұмытырады екен. Бара-бара осы бір табиғатқа тән тазалық өз басымда бар ма деген салыстыруға ойысты. Шындап келгенде қара басым олқы соғып жатқандай, көңіл күйінде алабұрту әлі де толыспаған өмір сырлары пайда болған.

Тау ішінде күн көкжиекке ерте батып кеткендей көрінді. Бірте-бірте айналадағы заңғар шындар қараңғылық құшағына жұмбақ сұсты түске енген. Серігімнің уәделескен жерінде таяғанда түн қараңғылығын серпіп көтерілген алауды көрдім. Аттан түсісімен -ақ отқа әлденені қақтап отырған серігім:

- Кел, кел. Сезім қарын тойғызбайды, ақыл бүйірінді шығарады. Міне, ас дайын - деп кәнігі аңшылардай атып алған арқардың жау-бүйрегінен ұсына берді. Жол азығына қол салып отырған мен оның еңбегін елемегім келіп:

- Өзің-ақ тойып ал - деп қабағымды шыттым.

Бірақ, Серік те қоймады.

- Айында, жылында көңіл көтереміз деп шығып көңілді ажырастырып қайтпайық, - деп шын ықыласын танытты. Алаулаған от басында әңгімелеріміз жараса қоймай да бұйығып отырғанда табан астынан ат дүбірі естілді. Сүйткенше болмай, орман күзетшісіне лайықты киім киген Мұрат келе қалды. Екеуіне де ескі таныс. Алғашқы кездегі шын сағынған амандығы, жарқын көңіл-күй ұзаққа бармады. Жаққан отпен сойылған арқарға көзі түсісімен қараторы жүзі сұрланып, ұялы көзінде екеуімізге деген жиіркеніш жалт ете түсті.

- Астанада ауылға бүгін келді деп естіп едім. Ауылдан таба алмадым. Сағынып келгендерін ел мен жер емес, арқардың еті болды ғой - деді бір езулей оскырына күліп.

-Сені көргенде ежелгі дос құшағында бір жырғап қаламын ба деп едім. Бірден өмірі танымайтын адам-

ша шабуылға шықтың-ау, - деді Серік әлдекімді алдағысы келгендеп жылмаң күлкіге басып.

Мен ештеңе айта қоймадым. Мұраттың бірбеткей шыншыл мінезі бала жастан таныс еді. Біздің бүгінгі сәулетті совхоз орталығы болып отырған ауылымызда осыдан он жыл бұрын 15 шамалы ғана жер там баратын. Сегізінші кластан бастап осы Мұрат өз үйінің жанына елден ерекше тал отырғызып, оны баптаған. Ауылда көпшілігіміз-ақ “күм үстіне көк жасыл орнатамын деп әуре болуын қарашы десіп” мезгілсіз шақырған әтештей қарайтын едік. Бірақ ол ешкімді де тыңдаған жоқ, біз оныншы класты бітірген жылы оның үйінің алдында шағын бақ пайда болды. Сөйтіп жасына қарамай жұртқа мұрындық болған оның еңбегін басқалар да іліп әкетті. Бүгін село көкжелекке жамылып тұр. Мұрат онды бітіргеннен кейін мен бәлен боламын деп арман да қумады. Ауылда қалып, ақыры орманшы болып шыққан.

- Сен Мұратты танымай отырсың ба? Өзіңмен-өзің томсара қалдың ғой - деген Серіктің сөзі Мұрат жайлы ойымды кілт үзді.

- Танымай отырған жоқпын, ұялып отырмын. Бала жасынан-ақ сен сияқты жырынды емес болатын, - деді Мұрат қатал жүзін жылытпай. Серік те сыралғы ескі танысын ыңғайға келтіру үшін өзінің жортақы әдісқой әзіліне басты.

- Міне, өмір. Досың баптаған орманға саялап, аңын атып, көңіл көтеріп отырмыз. Бәрі Мүкеңнің арқасы -деп қақталған еттен алдымызға еселей түседі. Көңілашар ретінде шарабы да дайын екен. Жаратылысынан аз сөзді Мұрат асқа да, шарапқа да қараған жоқ, әңгіме де өрістемеді. Мініп келген атының қанжығасынан қара сумкасын алып, әлдебір қағазға үңілді де бірнеше сөз жазғандай болды. Сөйтіп, екі парак қағазды Серікке ұсынды да:

- Қолдарыңызды қойыңыздар, саятшы мырзалар - деді.

- Не үшін?

- Бұл не болғаны, Мұрат-ау? - деді жарыса.

- Сауаттысындар ғой, оқып көрсендерші. Біріншісі, от жақпайтын жерге от жаққандарың үшін, екіншісі, атқан арқарларыңыз үшін салынған айып. Ақшамен іс бітті демендер, ертең тиісті орнына жауап бересіндер дегенді қоса айтты. Ол бізбен қоштаспай желе жортып түн қараңғысына сіңіп

кетті. Менің көз алдыма нағыз осынау даланың тазалығына тартқан өз ұлы, өз иесіндей оның бейнесі зорая берді.

- Досымыздың істегені мынау болса, қасымыз не істемек? - деп Серік күйіне түсті.

- Жок, дос ісі әділ. Біз тартуға тиісті айып еді ол...

МОМАҚАН

Сіріңке қорабындай бір-біріне ұқсас үйлердің арасынан тосынан көрген адамның көңіліне қуаныш әкелетіндей көкшіл теңіз қиығы көрінеді.

Нан заводының төбесінде жұмыс істеп жүрген Серікбол мен Ондасын жыртық жамау тесіктерінен түгін бұйраланып шыққанда жөтеліп қақалып алысырақ барып тұрды. Түйдектеліп шығып жатқан түгін көкшіл аспанға көтеріліп ұшып бара жатқан қара құстай көрінеді. Сол жақтан ыстық леп бетке ұрады.

- Сәке түгіннің беті қайтсын. Сонан соң жұмысқа кірісерсіз. Олар бүлінген кірпіштің үстіне отыра кетті.

-Сәке әңгіме айтыңыз. Түгіннің беті қайтқанша талай уақыт өтеді.

Серікбол көп сөйлемейтін адам. Оның үстінде адам шыдатпастай мынандай ыстықта қайдан кісінің әңгімеге аңсары соға қойсын. Биік сорайған пештің мұржасынан аспанға кою түгін бұйраланады. Мұндайда Серікбол Ондасынның әңгімесін тыңдағанды жақсы көреді. Өзі Алакөл жағасындағы балықшылар колхозында жұмыс істеген екен.

-Нарық экономикасы басталғалы бері жағдайымыз нашарлап кетті. Балық көп ауласаң оны сақтайтын тоназытқыш жоқ. Ал көршілес совхозда қант қызылшасын өсіретін. Былтыр жазда кісі басына жер бөліп берген. Не істесең соны істегендей. Жақында барып келсем арам шөбі қаптап өсіп кеткен. Оны отауға бұрынғыдай мектеп оқушыларын апармайды. Ал өз ақшаларымен отауға шамалары жетпейді.

-Сонда қалай жер бөліп берсе өз бетімен жұмыс істесін дегені де. Ал ел бұрынғы өмірді армандайды.

-Қайдан армандамасын, жанар майдың бағасы шарықтап кетті ғой.

- Иә, оның рас, - дейтін Серікбол мойындап.

Біраздан соң нан заводының ашық тесігінен шыққан түтін басылып олар орындарынан тұрды. Енді ол жақтан піскен нанның иісі сезіледі. Олар күрек, балғаларын алып қайтадан жұмысқа кірісті. Ондасын қарулы жігіт, лақтырған топырақтарынан шаң-тозаң бұрқ-бұрқ етеді.

Аспанда бір шөкім бұлт жоқ. Күн аптап күйдіріп барады. Біраздан соң олар қайтадан көлеңкеде бой тасалады. Мұндай кезде Серікбол Ондасынның әңгіме айтқанын жақсы көреді. Әсіресе ауылындағы өмірін айтса деп тілейді. Ондасын керісінше өзі келген жақты ұмытқысы келетін сияқты.

- Ағай, көңіліңізге келіп қалмасын, сіздің кезіңізде мүмкін ауыл жақсы болған шығар. Ал қазір бәрі өзгеріп кетті. Өрімдей жастар жұмыссыз, көше қаңғып жүр.

Бұған Серікболдың көзі жете бастаған болатын. Бірақ бала кезден есте қалған ауыл көрінісін ұмыта алмайтын.

-Біздің үйге келіп тұрсаңшы, анау күні көрдің қайда тұратынымды - деді Серікбол жұмыстан қайтып келе жатқанда.

- Кейін уақыт болғанда.

- Жоқ созбаламай дәл қазір өзіммен бірге жүр. Ата - бабамыздың қонақжай дәстүрін ұмытпайық.

Бірақ сол күні қанша жалынып сұраса да бармады. Арала бір жұма өткеннен, өзі іздеп келді. Серікбол бейне алыстан туған інісі келгендей қуанып қалды.

-Әйел ет ас. Ондасын жоғары шық, отыр. Тоңазытқыштан арақ алып шықты.

- Ағай, әуре болмаңыз, ішпеймін.

- Жоқ ол не дегенің. Бірінші рет үйдің есігін ашып тұрсын. алып қой. Ондасын қиналықырап барып, әзер ішті.

Серікбол өзі алыс шалғай ауылда туып өсті. Ана жылы әкесі қайтыс болды. Азып-тозған ауылын көріп көкейіне өксік тығылды. Тау бөктерінде орналасқан он шақты үйдің көбі қанырап бос қалыпты. Бір кезде думан той үзілмейтін ауылда жым-жырт тыныштық.

- Ондасын келіп тұр, жеңген өзіміз сияқты ауылда өскен, - деді Серікбол Ондасынды шығарып салып.

Сол күннен бастап Ондасын жиі келіп кетіп тұратын

болды. Зат толы сөмкесін алып жетеді. Әйелі еден жуарда орын ауыстырайын деп еді өзгер көтерді, тәрізі ыдыс болса керек. Шатағымыз қанша, немен айналысса онымен айналыссын. Қазір қолынан келгендердің бір сауда жасайды, - деді Серікбол әйеліне:

- Несіне шаптығып тұрсың. Жай айтқаным ғой, - деді әйелі өзіне таңырқай қарап. Серікбол бір адамға көңілі түссе оған шаң жуытпауға тырысатын. Және шын жүрегімен кәміл сенетін. Сол мінезінен кейде опық та жейтін. Оңдасын сияқты өзі де алыс шалғай ауылдан келген. Айтысына қарағанда мұнда немере апайы тұратын көрінеді. Үш баласы бар. Күйеуі ішкілікке үйір. Тұрмыстары онша емес.

- Ағай біраз қарызға ақша бере тұрсаңыз. Жалақымда беремін, Апайымның кіші баласының туған күні болатын.

- Ала тұр. Бұл ақшаны жеңгең білмейді. Әйелдерді өзін білесің ғой, көп сөйлей береді.

- Ағай ол жөнінде саспаңыз. Өзіңізге әкеліп беремін.

Жаздың нағыз аптап ыстық күндері басталды. Әсіресе демалыс күндері астананың халқы теңізге қарай леп берді. Теңіздің құмдауыт жағасы кара-құрым адамдардан көрінбейтін.

- Жұмыстан кейін неге суға түсіп алмаймыз?

- Уақыт қайда саяжайда жұмыс істеймін - деді Серікбол жұмыстан қайтып келе жатып.

- Мен кішкентайға ойыншық алғалы кеттім.

Ертенінде жұмысқа бет аузы көгеріп келді.

- Апайымның үйінен келе жатып бұзықтармен төбелесіп қалдым.

- Апыр-ай - деді Серікбол жаны ашып.

- Өздері де сыбағаларын алды.

- Байқа. Қазіргі уақыттың жаман екенін білесің ғой.

Оңдасын сол күні нәрсе толы екі сумкасын әкеліп тастады.

- Аға тұра тұрсын сенбі күні келіп алып кетемін.

Сенбі күні Серікбол саяжайда жұмыс істеп кеш келді. Есік алдында өзін күтіп тұрған Оңдасынды көрді.

- Көп болды ма күткеніңе?

- Біраз уақыт.

- Жеңгеңе айтып, нәрсеңді беріп жүре бермедің бе?

- Жоқ аға үй иесі сізсіз.

- Ал мен мұнда келмесем қайтер едің?

- Онда келесі күні келер едім.

Ондасын үйдегі сөмкесін алып кеткен сөң әйеліне:

- Ондасын қашан келді?

- Бағана бір сағат бұрын.

- Неге есік алдына тұрғызып қойдың, үйге шарқырмадың?

- Кетіп қалды деп ойладым.

Серікбол ренжіген сыңай танытқанмен де, іштей Ондасынның бұл мінезіне сүйсініп қалды. Қандай инабаттылық жатыр десеңші. Ондасынның біреудің ала жібін аттамайтындығыны кәміл сенді. Оны көргенде, өзінің жас өспірім шағы көз алдына келеді. Өзі де көпке шейін қаланың тұрмыс тіршілігіне үйрене алмай жатсынып жүрді. Әрине ұяндау, ешкіммен шатағы жоқ жігіттің қала тұрмысына бейімделуі қиынға соқты. Тіпті әлі күнге шейін осы ортада жат сезінеді. Өзіне салса Ондасынның ауыл баласына тән уыз қалпын сақтағанын тілейді-ақ. Бірақ қазіргі аумалы-тәкпелі заманда адамның бойындағы жақсы қасиетін сақтап қалуының қиын екенін сезеді.

- Демалыста ауылға барып келмейсің бе? - деді бірде жұмыстан қайтып келе жатқанда.

- Ағай мына тұрған астанаға барып келудің өзі бір қиямет.

- Ал мен ауылға бару үшін айлық жалақы керек.

- Сонда да туған-туыстарына барып келгенің дұрыс қой.

- Өздері келсін керек болса.

Серікболдың айтатын сөзі тамағында кептеліп үндей алмай қалды. Неге екенін білмейді көңіл түпкірінде торық-қанға ұқсас сезім баурап алды. Соңғы кезде адамдардың бір-біріне жат тартып бара жатқанын сезетін. Оған мүмкін заман кінәлі шығар, әлде өздері ме екен? Тіпті табиғатынан жұмсақ мейірімді өзінің де соңғы кезде қатыгезденіп бара жатқанын сезетін.

Серікболдың ойы терең берілгендігі сондай, Ондасынның қоштасуға ұсынған қолын байқамай қалды.

- Ал жарайды сау бол қарағым.

- Ағай сіз қызық адамсыз.

- Неменем қызық?

- Кейде адамға түк берері жоқ ойға беріліп кетесіз.

- Е, қарағым адам болған соң ойлаймыз. Онсыз бола ма?

- Оныңыз да дұрыс шығар, одан да жеңгей айтқан саяжайды салмаймысыз?

- Бастап қойдым ғой. Өзінді көмекке шақырайын деп жүрмін.

- Келем. Көмектесейін, - деді Ондасын. Серікбол теңізге барып түсуге демалыс күні ғана уақыт тапты. Жел соққандықтан теңіз бетінде бұйрат толқындар пайда болды. Алыста көз ұшында бейне құстың қанатындай болып қайықтардың желкені көрінеді. Суға шомылып, күнге қыздырынып жатты.

Ауада шағалалардың ән салған дауысы естіледі. Тіршіліктің күйбені алыста қалды. Күндегі көше мен теңіздің шуы естіледі. Көзінді жұмсаң болды толқын өзінді іліп алып кететіндей болып сезіледі. Серікбол енді кетуге дайындалып жатқанда он шақты жігіттердің арасында Ондасынды көреді. Арақ ішіп жүргенін бірден білді. Жүзі қызара бөртіп алған.

- Ағай деп алып жатырмысыз?

- Иә.

- Мен де.

- Көріп тұрмын.

- Ертең тағы затымды апарып қойсам.

- Мақұл.

Ондасынның мынадай жүрісіне қарап Серікболдың көңіліне секем кірді. Алысқа ұзап кеткенше қарап отырды. Теңіздің жағасына келгеніне талай уақыт болыпты.

Ертеңінде Ондасын жұмысқа кешігіп келді.

- Кеше кеш келіп ұйықтап қалыппын.

- Байқа бір пәлеген ұрынып қалып жүрме.

- Оныңыз дұрыс.

Сол күні үйіне сөмкесін әзер көтеріп келді.

- Ағай тұра тұрсын. Сенбі күні келіп алып кетем.

- Мақұл. Отыр. Шай іш.

- Жоқ аға. Жігіттер күтіп тұр.

Қызара бөртіп күн ұясынан енді ғана көтерілген. Қала көшелерінде бірен-саран жаяу кетіп бара жатқан кісілер көрінеді. Теңіз жақтан жанға жайлы самал жел еседі. Күн сәулесі теңіз бетін қызғылт нұрымен жалап өтті. Серікбол Ондасын екеуі саябақта жұмыс істеу үшін ерте шыққан болатын. Автобус ойлы шұңқырлы жолмен қала сыртына шыққанда күн әжептәуір биік көтерілген.

Автобустан түскен соң біраз жаяу жүріп бойларын сергітіп қалды.

Олар жұмыста бастамас бұрын сөз айтпай келіскен кісідей жерде үйіліп жатқан кірпіштің үстіне отыра кетіп темекі тартты.

- Ал кірістік - деді Серікбол.

Оңдасын бұл жерде шаруаға ептілігін танытты. Түске таман сынған кірпіштерден жер ошақ жасап ет асты.

Қаланың у-шуы жоқ, тыныштық. Оңдасын өзінің ауылда осы кезде шаруашылық қамымен жүрген кезі есіне түскен шығар. Өзі де жас кезінде әкесімен бірге сан рет шалғы тартқан.

- Жұма сайын келсе - деді Оңдасын.

- Келсең кел кім бөгет жасайды.

- Шынымды айтсам бос уақытымды мағынасыз өткізем. Жанымдағы жора жолдастарым арақ ішкеннен басқа түк бітірмейді. Одан қалса төбелес. Айтып не керек.

Серікбол Оңдасынның әңгімесін үн-түнсіз тыңдады. Сол күні талай шаруаны бітіріп тастады. Көңілде марқайды.

- Ағай мен жұмыстан шығайын деп жүрмін.

- Оның не?

- Неменесін істеймін? Жалақы бермегелі үш ай болды.

- Оның рас. Сонда не істемексің?

- Жолдасым бір табыс көзін тапқан сияқты.

- Не деймін. Өзің білесің.

Автобус аялдамасында кісі шоғыры көрінеді. Оңдасын, Серікбол соларға келіп қосылды.

Оңдасын айтқанындай жұмыстан шығып кетті. Бұл уақытта нан пісіретін жеке меншік наубайханалар жауыннан кейін қаптап шығатын саңырауқұлақтай көбейген. Ал нан заводының жұмысы тұралап, қарызға белшесінен бата бастаған. Серікбай жалақының орнына күнде үйіне сапасыз піскен нан алып қайтатын болды. Айлап жалақы алмағаннан кейін әрине тұрмыстары да нашарлай бастаған. Ақыр аяғында завод жабылып, өзі жұмыстан қысқарып тынды. Алғашқыда тіпті сауда жасамақ болды. Бірақ қолы қысқа болғандықтан, бұл кәсібін ары қарай жалғастыра алмады. Оңдасын анда-санда үйіне келіп тұрды. Айтқанына қарағанда кәсіпкерлікпен айналасып жүрген сияқты. Табысы жаман емес дейді. Кейде шетелдің жеңіл машина-

сымен жүргенін көреді. Түрі де бұрынғыдай емес, өзіне-өзі сенімді адамның кейпі сезіледі. Кейде қолынан келген сыйсыяпатын жасайды. Сөзінде, жүріс-тұрысында осы күнгі төрт түлігі сай адамдарға еліктеу бар.

- Әй ағай, әлі өмір сүруді үйренбегенсіз.

- Енді қайтемін, - деді Серікбол шарасыздықтан қолын жайып.

- Осы баланың жүріс-тұрысы сезік тудырады - деді әйелі Оңдасын кеткеннен кейін.

- Онда елдің бәріне күдікпен карауға болады ғой - деді Серікбол жаратпай.

- Сонда да, - деді әйелі.

Серікбол үндеген жоқ. Жұмыссыз жүргендіктен кедейліктің ащы дәмін тата бастады. Күнде таңертең ерте тұрып көше қыдырып кетеді. Түске таман өзегі талып шаршап қайтады. Қайда барса да қаптаған жұмыссыздар. Тіпті Оңдасыннан көмек сұрағысы келді.

- Ағай сіздің жасыңыз келмейді ғой, - деді бір айтқанда.

- Жок, жоқ түсінемін. Қазір жасы бел ортадан асқан адам кімге керек?

- Жеңгейге керексіз, - деп Оңдасын күлкіге айналдырып.

Қыстың тұнжыраған көңілсіз күні болатын. Қар, жауын, боран соққан. Оның үстіне үй жағылмай аңырап суып кеткен. Тосыннан есік ашылды. Екі милиционердің ортасында Оңдасын тұр.

- Кіруге бола ма? - деді милиция капитаны.

- Иә.

- Ағай, мына жігіт осы үйге ұрланған заттарын әкеп қойған дейді.

- Иә, әкеп қойған - деді Серікбол шошып кетіп.

- Көрсетіңізші.

Оңдасын соңғы келгенде екі үлкен сөмкесін әкеліп қойған болатын. Соны көрсетті.

- Міне тұр.

- Ішінде не бар екенін білемісіз?

- Құдай сақтасын.

- Қазір ашамыз, өзіңіз куә боласыз.

ШОЛАҚ

Қайрат үйіне қарай асыға аяңдап келеді. Түрі қатқылданып кеткен. Маңайында бағдарлап қарамайды. Тіпті бетінде болар-болмас мұз қабыршақтары қата бастаған ерінді суды жалап өтеді. Үйіне кіре аяқ киімін шешіп тастап төр үйдегі диванның үстіне жантая кетті. Тек кешкі шайды ішкенде аздап сөйлей бастады.

- Маған тиесілі машинаны әскерден былтыр ғана келген боқ мұрынға берді.

- Туысы бар шығар, - деді әйелі.

- Әрине.

Үй ішінде тыныштық орнады. Бейне ерлі-зайыптылар арасында бір-бірін жұбатып айтатын сөз қалмағандай. Ертеңінде көктем күні бұзылып сала берді.

Аспанды бұлт перделеп, жауын жауып, бұрқасын соқты. Көктемгі қарбалас кез болғандықтан автобазадағы жұмыс толастамады. Қайрат болса өзіне істейтін түк шаруа жоқтай сенделіп жүрді де қойды.

Сан қолдан өтіп, қырық құрау болып жамалып, жөнделген машинасын қанша шұқыласа да маңдытып жүрмейтініне көзі жеткендей еді. Алайда автобаза басшыларына өкпесі уақыт өткен сайын ұмытыла бастады.

Алайда ол ұзаққа созылмады. Жаз басында машинасы қайта бұзылды. Автобаза қаңырап бос қалған. Бейсауат жүрген ешкім көрінбейді. Бір бөлшегі табылса екіншісі жоқ. Ескі машинаны салдырлатып жүріп жаз күндерінің қалай өтіп кеткенін білмей қалды. Егіс науқаны басталғанда Қайрат қаңырап босаған автобазада жалғыз қалды. Тіпті жұмыстан шығып кеткісі де келді. Алайда ыңғайлы жұмыстың реті табылмай-ақ қойды. Мына дыр-ду қызығы көп өмірден өзі шеткері қалғандай. Алыс командировкадан шаршап-шалдығып келген жора-жолдастарына қызыға қарайды. Күздің соңында жігіттер автобазаға орала бастады.

Өзге жұрт көңілді. Кейде жұмыс аяғында дәл тойға барғандай топтасып сырханаға барады. Көңіліне секем алғандықтан ба, әйтеуір ондай жиыннан сырғақтап, өзі шеткері қала береді.

Бірақ бұрынғы жылдарда ешкім атын атап шақырмаса да ілесіп жүре беретінін ұмытқан сияқты. Одан соң күздің лайсаң жауынды кездері басталады. Көктемнен бері соңынан түскен көңілсіз айлар қайтып оралды. Бәрінен де он шақты жыл табандап істеген еңбегін ескермей жаңа машина бермегені жанына батады. Бас инженердің тек өздеріне жаққан шоферларға ғана жағдай жасайтынын білетін. Тіпті пара берер еді, оған ақшасы жоқ. Осындай ойлармен арпалысып кей түндерді ұйқысыз өткізетін. Әсіресе жұмыстан қайтып келе жатып өзінің жанын жеп жабырқатқан оймен мына айналасында болып жатқан өмірдің қуанышты сәттерін байқамай қалатындай. Үйге келген соң да тіпті үн-түнсіз шайын ішіп жатып қалды. Бұрынғы жайдары мінезінен айрылып, тұйықталып бара жатқандай. Адамның мұндай кезінде, ойына не келіп кетпейді дейсің. Осы жасқа келгендегі өмірі кез алдынан көлбеңдеп өте береді. Әкесіз өсті, шешесі қайтыс болғанда бар-жоғы он жаста ғана еді. Жамағайын туысының үйінде тұрды да, әскерден соң үйленді. Ел қатарлы өмір сүрем деп қанша тыраштанғанмен де бәрібір бойкүйез қоңыр тұрмыстан арыла алмады.

х х х

Ойда жоқ жерде қыстың басында жаңа машина алды. Оның өзіне әйелінің жақын бауырының арқасында қолы жетті. Бірден көңіл күйі көтеріліп сала берді. Бұрынғы әллекімге деген өкпесі жойылып, жұмысқа көңілді баратын болды. Енді қандай алыс сапарға да қауіптенбей шыға алады. Әсіресе қала сыртынан басталатын кең жазық егістік жер мен құба жон, төбелер, көз тартып көңілін қуанады. Осы кезде қызметтес жігіттерден бойын аулақ сала бастады. Өзге жұртта шатағы жоқ өзімен өзі. Бас пайдасын көбірек ойлайтын болды.

Алыс ауданға командировкаға бара жатып үйіне, көмір, ағаш кірпіш түсіріп кетеді. Тіпті өстіп қолға түскеннің басын құрастырып үйін жөндеп алмақ ойы да бар. Алыс сапарда берері жоқ күңгірт ойдан гөрі, өзінің барған жерінде арзанға қой сатып алуға болатынын ойлады. Алдында шексіз көсіліп жатқан кең дала мен қар жамылған асқар тауларды

байқамай қалады, бар назары екі тар тас жолда, ойы астанкестен. Кейде өз мінезінің осынша аз уақытта тез өзгеріп кеткеніне таңырқайды.

Бірақ дәл қазір өміріне дән риза. Сонда да кейде өзімен өзі онашада жора жолдастарымен болған сол кезді аңсай есіне түсіреді. Армансыз ішетін кездері тіпті артықтау кеткен кездері болған шығар, бірақ әрқашан көңілді болушы еді. Қайраттың өзгелерден ерекшеленіп бөліне бастағаны жаңа машина алғаннан кейін ғана белгілі бола бастады. Оның бұрын ашық-жарқын жайдары екенін білетіндерге таңырқағаннан басқа амал қалмады. Ашық қол жігіттің көз алдарына қонданып бара жатқанының есебін таба алмады. Қайраттың мінезі шынындада өзгерген еді. Бұрын Командировкаға барған кезде “жүкті тез түсіріп алындар” деп едірейе карап тұратын. Енді өзі қоса түсіріп, тіпті әлдекімнің үйін көшіріп тастап барған жерінде беделі күрт көтеріле бастады. Әсіресе көктем мен жаз басында бүкіл маңай жасыл желекке бөленген кезде жол жүрген қандай тамаша. Көз алдында көрінген анау жасыл белесті асып түссең алдыңнан жер жаннаты ашылып сала беретіндей көрінеді. Расында да адам биік жота, төбе, тауға көтерілген сайын, сонау еңісте неше алуан түсті бояу тоғысқандай. Қайрат күн-түн демей дамылсыз жол жүреді.

Кейде шаршаған кезде бұлақтың жағасына тоқтайды. Маңайды жым-жырт тыныштық басқан, тек сыңғырлап, ағып жатқан бұлақ үні естіледі. Көк иісі мұрын қытықтайды.

Қайрат бір сәт дамылдап алып, тәтті ұйқы құшағына бой бермей жолын жалғастыратын.

III

Өзіне әсіресе машинасына сенген Қайрат жолға жалғыз шыға беретін болып алды. Бүгін де таңертең жүк тиеп алыс ауданға жол тартты.

Жана жауған ұлпа қар борап, аяздан қатып қасаттана бастаған. Ызғар бетті шорайды. Көз қарықтырар күннің ашық нұры, қызу емес дірдектеп тоңдыратын суық ызғарды ұшқын-дап жатқандай. Бірақ жаңа машинаның жылы кабинасында бұның бірін сезіп жатқан Қайрат жоқ. Қайта жылы жерде мына күн нұрына көміліп сан миллиондаған ұшқын шашып жатқан қардан, бүкіл маңайға жылу тарап жатқандай.

Қыс өзінің қатыгез қаталдығын сездіргісі келмегендей тіпті. Қайрат бет алып келе жатқан бөлімшеге түске таман жетті. Жүгін түсіріп алын енді кері қайтатын кезде кеш батуға айналған. Тау етегіне көлеңке үйірілген. Ұлпа қар батар күн қызыл сәулесін сіңіріп жатқандай. Тек енді ғана болар-болмас талықсып шаршағанын енді сезді. Сондықтан тезірек үйіне жету үшін машинаның жылдамдығын өсіре түсті. Кенет дәл бір мылдық атқандай тарс еткен дыбыс естілді. Машинасын тез тоқтатып, жерге түскенде алдыңғы дөңгелегінің жарылып жатқанын көрді.

Бірден-ақ аяздың қатайып бара жатқанын сезді. Әдеттегі жіті қимылмен домкратпен машинаның бір жағын көтеріп, жарылған дөңгелекті суырып алды. Жаңа дөңгелекті әкеп енді қолымен темірін сипай бергенде, кенет жер сілкінгендей машина теңеліп кетті де, сол қолының үстіне от басып алғандай болды. Бейне денесін солқылдатып сан ине бойына тарап кеткендей болды. Тек көзін ашқанда, домкраттан тайып құлаған машинаның білік темірі қолын басып қалғанын көрді.

Алғашқыда қолын жұлып алғысы кеп жүлқылады тынышталғысы келгендей, мүмкін тіпті қас-қағым сәтте бар ерік күшін жинап көзін қайта ашты. Тіпті жаншылған қолына қарауға дәті шыдамады. Бағанағы қарға сіңген күннің қан қызыл сәулесі енді сөне бастаған. Дөңгелек ауыстырамы деп сырт киімін шешіп тастаған еді. Жаурап тоңа бастады. Жаншылған қолы солқылдатып әкетіп барады. Бейне дамылсыз электр тоғымен ұрғылап жатқандай. Біраз уақыттан соң барып манағы абдырап есенгірген кездегідей емес, санасы айқындалып, өз жағдайын бағдарлайтындай қалға түсті.

Маңайды қор қараңғылық тұмшалай бастаған. Аяз минут сайын қатая түсті. Тас жолға дейін әлі де жиырма шақырымдай жер бар. Алыста жатқан ауылға енді тіпті жақын арада емес-ау, тіпті жұманың ішінде ешкім қатынамауы мүмкін. Бұлай жата берсе таң атқанша үсіп қалуы мүмкін. Оған мына түнгі ызғырық аждаһаның демі сияқты көрінді.

Құтылудың амалын жанталасып іздей бастады. Бірақ қанша ойласа да бәрібір тұйыққа келіп тірелгендей. Сақылдаған аяз енді өзін бүріп барады. Сау қолы тоңып бара жатқан

соң қалтасына салып жылытты. Бірақ уақыт өткеннен соң барып қолын кесіп тастамаса болмайтын шығар деген ой келді. Алғашқы сәтте бұндай шешімді ойына алғысы да келмеді. Уақыт өткен сайын маңайындағы дүние бұлдырап бара жатты.

Өзін өзі қамшылап сау қолымен жанталасып қалтасындағы бәкісін іздей бастады. Тоңған саусақтары өзгеріске келеді. Бәкісін ашып алған соң әлденені есіне түсіріп ойланғысы келгендей көзін жұмып біраз жатты. Тіпті қолының жан шыдатпас солқылдап ауруы да бағанағыдай емес, біраз басылған сияқты, тек болар-болмас сыздайды. Бірақ өзін аймалап жайсыз құшағына алған аяздың суық демін айқын сезеді. Енді біраз уақытты әрекетсіз жіберіп алса болды одан әрі қараңғы қоюланатынын. Бар ерік күшін жинап алды да, қолын кесе бастады...

Әсіресе таңғы аяздың тиген жерін қарып түсетіндей ызғарлы лебі бет қаратпайды. Енді таң шапағы бозамық тартып болар болмас біліне бастаған. Тас жолдан өтетін машиналар өте сирек.

Тас жолға қарай мас адамдай тәлтіректеп келе жатқан адам көрінді. Бұл Қайрат еді.

ҚОЖАЙЫН

Қожайындар сол жылы қыстың басында Шәуешектен көшіп келді. Күздің жауын шашынды, лайсаң кезінен кейін, қар жауып бірден боранды аязды қыстың күндері басталып кетті. Есік алдындағы қарды күреудің өзі қиындай түсті. Оларды іңір қараңғысында әкем ертіп келді. Қожайын қапсағай денелі ірі адам еді. Ал жанындағы жас жігіттер балалары екен. Сол кезде үлкен ұлы Төрежанның жасы жиырмадан жаңа асқан. Әкейдің мұнша көп кісі ертіп келгеніне таңырқай қойған жоқпыз. Үйткені әкей үйге жалғыз сирек келетін. Қыстың басы болғандықтан жұрттың соғым сойып бір-бірін қонаққа шақырып жатқан кезі.

Біздің үй де семіз торы бие сойып етке қарық болып жатқанымызға бір жұмадай уақыт болған. Шешем кісілер кел-

ген соң астың қамымен болды да қонақтар шешініп төрге шықты. Әкем қонақжай, әңгімешіл адам еді. Бізде осындай қонақ келген кезде өзімізді еркін сезінетін едік. Әкей күндегідей ақыл айтып, мазамызды алмайтын. Ойымызға не келсе соны істейтін едік. Сол күні тыстағы үскірік аязға карамай біздің үй моншадай болып ысып кетті. Келген кезде қысылып, қымтырылған қонақтар да үй иесінің өздеріне ілтипатын сезіп, біраздан соң шешіліп емін-еркін отырды. Алғашқы келген сәттегі сыпайы аман-саулықтан соң, шай үстінде біртіндеп әңгіме тиегі ағытыла бастады. Қожайын әңгімешіл екен. Өздері келген жақтағы өмірлерін айта отырды. Мына екі ұлынан басқа келінмен өзінің бәйбішесі кештеу келмекші. Әзірге өздері орын теуіп алмақшы.

- Егер күн көріс жағын уайым етсеңдер, оларың бекер. Мынандай тепсе темір үзетін ұлдарыңмен әлі-ақ жұрттың алдына шығарсындар. Біздің есік алдындағы тамды босатып береміз, ағайыншылап тұра беріндер - деді әкем.

Айтқандай Қожайын бір жұмадан кейін үй-ішімен көшіп келді. Біздің үйдің алдында осы уақытқа дейін қаңырап бос тұрған тамның мұржасынан сол күні кешке түтін бұйраланып шықты. Қожайынның азамат екі ұлы біздің шамамыз келмей жатқан қарды лезде күреп тастады. Сонымен біз кешке жалғыз болмайтын болдық. Әкей ақ көңіл, әңгімешіл адам еді. Оған сөзін тыңдап, қолпаштап отыратын адам қажет. Мына Қожайын сондай адамның бірі болды. Мұндай кезінде әкем өзін елден асқан шешен, сөз тапқыш, мысқылшыл болып сезінеді. Көршілеріміз біздің үйге де, өмірімізге де өзгеріс әкелді. Бұрынғыдай емес, үй іші көңілденіп жандана түскендей. Бізде ет молырақ асылған кезде Қожайындар келеді. Олар алғашқы кездегідей емес, біздің әке-шешейдің ақ көңіл ашық дастарқанына бойлары үйреніп қымсынбайтын болды.

Сонымен екі үй жақын туыс адамдардай араласып кетті. Алғашқы кезде Қожайындар біраз таршылық та көрді. Әкей үйдей жалғыз тайыншасын сойып берді. Сол жылы сиырымыз ерте бұзаулап, біздің үйден сүт алып тұрды, бірақ бұның бәрін қарыз деп атап айтпағанымен де Қожайын әр кез алғысын айтудан жалықпайтын. Мүмкін дәл мұндай қайтарым тілемейтін көмекті бұрын алып көрмегендіктен бе екен?

Әкей мынандай сөзден кейін өзін ыңғайсыз сезінетін.

- Жок, Бәке сен бізге қарыз емессің.

Мен сонда ғана Қожайынның шын аты Беймен екенін білдім. Үйткені үй іші оны Қожайын деп атайтын. Қожайынның қолынан барлық іс келетін. Егер қолы бір шаруаға тисе, оны тап-тұйнақтай етіп істейтін. Қыстай ұлдары тракторшылар курсінде оқыды да, көктемде егіске шықты. Сол жылы жаз ортасында белі жіңішке арықт өзен көктем кезінде арнасынан аса төгіле ақты. Шөптің шығысында керемет болды. Қожайынның үй іші де табыссыз болған жоқ. Күзде оларда бір сиыр, бес қой пайда болды. Біздің ескі қораның үсті сықырлай шөпке толды. Қожайын да өзім дегенде өгіздей күші бардың керіне салып дем алмай талмай жұмыс істеді. Үйдің айналасы қоршалып ескі тамды жөндеп, әжептәуір үй болып кетті. Әсіресе іштерінде еті тірі пысық келіні Рымжан еді. Бауырына кіріп кететін бауырмал. Сөйтіп, олар бізге жақын туыстай болып бауыр басып кетті. Әдетте мұндай тым етене жақын араласып жатқанда жанжал мен келіспеушілік әйелдерден шығады, алайда біздің шешей момын өте мейірімді жан еді. Бір кеште Қожайындар біздің үйде болады, не біз олардың үйіне барамыз. Қазан толы ет асылады да, әңгіме тиегі ағытылады. Қыстың суықтығы, шаруашылық жайы сөз болады. Мұндай кезде әкей өзін керемет іскер сезініп, өзгелердің көрмей жүрген шаруашылық жетіспеушілігі туралы сөйлейді.

- Иә олар сөйтеді. Жиналыста көзге шұқып айтпасан түсінбейді. Өзің сеңбесең барып көр. Қар түскенге дейін жиналмаған мая шөп келесі жылы шіріп сол жерде жатады.

- Иә, Сәкең дұрыс айтады - деді Қожайын.

Оның былтырғы біздің үйге келгенде елпілдеп отырған көңілі басылып қалған сияқты, бірақ оның есесіне өте жақын туыстардың арасында болатын өзімсінген жаңа қарым-қатынас пайда болған.

Екі үйдің ара қатынасында ешқандай бақай есеп жоқ. Оның есесіне бірін-бірі сыйлағанда асып түскісі келетін. Үлкендер біздің үйде болғанда Қожайынның үйіне барып, емін-еркін ойнай беретінбіз. Ол кезде үйінде, дөңгелек стол мен беті қаланған үлкен сандықтан басқа ештеңе жоқ еді.

Ал оның есесіне үй қабырғалары мен еденде төсенген түс киіз, кілем, төсеніштер асыр сап ойнағанға қолайлы болатын. Сол жылдары кісіні жалықтырып өтетін біздің жақтың ұзақ қысының қалай тез өтіп кететін білмей қалған едік. Жазғы тұрым Қожайынның ұлдары егіске жұмысқа кетті де қайтып күз түскенін байқамап қалдық. Келесі жыл күзде Қожайындарда екі сиыр, он шакты қой пайда болды. Шөп түсіргенде Қожайын біздің шөпке қоспай бөлектеу үйді. Бұған әкей әжелтәуір ренжіп қалды.

- Біздің жалғыз сиыр шөбін жеп қояды деп ойлады мекең? - деді.

- Қойшы не болса соны көңіліңе ала бермей деп шешем кесіп тастады.

Ол кезде жұрттың малға, шөпке таршылық көрмейтін кезі. Кез-келген сай-саланы шапсаң бір арба шөпті емін-еркін ала беретін. Ескі шөпті сиырлардың мұрнын шүйіріп жемейтін кез. Әкемнің ренжігенін мен шынында орынды көрдім. Осындай болымсыз ұсақ жайттар адамдар көңіліне кібірттік ой туғызып, ара-қатынастарына сенімсіздік тудырады.

Мынандай жақын туысқандай қарым-қатынастан кейін Қожайынның бұл ісі ағаттық еді. Бөлектенген тек шөп қана емес, басқа жағдайларда да Қожайын бізден сырғып бойын аулақ сала бастағанын сездім. Өткен жылы есік алдының қарын Қожайын екі ұлымен қосылып әп-сәтте аршып тастайын еді, ал биыл біздің үйге шейін ғана аршитын болды. Ол кезде үйдің үлкені мен бар жоғы он екі-ақ жастамын, әкей жай сөзге ешкімге іес бермегенмен шаруашылық жағына жоқ адам. Есік алдының қарын күреу, су әкелу, малдарға қарау менің міндетім. Осындай сырт көзге көрінбейтін ұсақ жайттар болмаса, екі үйдің қарым-қатынастары өзгермеді десе болғандай. Бұрынғысынша, жақын туыстардай қояна-қолтық араласып жатты. Күнде болмағанымен де, жиі-жиі бір біріміздің үйімізден тамақ ішіп, әңгіме-дүкенмен қыстың ұзақ кештері байқалмай тез-тез өткізетін. Екі үйге келген қонақтар да ортақ. Әкей тамаққа тойлап көңілі жайланған соң, өзінің таусылмас әңгімесін айтатын. Төр алдында жерге аунап асыр салып ойнағанымызда Рымжан қатпай кабак шытып ренжитін болды. Қожайын да былтырғандай емес, әкейдің әңгімесін шын көңілімен беріле ұйып тыңдауын қойған сияқты.

Жалпы әкей сырын ішіне сақтамайтын адам еді. Біреудің ұнамайтын қылығын бетіне айтып тастайтын. Әсіресе әкейдің осы бірбеткей ашықтығы Қожайынға ұнамайтын. Осындай сөз болғанда бейне біреу естіп қоймады ма дегендей жан-жағына қарайтын да, тіпті өтірік жөтелетін, кейде әлденені сылтау етіп далаға шығып кететін. Әсіресе Қожайын өзіне пайда түсер кезде жандана түсетінін байқадым. Әкейдің ол кезде қолынан іс келетін, бірақ бас пайдасы үшін бірдеме істегенін сирек көретінмін. Не пайда түсіргенін білмеймін, бірақ Қожайынның әкейді пайдаланғаны сөзсіз. Сөздің шыны керек, Қожайын ұлдарымен еңбекқор адамдар еді.

Қожайын жұмыстан бос кезінде сиыры мен қойлары тұрған қорадан шықпайтын. Ал ұлдары бөлімшеден мен малшылар қыстауынан, келген сайын күр қол болмайды шөп, мөшек-мөшек жем арта келетін. Тіпті алыс жайлаудан арзан қой сатып алуды ұмытпайды. Мұндай уақыттарда Қожайынның дауысы шығып қутындап қалатын. Рымжан келін пысық. Біз алғаш көшіп келгенде үй шаруасы Салима бәйбішенің қолында ма деп ойлап қалып едік, жоқ келіні Рымжан ұяндығын жойып, тілі шығып біздің көз алдымызда күрт өзгеріп сала берді.

Енді Қожайындар да алғашқы кездегідей емес, әкейден ақыл сұрауын қойған сияқты. Тіпті осы өмірге деген икемділігі мен қулығы әкемнен асып кетті. Тек өздерінің етене жақын туыстарының жоқтығы болмаса ешқандай таршылық көрмей ел қатарлы өмір сүрді.

- Әй, Сәке - ай сіздің айтқаныңыз келеді.

Қожайын аңда-саңда әкемнің алғаш келген кездегі сөздерін есіне түсіреді. Әкем оған мәз болатын. Енді екі үйдің арасында сырт көзге байқалмайтын өзгеріс пайда болды. Шешем қанша ақкөңіл аңқау болғанмен бұл өзгерісті сезбей қоймады. Қожайынның үй ішімен бұрынғыдай еркінсініп өзімсініп араласа беруден тартқыншақтай бастады. Мүмкін іштей Қожайындардың бұрынғыдан өзгергенін білді ме екен. Алайда біздің үй-іші олардың шаруақорлығын, еңбекқорлығын, дастарқандарының молдығын елге жариялап жүрді.

Бұл екі үйдің туысқан жақын адамдай, сыйластық, өзара туысқандық бірлестікпен өткізген ақырғы қысы еді. Келесі жылы көктемде олар қырға малға көшпек болды. Қанша айтқанмен совхоз орталығында көп мал ұстауға мүмкіншілік бола бермейді. Сол жылы оларда үш сиыр, жиырма шақты қойы болды. Күзде Қожайын базарға барып біразын сатты. Қожайындар қыстаған ақырғы жылы екі үйдің арасындағы қарым-қатынас суи бастады. Сол жылы біздің сиыр қысыр қалып, соғымға арық өгізше сойылды да, ал шөбіміз қырат жерден табылған сойдақ шөп болды. Ал Қожайындар соғымға семіз байтал сойды. Енді бұрынғыдай қазақ-ошақ араласып жататын кез өтіп кеткен. Бұны сезіп мен де бұрынғыша еркінсуді қойдым.

Қожайындар қырға көшіп кететін жылы қыста қар жұқа түсті. Көктем де ерте шықты, жер беті тез кеуіп, күнгей жақ төбе беттеріне қылтанақ шөптер қаулай шыға бастады. Қожайындар жайлауға жаз басына көшті. Көшерде әкем жалғыз қойып сойып, қонақ асын беріп қимас көңілімен көзіне жас алып шығарып салды. Қожайындар да алғысын жаудырып, біздің ескі тамда үш жыл қыстағандарын ешқашан ұмытпайтынында-рын, осында келген сайын соқпай кетпейтіндерін айтты. Расында да алғашқы жылдары сөздерінде тұрды. Совхоз орталықтарында жақын-жақын таныстары жоқ болғандықтан, біздің үйге түсіп жатады. Олар келген сайын үй-іші әбігерленіп әуреге түсіп қалатын. Алыс жайлау қырдан келген Қожайын бойына қыр гүлінің иісін бойына сіңіріп келгендей болатын. Тіпті бұрынғыдай емес кең пейілденіп, мінезі де өзгере бастаған сияқты. Екі үйдің арасында соңғы кезде пайда бола бастаған, кірбіңнен көленкелі көңілсіз жайлар сейіліп, бұрын ашық-жарқын қарым-қатынас қайтадан пайда болғандай. Біздің үй іші Қожайындарда көпке шейін келмей қалса ең бір қимас жақын таныстары сияқты сағына күтетін. Қожайындар малға шыққанда қиыншылық та көрді. Тіпті алғашқы жылдары тым асығыс көшіп кеткендеріне өкініште білдіре бастады. Бірақ кейін көндігіп үйреніп кетті. Әсіресе жаз жайлауы, таза ауамен, табиғатпен етене жақындығы кімді болса да қызықтырмай қоймас. Бірер жылдан соң кең даладағы самарқау тіршіліктері өздеріне ұнай бастаған еді. Қожайын келген сайын біздің үй ішін қонаққа шақырумен болды.

- Сәке келіп өздеріне арналған сыбағаларыңды жеп кетпейсіндер ме, - дейтін Қожайын келіп кеткен сайын.

Келесі жылы біз уақыт тауып жайлауға бардық.

Бірден даланың кең төсін қақ жарып ағып жатқан өзенмен, алыстағы сеңгір таулармен, көк иісімен, ағарандап көрінген киіз үйлермен, жайылып жүрген қойлар көзге шалынады. Қожайындар бізді қуанышты, ықыласпен қарсы алды. Біз жайлауда бір жұмадай дем алып жаттық. Одан соң екі үй арасындағы дағдылы туыстық қатынас көпке шейін орнады. Олардың еңбегі өсіп, Төрехан жоғары наградаға ұсынылып, бүкіл совхоз дәкейлерін шақырып дүркіретіп той жасады.

Ол тойға әкей де барған, риза болып қайтты. Ол кезде Қожайынның қартайып қайраты кеміп, үй басы Төрехан мен Рымжан бола бастаған еді.

Төреханда бұрынғыдай емес, кеуде қакты өркөкірек бөтен мінез пайда болды. Аудандағы орденді шопан жиі-жиі жиналысқа, кеңеске барады. Ондайда, қойын бағуға інісін тастап жүре беретін сияқты. Қожайын болмаса, Төреханның біздің үйге келуін сиреткен еді.

Әкей барлық пәлені тілінен тауып, жұмыстан босап, тұрмысымыз нашарлай бастаған кез. Оның үстіне, күйгелек болып кеткен. Өзге кісіге өзінің ойын, тілегін, мұңын шаққан соң ғана жеңіл сезінетін сияқты. Әрине тұрмысы түзеліп, көш алдына түсе бастаған Қожайын үшін мұндай әңгіме тыңдау жайлы болмағаны сөзсіз. Қожайын бұрынғы елгезектеніп әкейдің әрбір сөзін қолпаштап, анда-санда өтірік те болса, шек-сілесі қатып калуін қойған. Оның орнынан түбі жоқ шексіз қалың ойға батқандай, әкейдің сөзін қабағы түсіп тыңдайтын болған. Тіпті осындай көңілісіз әңгімеден құтылғысы келіп тезірек кетуге асығатын. Ол кезде Қожайындардың жалғыз біз емес, басқа да түстеніп қонып жататын үйлері көбейе бастаған, ал Рымжан мен Төреханның біздің үйге бас сұқпағанына талай уақыт өтіп кеткен. Төреханның үйіне де қырға шыққан бастықтар соқпай кетпейді екен. Кең жайлау, таза ауа, ақ отау және елпілдеп қызмет істеп тұрған Рымжан сияқты өңді келіншек. Төреханда өзін әлде кімдерге еліктеп салмақты ұстай бастаған. Сырттай оқуға түсіп, бір күні ферма меңгерушісі болып шыға келді. Сол жыл-

дан бастап екі үйдің арасындағы қарым-қатынас мүлде тындытпесе болғандай еді. Қожайын өзі қарасын көрсетпей кетті. Жақыт өте берді. Әкей алғашқы кезде оларды жақтап отырғанмен де кейін онысын қойды. Жылдар жылжып жүре берген. Біз аудан орталығына көшіп кеткенбіз. Әкей ескі науқасынан айтыс болған. Қыстың ашық күні еді. Орталық дүкен алдына машина тоқтай қалып, ішінен кеспелтек денелі Төрехан шыға келді. Менің көргенде қас-қағым сәт сәл кідіргендей болды да қылдам басып дүкен ішіне кіріп кетті. Мені таныды ғой деймін, әйтпесе аңтарылып қарамас еді. Оны менде таныдым.

ОЙЫНШЫҚ

Сағымбек күнде келіп бақтың ішінде қыдырып келіп, орындыққа отырып тапжылмай қимылсыз ойланып отыратын еді. Мұндайда көңілін кетпестей мұң жайлайды. Өткен өмірі еріксіз көз алдына көлбендеп өте беретін...

Ол кезде осы кішкентай қаланың шетінде тұратын еді.

Сағымбек осы кішкене қаланың, ұсақ мекемелерінің бірінде жай қатардағы қызметкер. Жұмысқа уақытысында барып қайтады. Ешкіммен шатағы жоқ біртоға жігіт. Өміріне өзі дән риза. Рас, айлық еңбек ақысы мәз емес. Оған қайтырып бас ауыртып жатқан ол жоқ. Мүмкін өзі істеген мекемедегі ең төмен еңбек ақысын алғандықтан болар, әйтеуір салқын сөз айтқан ешкім жоқ. Өзімен-өзі болып, ешкімге шатағы жоқ жанда елдің жұмысы қанша. Ол кезде қызметтен келген соң айналдыратыны төрт жасар ұлы Сарсен болатын. Баласы ойыншық көрсе бәрін ұмытады.

Өзі әкесіз жетім өскендіктен бе ойыншық әперген сәттегі баласының қуанышына ортақ болуы оған ғажап дүние. Бала жүрегінің шыққан пәк қуаныштан өзі де, бала болып кететін.

Әдетте жұмыстан шыққан соң міндетті түрде дүкенге соғады. Көргенде көз тұнатын әртүрлі боялы ойыншықтар. Сағымбек алғашқы жылдары қолына түскенін сатып ала беретін бірақ кейін тандауды да үйренді. Жақсы ойыншық сатып алғанда үйіне асығады.

Бір-біріне ұқсас тыныш күндер тізбегі біртіндеп ақырын, баяу жылжып жүре береді. Қатал аязды боранды қыстан кейін күн жылымықтанып көктем келеді. Жер беті жасарып, ауада көк иісі аңқиды. Мұндай уақытта баласын жетелеп қыдырып кететін.

Үйінен сәл алыста біршама биіктеу төбенің басына шығатын. Ұлы екеуі жалпақ тастың үстіне отырып алып, жан-жағына қарайтын.

Уақыт өткен сайын осындай өткен біркелкі уақыт легінен жалыққандай көңілі әлде неге елегізіп, өзінен-өзі мазасыз күй кешетін. Бұл кезде баласы мектепке бара бастаған еді.

Сағымбек күн сайын баласының ойыншық әлемінен алыстап бара жатқанын сезді.

- Папа неге Қайраттың папасындай машина сатып алмайсың? - дегенде баласының ересектер әлеміне аяқ басқаның кезді. Енді үйінде өзін жалғыз сезінді. Әйелі де мазасын алатынды шығарды.

- Елдің еркектері табыскер. Сені де осы жұрт осы үйде еркек бар - дейді ғой, - дейтін.

Бұл онаша тып-тыныш өмірдің таусылғанының алғашқы белгісі еді.

Тек сол кезде ғана өзінің өзге жұрттан әлдеқашан артта қалғанын сезді. Ешқайда талпынбай өз өмірін бейғам өткізгенін алаш рет сезінді. Күн өткен сайын мазасыздана түсті. Ұлы бұрынғыдай емес. Үйінде өзін жалғыз сезіне бастады. Жанына жоламайды. Жым-жырт тыныштық жанына батты.

Тіпті жазығы жоқ болсада әйелі өзіне тіл тигізгенді шығарды. Кейде жұма бойы баласын алып шешесінің үйінде жатып алатын болды. Алғашқы сәтте мазасыз өмірдің салқын лебі сезілгендей болды.

Мамыржай бір-біріне ұқсас күндер легі енді келмеске кетекенін сезді.

Уақыт өткен сайын өзін үйде артық сезіне бастады. Ақыры күздің жауынды күнінде, ешкімге айтпай поезға отырып кетіп қалған еді. Кеткенін ешкімге айтпады. Үйіне де барған жоқ. Баласын сыртынан алыстан көрді.

ҚҰЫРШАҚ

Дулат осы автобазаға бастық болып келгенде, тау бөктерінің шұрайлы барлық жылы - жұмсақ жеріне келімсектер орналасып алған еді. Қазақтардың көпшілігі каражұмыста, ал жас қыздар еден сыпырушысы, ал қолдары жеткендері ғана мекемелерде хатшы болып істейтін еді.

Бұл қалада қазақ тіліндегі сөз шет тіліндей естілетін. Оның өзін басқа ұлттың адамдары естімесін деп ешкім жоқта өзара сөйлесетін еді. Ал жұмыста, көшеде тек орыс тілінде сөйлесу керек. Мүмкін сондықтан болар, қазақ ұлтының өкілдері өздерін шет елде жүргендей сезінеді. Дулат бұл мекемеге бастық болып келгенде қазақтар бір серпіліп қалды...

Райкомнан ауысып келген Дулат, автобаза жұмысымен онша жақсы таныс емес болатын. Мүмкін сондықтан болар, көп ойланып жүрексініп барып келісім берген.

Қанша айтқанмен әлі жас, бойында күш қайрат бар кезде өзін-өзі сынағысы келді. Сөздің шын керек, алғашқы күндері өзін жайсыз сезінді. Әсіресе бас инженер Сергей Петровичтің өзіне асқан тәкаппарлықпен мысқылдай қарағанын сезбей қоймады.

- Жұмыс жылдамдығын байқаған боларсыз - деді.
- Иә біраз таныстым - деді.
- Сіз жаңадан келген адамсыз. Көп нәрсені байқамауыңыз мүмкін, ал мен болсам көмегімді аямаймын.
- Оныңызға рахмет - деді Дулат Сергей Петровичтің түріне бағдарлай қарап.

Бірақ неге екенін білмейді, жан дүниесі мазасызданып сала берді. Бірақ сыр білдірмеуге тырысты. Сол күні жұмыстан қайтып келе жатып, өзінің керемет шаршағанын сезді. Наурыз айының басы болатын. Көк жиегінде батқан күн сәулесі қызыл торғын түске бөленген. Тау жақтан димкестенген жер иісі сезіледі. Бойы серігіп жаңағы жайсыз көңіл күйінен бірте-бірте арылып сала берді. Мүмкін қандастарының өзіне артқан үмітін ақтағысы келгені болар. Жоқ, барын салып істеп, қазақтарды көтермесе болмайды. Өз жерлерінде жүріп өгей болғандары жетеді.

Сол күні оған осы жігер оты ешқашанда сөнбейтіндей

болып көрінді. Алғашқы айлары жұмысқа таң сәріден барды. Бірден кеңсеге көтерілмей автобаза ішін аралап өтеді. Тіпті кочегаркаға шейін кіреді. Көзге тосын назарынан тыс ешнәрсе қалдырмайды. Бір жағынан осында жұмыс істегендерге көрінеді, екінші жағынан өзі жұмыс бабын түсіну үшін керек. Жаяу жүріп бойы да сергіп қалады. Бірінші күннен-ақ өзіне арыз айтып шағымданғандар да көп болды. Әсіресе, қазақтар қанша тыраштанып істесе де, жана машинаға қолдары жетпейтіндіктерін, әсіресе Сергей Петровичтен көрген әділетсіздіктерін айтып, шағынумен болды.

- Көзімізді бақырайтып қойып, кеше әскерден жана келген боқ мұрынға жаңа машина алып берді.

- Жарайды, бас инженермен ақылдасып көрейік.

- Жоқ өзіңіз шешпесеңіз түк шықпайды.

Дулат Сергей Петровичке шағынған қазақ туралы айтқанда:

- Е, оны білеміз көп сөйлей береді. Бізден алған көмегі аздай. Және әйелі жыл сайын бала табады.

- Оның әйелінің жыл сайын бала тапқанында шаруамыз қанша?

- Шаруамыз жоқ қой. Бірақ көмек сұрап кеңседен шықпайды. Оған көмір, баласын бала бақшасына орналастыру. Әйтеуір біз осы жерде соған көмектесу үшін отырғандай. Көрмеймісіз сізге шағынғанын.

- Шағынған жоқ, жағдайын айтты. Егер шынында автобазадан көп жыл істеген болса неге жаңа машина алып бермеске?

- Реті келсе көреміз.

- Жоқ сіз маған жалтақтамай жауапты нақты беріңіз - деді Дулат.

- Дәл қазір машина алғалы тұрғанымыз жоқ қой, - деді Сергей Петрович ыңырана сөйлеп.

Өзінің жаратпаған жасыруды тіпті қажет деп таппады. Не айтсаңда, не істесе де артында тірегі бар екенін сезгені ғой.

Одан соң өкпесіне суық тиіп ауырған, жасы елуден асқан қазақ келді. Денсаулығына байланысты өзін басқа жұмысқа ауыстыруын сұрады. Дулат өмірінде бірінші рет жұмыста қазақша сөйлеген адамды кездестірді.

Сырттай сыр білдірмеген өзін ыңғайсыз сезінді, бірақ жауабын қазақша берді.

- Жарайды осы жұманың аяғында келіп кетіңіз.

Тағы да келіп кетушілер көп. Өз жерінде жүріп өгейсіп, жатырқап, әркімге жалтақтаған өз қандастарына жаны ашыды. Әсіресе бас инженерге қарсы сөйлегендер бұл жерде көп тұрақтамайтын көрінеді. Ал орыстарың аяқты алшаң басады. Арақ ішіп, сауықтыру орнына түссе де, олар түк істемейтін көрінеді. Тіпті осында көпшілігі өзін әлі бастық санамайтын сияқты. Көбінесе Сергей Петровичке барады.

Келесі жұмада өзіне шағынып келген қазаққа әжептәуір жаңа машина алып берді. Ал өкпесіне суық тиіп ауырған егде гартқан қазақты жеңілдеу жұмысқа ауыстырды. Сергей Петрович қарсы сөз айтқан жоқ. Бетінен мысқыл күлкісін тайдырмады, бірақ үндеген жоқ. Өз қандастарына істеген жақсылығының мұнда жүрген орыстардың назарынан тыс қалмайтынын біледі. Бірақ бетінен қайтпауға тырысты. Бірде жұмыс аяғында кеңседе жалғыз қалды. Ашық желдеткіштен ішке таза ауа лап қойды. Есік ашылып, жалған күлімсіреп Сергей Петрович кіріп келді де, рұқсат сұрамай ақ төрде қаз-қатар тұрған орындықтардың біріне жайлай нығыздала отырды.

- Сіз машина алып берген жігітіңіз бүгін правосынан айырылып қалды.

- Неғып?

- Жол тәртібін бұзған шығар. Бас механиктен естідім.

- Апыр-ай?!

- Осындай боларын өзім де сезіп едім. Және ана жолы мен сізге сабыр сақтай тұрыңыз деп айтқандай болып едім ғой.

Дулат Сергей Петровичтің өзін табалап сөйлеп отырғанын сезді. Іштей ренжіп қалды. Қазақтарға жақсылық жасаған осы. Бірақ орыстардың да ішіп алып правосынан айырылатындар аз ба. Әлде олардың не істесе де көзге бадырайып көрінбейтін болғаны ғой. Сергей Петрович шығып кеткенде осындай жайсыз ойдың құшағында болды. Көктемнің сұрғылт жауынды күні болатын.

Ертеңінде күндегі әдетінше автобаза ауласын аралап жүріп әлде неге дауласып тұрған топтың жанынан өте беріп:

- Этот чурка что знает? Прислали к нам как представителя нацменьшенства из райкома, - деген сөзді естіп қалды.

Автобаза бастығы тұр-ау деп имену жоқ. Кабинетіне келіп жайғасқан соң да көпке шейін өзіне-өзі келе алмады.

Иә, тәртіп әбден кеткен. Ол келесі күні арақ ішіп сауықтыру орнына түскен жүргізушіні қызметтен шығаруға бұйрық берді. Жұмыс аяғында Сергей Петрович келді. Дәл әкесінің үйіне келгендей, есікті айқара ашып кіріп келді. Жүрісі екпінді. Сөзді бірден төтесінен бастады.

- Дулат Төкенович, сіз бұйрық беріп біздің мандай алды жүргізушіні жұмыстан шығарып жіберіпсіз ғой.

- Иә.

- Мұныңыз не? Егер бұлай болса бұл жерде жұмыс істейтін ешкім қалмайды.

- Ештеңе етпейді. Орыстың киелі жер бос тұрмайды деген мақалы бар емес пе?

Сергей Петрович үндемей қалды. Сол күннен бастап Сергей Петрович екеуінің арасы біршама суып сала берді.

Енді жұмыс кезінде болмаса кабинетіне кіргенін қойды. Ал кездейсоқ кездесе қалған жерде салқын амандасады. Кейде таңертеңгі жұмыс жөнінде кеңеске келген кезде жоқ жерден дау шығарады және ондай кезде дөрекеленіп кетеді.

- Сіз маған дауысыңызды көтермеңіз, - дейді Дулат.

- Неге саған сөз айтуға болмай ма? - деді Сергей Петрович өршеленіп.

Осындай жайсыз көріністей Дулат жұмыстан көңілісіз шығатын. Еріксіз жаяу бой сергітіп жүргісі келеді.

Ол бұрынғы жайлы жан тыныштығы туралы армандайтын болды. Осы уақытқа шейін өмірінде мұндай қиыншылық кездескен жоқ болатын. Мектепте, жоғары оқу орнында да, үлгілі оқушы, үздік студент болды. Өзінен жоғарылардың айтқанына сөз айтпай табынып бағынуды әдетке айналдырды. Уақыт өте келе орыстарға жаға алатын ұлт маманы болды. Ал осы күнделікті кездескен қиыншылық екі жағынан басып еңсесін көтерер емес. Ең жаманы өзінше жұмыс істейтін десе Сергей Петрович айғайлап қарсы шығады. Жан жағынан, әр қимыл қадамын аңдыған жаулар, оларға ерік берсең өзін қуыршаққа айналатынын сезбей қоймады.

Сырттай қырып жұмыс істеп жатпағанмен, іштей өзін-өзі жеп, үйіне жүйкесі шаршап қайтатын да, түн ортасына шейін дөңбекшіп ұйықтай алмай жататын. Кей кезде өзінің істер амалы жоқ, тұйыққа тірелгендей болды. Мұндай кезде есік алдына шығатын. Тастай қаранғы түн.

Маңайды тым-тырыс тыныштық буған. Анда-санда иттердің абалап үрген үні естіледі. Мұндай да кейде ай биік көтерілгенше ұзақ отыратын да, осы көз алдындағы түн көрінісіне таңырқай қарайтын. Аппақ тау шыңына ойлана қарағанда жаратушы алланың өзі тұратын ақ шатырға үксайды. Сол жақтан анда-санда тау шөбінің жұпар иісі бар салқын самал бетін аймалап өтеді. Еріксіз өмірде күнделікті кездесетін жайсыз жай ұмытылып сала береді. Кейде өзін-өзі жұбатып үйге кіріп төсекке жатып тез ұйықтап кетуге тырысатын. Таңертең бәрі қайтадан басталатын жұмысқа қарай тіпті аяғын өзер басатын болды. Бейне иығынан зор күші жаншып тұрғандай сезінетін. Әрине өз қандастарын көбірек тартпаса болмайтынын сезеді. Ондай адамның бірі Нұржан болды. Бұл жігіттің сөзінде, іс қимылында таусылмас жігер, қайрат жатқаны сезілетін. Бірде жұмыс жағдайымен кабинетіне келгенде ашылып ұзақ сөйлесті. Ары қарайда сөйлесер ме еді, егер Сергей Петрович келіп қалмағанда. Нұржан шығып кеткеннен соң Сергей Петрович:

- Шағынудан басқа түк білмейді, - деді.
- Мүмкін шындықты айтатын шығар?
- Дулат Төкенович мен сізге ақыл үйретіп отыр деп ойламаңыз. Ескерткенім.

- Нені?

- Бұлай болса сізге ары қарай жұмыс істеу қиын болады.

Бірақ Дулат сөзін жалғастырмай тосылып қалды. Қанша айтқанмен жас кезінен мансап қуған жігіттің мінезінде жалтақтық бар болатын.

Бірақ өзін-өзі қайрап, бар күшін жинап өзінше істеуге тырысты. Арада бір апта өткеннен кейін Нұржанды автоколонның бастығы етіп сайлаған бұйрық берді.

Бұл бұйрыққа бас инженер қолын төбесіне қойып қарсы шықты. Ал механик жұмыстан кетемін деп қоканлоқы көрсетті. Сол күннен бастап өзін келімсектерге қарсы қой-

ғанын сезді. Бұл кезде жан тыныштығынан мүлде айрылды десе болғандай. Неге екенін білмейді басқан қадамын біреу аңдып тұрғандай. Әр сөзіне адам ойлап тапнас жауап береді. Егер жағдайы созыла беретін болса, тіпті жүйкесі ауырып ауруханаға түсіп қалудан қауіптенді. Түнде жатқанда жүрегі шағып шығатын. Таңертең ұйқысы қанбай басы мен-зең жұмысқа келетін болды. Енді бұрынғы жан тыныштығы келмеске кеткенін сезді. Бәрінен де өзінің жалғыздығы көңілін жабырқатты. Осындайда жабырқаған жанын жұбатып, қолтығынан демеп жіберетін адам керек-ақ. Бірақ өзінің осындай толғанысын үй ішіне сездірмеуге тырысты. Бетіне бағдарлай караған адам, оның жаны күйзелісте жүргенін айтпай білуге болар еді. Оның осындай көңіл күйде жүргенін Сергей Петрович те сезіп жүрген болу керек. Тәрізі өз сағаты соғатын күн алыс емес екенін де білетін сияқты. Сондықтан кездескен жерде жорта қабақ шытады. Қижарлана сөйлейді, кейде кеңкілдеп өтірік күледі. Іс-қимылымен сөзі өзіне сенімді адамның кейпін сездіреді. Дулат алғашқы қызмет істеген кездегідей емес өзіне келіп кетуші адамдардың күрт азайғанын байқады. Тағы да байқағаны тек бұйрыққа қол қойдыру үшін келгені болмаса, басқа шаруа жөнінде ешкім кеңеспейді. Бәрінен жаманы күн сайын өзіне өзі сенімсіздігі күшейді. Әр сөзін әр қимылын ешкім жоқта сараптап отыратын әдет тапты. Біреудің жорта айтқан сөзінен қуыстанып, өзінен өзі күмәнданып, жан тыныштығынан айрылатын. Рас тәжірибесі аз. Оны өзі де біледі. Бірақ нақты жұмыс жағдайын түсіндіріп беретін де ешкім жоқ. Ал болымсыз мәселенің өзін бабына жетіп білу үшін көп уақыт керек екенін біледі.

Сырт көрініске байқалмағанмен өзінің жағдайы күн сайын мүшкілденіп бара жатқанын сезеді. Үйіне қайтып келе жатқанда ғана әлде қандай жұбанышты ой басына келетін. Тек сонда ғана көңілі сабасына түсетін.

II

Дулатқа күн сайын жұмыс істеу қиындай түсті. Әсіресе бас мамандарға сөз айтса болды бірінің аузына бірі түкіріп қайғандай өре тұрады. Бәрінен де кеңседе жылы жұмсақ жерде отырып, жардай болып семірген орыстың әйелдері

өзін бастық деп көзіне ілмейтін де сияқты. Тіпті кейбіреулері өзінен шығып, Сергей Петровичке кіріп соның айтқанын істейтінді шығарды. Жұрттың ойлауынша ол райкомның күшімен отырған, білгені шамалы ұлт маманы. Дулатқа шынында енді ол жерде істеген жылдары босқа расуа болғандай көрінді. Егер ойлап отырса қағаз жазғаннан басқа не бітірді? Әсіресе жазғы жұмыс науқаны өте ауыр жүрді. Қосалқы бөлшектер жоқ болып көп машиналар жолға шықпады. Автобазаның көрсеткіші күрт төмен түсіп кетті. Күнде үйіне ұнжырғасы түсіп қайтатын болды.

Уақыт жаздың аяғы. Егін оруға тақаған кез. Таңертеңнен бастап аптаған күн сәулесі жер бетін күйдіріп барады. Тек күн ұясына батқан кезде ғана сәл тыныстауға болады. Тау шыңдарының мұз телпегі күн сайын еріп кішірейіп бара жатқан сияқты. Қала маңының бау бақшаларында жеміс жидек пісе бастаған кез. Дулат өз басы үшін қысылтаяң кез келгенін біледі. Бірақ тістеніп алып жұмысқа бел шешіп кіріскен болатын. Әсіресе Нұржан бірталай көмектесті. Көп жағдайдың мәніне түсіне бастаған сияқты. Бірақ мүмкіншілігінен жоғары жатқан, өзінің әлі жетпейтін зор күш бар. Бейне Сергей Петрович “қанша тырыс - тырыспа, бәрібір біз айтқандай болады” деп өзіне мысқылдап қарап тұрғандай көрінді. Бұрын бағдарлап назар салмағандықтан ба орыстардың өзгелердің жерінде дәп өздерінің әкесінің үйіндегідей тайрандап жүргендеріне таң қалады. Ең жоқ дегенде жүрген жердің халқының салт дәстүрін құрметтесе ғой. Жоқ олай емес. Қайта кемістуге дайын тұрады. Несін айтасың, осы арада бұларға дейін басқа халық тұрмағандай. Көше, мекендердің аттарын орысша қоя берген. Осындай ойлар Дулаттың жанын жеп, мазасын кетірді. Баласы орыс мектебінде оқиды, өзі елмен орысша сөйлеседі, орысша ойлайды. Өз басы интернационализм деген бос сөз екеніне әлде қашан көзі жеткен болатын. Бұл әншейін жергілікті халықты алдау үшін қолданылатын үкімет саясаты екенін білетін.

Жаз аяғының тамаша жылы да жайсаң күндері жаңылысқандай. Бейне әлі дөңнің астынан келе жатқан күз хабаршысындай, таңертең аспандағы қарасұр бұлттан жаңбыр

себеп тұрды. Осындай күндердің бірінде өзін таңертең райкомның бірінші хатшысы шұғыл шақыртты. Бұл ұзын бойлы, кісіге суық көзімен ұзақ тесіле қарайтын орыс болатын. Дауысы қырылдап көмексейінен шығады.

- Жағдайдың қалай болып жатыр? - деді өзіне көк көзі өңменінен өтетіндей тесіле қарап.

- Шүкіршілік.

- Сөздің тоқ етері былай. Сіздің атыңызға арыз түсті.

- Қандай арыз?

- Өкінішке орай сіз өз ұлтыңызға ғана жағдай жасайды екенсіз.

- Қызық екен, сонда мен қазақ баласына жақсылық жасамауым керек пе?

- Жас бала емессіз. Сізді интернационалист, коммунист ретінде өзім жібергенмін, ал сіз болсаңыз соны ұмытқан болдыңыз ғой.

- Жок, ұмытқаным жоқ.

“Сонда өмір бойы еден жуған қазақ әйеліне пәтер алып бергенім мен өкпесіне суық тиген кісіні күзетшілікке ауыстырғанымда қандай ұлтшылдық бар”. Бірақ өз ойын ашық айтпады, ештеңе дәлелдей алмайтынын сезді. Іштей “осы жұмыстан айрылып қаламын ба?” деген қорқынышты ой да баурап алды. Дауысы мүләйімси шықты.

- Мүмкін артықтау кеткен жерім болса мойындаймын.

- Сүйтіңіз. Ұмытпаңыз біздің коммунист екенімізді, - хатшы дауысы қатал шықты. Тәрізі қазақ баласының өзінің бетіне қарсы келмегеніне әбден еті үйреніп кетсе керек.

Далаға шықты. Аспан бағанағы қара шұбар бұлттан ашыла бастаған сияқты. Райкомның үйінің алдында орысша жазылған плакаттар, бір жерден орысша даңғойлана айтқан ән естіледі.

Ол енді өзі орыстардың ғана қамын ойлайтын басшы болатынын іштей мойындады. Жұмысқа келе жатып бала кезінде әкесінің домбыраға салып айтқан әні есіне түсті.

Өз кабинетіне көңілсіз кейіппен жете берген кезде алдынан Сергей Петрович шыға келді.

- Дулат Төкенович сізді іздеп жүр едім.

- Мен райкомда болдым.

Бас инженерлердің сөзін сұлықсыздау тыңдады, бірақ айтқанына бірден келісе салды.

- Солай істеніз, - деді.

Көңілінің түбіндегі кібіртік ойдан айырылу үшін тіпті арақ ішіп алғысы келді. Осы кезге дейін “өз қандастарына шамасы келгенше көмектесемін” деген ойынан мүлде бас тарту керек екенін сезді. Анау кездегі көтеріңкі көңіл-күйі бірден суалып сала берді. Бейне өзінің ерік күшін жігерін біреу байлап, матап тастағандай болды. Сол күні үйіне удай мас болып келді. Осы жасқа келгенше ешқашанда ес түсінен айрылып ішіп көрген жоқ болатын. Аяғын өзер басады. Өршелене қарсы соққан жел жүргізер емес. Ауада күйік иісі сезілгендей болды. Біреу өзін айқайлап шақырғандай, бірде өзін мазақтап қарқылдап күлгендей болды. Тіпті келе жатқан жерінде жатып ұйықтағысы келді. Мас болса да жүйкесінің әбден шаршап қалжырағанын сезді.

Дулаттың ерік күшінің күрт өзгергенін сезбей қоймады. Әккі, қу орыс оның себеп салдарын сезеді. Енді өз сағаты соққанын білді. Бұл кезде ол өзін барынша Дулаттың жаны ашыған ақылгөй жанашары ретінде көрсетуге тырысты. Күнде жұмыс аяғынан кейін ақырын есікті ашып келіп Дулатқа қызметтің жай жоспарын айтқан болып өз дегеніне көндіреді. Тіпті оған қарсы шығып жатқан Дулат жоқ. Ал танертеңгі кеңесте бірінің сөзін бірі жақтайтын болды. Бірде Дулат жұмыс аяғында енді үйіне кетейін деп отырған кезде Сергей Петрович кіріп келді. Қатыны ұл тапқандай көңілді.

- Дулат Төкенович бүгін менің туған күнім еді.

- О, құттықтаймын Сергей Петрович!

- Егер сіз қарсы болмасаңыз, - деп қалтасынан коньяк шығарады.

Олар кабинетті жауып алып коньяк ішіп отырып ұзақ сөйлесті. Дулатқа Сергей Петрович сондай жаман адам болып көрінбеді.

Сол күннен бастап екеу ара іштей ұғысып жұмыс істей бастады. Дулат Сергей Петровичтің қас қабағына қарайды. Кейде өз орнын ұмытып артықтау кетіп бара жатса, Сергей Петрович басын шалқайтады, бұл айтқан сөзін жұтып қол қояды. Не болмаса ыңғайына қарай жығыла салады. Дулат

енді өз қандастары көмек сұрауға келгенде ренжитін болды. Бойында бұрынғыдай талпыныс, ілтипат сезілмейді. Қайта біртүрлі немкетті, самарқау қарсы алып, алдап-сулап шығарып салуға тырысады. Іштей өзінің күн сайын Сергей Петровичтің қол шокпары болып бара жатқанын біледі. Бірақ істейтін амалы жоқ. Енді тіпті елеусіз мәселені бас инженерсіз шеше алмайтын халге жетті. Жоқ, шеше алар еді, бірақ ол қалай қабылдайды деп қауіптенеді. Оның есесіне жұмыс бұрынғыға қарағанда жеңілденіп сала бергендей. Сергей Петрович әкелген қағазға оқымай-ақ қол қоя береді. Бірде осындай марка күйде отырғанда Нұржан кіріп келді. Ашудан беті түтігіп кеткен.

- Не шаруа?

- Сергей Петрович аяғымнан шалып жұмыс істетпейтін болды.

- Жігітім басымды қатырма. Әлде мен сағат саған қалай жұмыс істеу керек екенін үйретуім керек пе?

Нұржан өзіне таңырқай қарап қалды. Үндемей шығып кетті. Өзінің де көңіл түкпірінде ешқашанда толтыра алмас кеңістік пайда болғандай сезінді. Бұрынғыдай жан-тәнімен беріліп істейтін шаруа қалмағандай. Айналасындағы өмір құбылысына немкетті қарайтын болды. Соңғы кездері көңіл түкпіріндегі небір асыл сезімді жоғалтып алғандай сезінді.

Нұржан бекер қауыптенбеген екен, келесі жұмада-ақ бас инженер “техникалық қауіпсіздік ережені бұзған” дегенді желеу етіп Нұржанды жұмыстан шығарып жібереді. Ол бұйрыққа Дулат сөз айтпай қол қойып берді. Онша ренжіген де жоқ, тек көңілінде болар болмас мазасыздық ұялады. Қызыл империяның көп мейрамнының бірі болатын. Көшеде қызыл жалау желбіреді. Орыстардың өзге ұлттардан артықшылығын марапаттайтын әндер естіледі. Совет империясының даурықпа мейрамы болатын. Дулаттың осы желікпе, данғой музыкадан басы айналғандай. Көңілінде себепсіз желік пайда болғандай. Бірақ неменеге желпінгенін өзі де айта алмас еді. Өзін осы империяның мүшесі сезінді...

Бірақ орысқа қанша табынып, жабысқанмен, бәрібір өзін кемсітіп, бөлетінін сезінуден қалған еді...

УАҚЫТ АҒЫНЫ

Айғай, шуы көп қаладан кейін мына алдында кең көсіліп жатқан дала Сәуленің өзінің жым-жырт бұйығы тыныштығымен таң қалдырды.

Жаз бел ортасынан ауған уақыт. Жер бояуы солған. Сонау толассыз соққан аңызак желмен тербеліп бейне күміс буына ысталғандай әсер береді. Ұсақ тау шоқыларының күз жартастары мүжілген еріксіз көмілген қанша уақыт ағыны өткені туралы ой салады. Міне зор шексіз кеңістікте автобустың жүрісі арбадан ақырын келе жатқандай әсер береді.

Басқа жерде қалалар мен қызығы мол өмірмен көзді тұндырарлықтай бау бақшасы бар екеніне сенбейсің.

Көз алдындағы көңілді құлазытатындай көріністен жалғып еріксіз көк аспанға қарай бергің келеді. Сәуленің көңілін мұң ұялады. Тіпті өзі осы уақытқа шейін ешқайда кетпегендей сезінді. Келе жатқан жері өзі туып өскен басқа ауылдардан көзге көрінер үздік ештеңесі жоқ қатардағы елді мекен. Бірақ ыстық.

Әке, шешесінің қуанышында шек болған жоқ. Үйткені жалғыз қызы оқу бітірген соң басқа жаққа кете ме деген қауіп болатын. Кеш бата күндізгі аптап желдің лебі басылған. Есік алдына шыққанда жер ошақтан шыққан түтін мен даладан жусан иісі мұрынға келеді. Сол күні әке-шешесі қуаныштан көрші қоландарын шақырып кішігірім той жасады. Ертеңінде жайылымнан оқыралап жүгіріп келген тайыншылар үй көлеңкесінде бой тасалады. Сәуле бұрын өзі оқыған, енді жұмыс істейтін мектепке кіріп шықты. Жаңадан қосылған оқу бөлмелерін айтпағанда, барлығы сол бәз баяғы қалпында еді.

Тек егістің жер ғана көзді қуантып сарғайып жатты.

Уақыт баяу, самарқау жылжып жүре берді. Күнде таңертең күн шығып кешке таман көкжиекке талмаурап батып бара жатады. Өзі келген жолдан артына бұйраланған шаң тастап жүріп бара жатқан машина көрінеді. Бейне өзі ешқашанда осы ауылдан ұзап шықпағандай. Таңертең әйелдер сиыр сауып өріске айдайды, ал еркектер жұмыстарына

кетеді. Анда-санда ферма үйінің жанына жүк машинасы тоқтайды. Көршінің ұлы қаладағы бір дөкейдің қызына үйленіпті. Сабыр шал үш бие ұстайтын көрінеді. Бұл жаналықтың бәрін жиып-теріп шешесі шай үстінде айтады. Түскен таман далаға шыққан кісінің бетін шарпитын ыстықтан маңайды жым-жырт манаураған тыныштық басады. Тек кешке тыныштықты өрістен қайтып келе жатқан малдардың мөңірегін дауысы бұзады.

Одан соң маңайды түн пердесі көлеңкелеп қайтадан жым-жырт тыныштық басады. Сәуле алғашқыда алас ұрып өзін алаңдатар ермек іздеді. Шай ішіп болған соң шешесінің анауына шаруасына көмектеседі, одан соң түннің талай уақытына шейін басы ауырғанша кітап оқиды.

Ал жауыннан кейін бір-бірінен ажыраған бұлттар жер бетіне айдым-ойдым көлеңкелер тастаған кезде ауыл сыртына шығып қыдырады.

Кейде көз алдына көлбеп жатқан кеңістік бірде өзін таң қалдырса, бірде қорқыныш сезім ұялайды. Әрбір сағатыңды қадірле, бірақ барлығы мынандай зор кеңістікте түкке тұрмайтындай болып көрінеді. Қаншама көл-көсір уақыт ағынының ағып өткенін мына мүжілген жақпар жартастан білуге болар еді.

Мұндай кезде көңіліне адам айтып болмас мұң ұялып, түбі жоқ терең ойға кететін. Өзін белгісіз сезім баурап алатын еді.

Жаңа оқу жылы басталды. Сәуле жұмысқа білек сыбанып кірісіп кетті.

Алғашқы жылы уақыттың қалай өткенін білмей қалды. Мұғалім жетіспей бірнеше пәннен сабақ берді.

Сол жылы қыста өзіне көрші совхоздың малдәрігері қырындады. Аты Құдаш болатын. Осы маңда өзінен артық еркек заты жоқтай өзін керемет тәккапар ұстады. Алғашқы кезде құрдас ретінде қалжыңдасып жүретін. Кейін жігіттің тым-тұрпайы мінезінен шошып қалды. Қанша айтқанмен ауыл арасы емеспе “Құбашпен қосылып тойлары болады екен” деп тақап қойғандары болды. Бірақ Сәуле дарақы жігітке жоламауға тырысты. Қыстан кейін май тоңғысыз жылы көктем келді. Одан соң жаздың күндері түгесіліп егістік жер сарғыш тартып, қайтадан тұнжыраған жауын-

ды күз келді. Сәуленің көңілін мұң ұялады. Енді келесі жылғы көктемді асыға күтті. Алдағы өмірінде зор өзгеріс болатындай көрінді.

Ол кезде Сәуленің жас денесі толып кемелденген шағы болатын. Ажарлы жүзі еркек затын жалт қаратарлықтай еді. Мүмкін сондықтан болар көктемдей балауса шөпке гүлге құмар болатын. Маңайдың көктеп гүлдеп тұрған кезі өтпесе деп тіледі. Бірақ жаздағы аптап аңызақ жел соққаннан кейін маңай лезде бояуынан айырылып сала беретін, маңай қайтадан өзінің көңілсіз кейпіне енетін.

Иә, өмірде қуаныш та, реніш те тез суынады. Кей адамның көңілі түкпірінде небір асыл сезімдер уақыт өткен сайын солғынданады. Жас кездегі қанша асқақ ойлар күн сайын күлгін тартып ұмтылады.

Жаздың салқын жауынды күні. Уақыт алакеуім кеш болатын. Алыстан тау бейнесі бұрыңғырланып көрінетін. Көңілін адам айтпас мұң жайлап алды. Одан соң суық ызғарлы қыстың күні келді. Бірнеше күн боран соғып жердің бедерін аппақ жылмағай етіпті. Дөңес жерлер жұмырланып дала төсінде ойнақ салған қар толқындары көрінді. Тек су алатын бастаудың басында жаңа түскен іздер бар. Терезені қырау шалыпты. Онда аяз салған суреттерден бейне адам өте алмас ну орманның арғы жағынан таң шапағы келе жатқандай.

Үй-іші қоңыр салқын. Далада үскірік аяздың сағы әлі сынбапты. Бетін қарып жіберді. Үлпілдеген аппақ қардың бетінде күн сәулесі шығылысып көзді қарықтырады. Маңай қар қырсауына оранып тоң-теріс кейіпте. Күндегі әдетпен Сәуле мектепке келді. Мұғалімдер бөлмесінде суықтан жаурап тоңып отырған екі-үш мұғалім көрінді. Сабағын өткізіп үйіне қарай қайтқанда аяз сыныпты. Алыстан аппақ таулар бұрынғыдай емес ауылдан алыстап кеткендей. Тауға барып шаңғы тепкісі келді. Алғашқы жылдары мұндай серуенге шығып тұратын. Ал қазір тек тілек болғанмен көңілі ешқайда тартпайды. Бұйығып үйде отыра бергені жақсы көреді. Бірақ та соңғы кезде анасынын қайта-қайта күрсіне беретінің себебінде сезетін. Қызының әлі тұрмысқа шықпай жүргенін уайымдайтын болар. Мүмкін қартайғандығы шы-

ғар. Ауылдың жаңалығын айтуды сиретті. Бірақ сондайлық тандай қағып хабарлайтын жаңалық та жоқ.

Түнде далаға шыққанда аспанда самғаған жұлдыздарды көріп таңырқай қарап қалды. Өзінің соңғы кезде көңілінің аумалы-төкпелі болып бара жатқанын өзі де білетін. Өзіне істейтін жұмыс іздейді. Ал кейде сағат бойы ешкіммен сөйлеспей жатып алады. Ондай кезде қысқа өміріндегі өткен жайды есіне түсіреді. Көкірегінде өкініш те жоқ емес. Тіпті жазда демалғанда алыс жаққа кетіп қалғысы келеді, бір-ақ шешесін қимайды. Басқа жаққа кеткенде не табады.

Жасы қырықтан асқан бұл адамды Сәуле көрші үйге кіріп жүргенде бұрында көрген. Бірақ бұл адамның киім киісі сөзі өзіне ұнамайды. Май басқан бетімен тойына сөйлегенін жаратпайды. Бүгін жұмысқа бара жатып үстіне табиғи рендес тон, басына суыр бөрік киіп тайрандай басып кетіп бара жатқанын көрген.

Көрші үйдің алдына атқа жегілген жеңіл шана көрінді. Тәрізі суыт жүріп келген сияқты. Аттың терісін шық жауыпты. Ертеңгі сабаққа дайындалуға отыра бергенде, есік ашылып көрші әйел кірді.

- Сәулежан қалың қалай болып жатыр? - деді әдейі жымыып.

- Шүкіршілік.

- Күн қараңғылана бастады, неге шам жақпай отырсың?

- Қазір жағам ғой.

- Мен сені қонаққа шақырып келдім.

- Жоқ рахмет. Ертең ерте тұруым керек.

- Қой, оның не Сәулежан? - деп болмай қойғаннан сон еріксіз орнынан тұрған.

Сәуле көрші үйге баруға шыққанда күн талмаурай батып бара жатыр екен.

Үскірік аяздың лебін сезді. Ауызғы үйдің есігін аша бере даурыға сөйлеген адамдардың даусын естіді.

- Сәулежан үйінде омалып отыра бересің, бір мезгіл бой жазып көңіл көтермейсің.

Мына жігіт көрші ауылда тұратын біздің туыс - Көбен, өзіннің құрдасың.

Төрде орындықта күжірейіп отырған адамның бетінде тәтті күлкі ойнады.

- Қарындас сыртыңыздан жақсы танымын. Немере інімен танысып қой - деді.

Босаға жақта отырған жас жігітті енді ғана байқады. Өзіне күлімсірей қарап, басын изеп қойды.

Сәулеге жігіт жүзінен аңқаулықты, жайдарлықты сезді.

Мынандай суық аязды күні пеш жанып шырпып тұр. Сол жылылықты адамдардан да байқады. Шынында жайлы отырды. Жігіт ағасы шампан ашты. Аздап ішкеннен Сәуленің бойы қыза бастады. Өлең айтылды. Түн ортасына таман Сәулені Көбен шығарып салмақ болып орнынан тұрды. Түн ай жұлдызды жарық екен. Көңіл-күйі көтеріліп сала берді. Бойын адам айтпас тәтті сезім баурап алды. Аяқ астында аяз сорған қар сықырлайды. Жігіт жанында үн-түнсіз келеді. Сәуле сөйлесе екен деп қанша тілесе ештеңе айтпайды.

- Сау болыңыз, - деп қыз үйінің жанына келгенде.

Сол түні Сәуле алабұртып көпке шейін ұйықтай алмай жатты. Сөздің шыны керек жігіт өзіне ұнады. Көп сөйлемейтін біртоға жігіт сияқты.

- Қалай, қайным ұнады ма? - деді көрші әйел. Сәуле күлімсіреп қойды, бірақ ештеңе айтпады.

- Ұнаған ғой, - деді көрші әйел тұжырымдап. Жігіттер келесі келгенде көрші әйел тағы да қонаққа шақырды.

- Тым жиі қонаққа шақырып жібердіңіз ғой, - дейді Сәуле.

Осы жолы Сәулені әлде қандай дүлдамал сезім баурап алды. Жігіт осы жолы да көп сөйлемеді, тек себепсіз күлімсірей берді.

Өзін шығарып салғанда қоштасарда:

- Қар аппақ - деді.

Сәулеге жігіт астарлап сөйлеп тұрғандай көрінді.

Ақыры Сәуле сол жігітке тұрмысқа шықпақ болғанда жұрт таң қалды.

Бұл жігіттің басының жетіспейтін кемістігі бар екенін бүкіл ауыл білетін еді.

ДҮКЕНДЕ

Иен дала. Әсіресе жаз кезінде қанша қарасанда көз тоқтайтын көрініс таба алмайсың. Жазық тақыр мен боз төбелер. Тек сай табанымен терең бойлап енгенде ғана тыныстауға болатын саяжай бар. Ал алыста көк жиегінде көзді бояп көңілге желік беретін бейне ұлы дария суындай тасқындап ағып жататын сағым көрінеді. Мұндайда жолаушылап бара жатқан адам дамылдап саялы сай түбіндегі бұлақтан су ішіп, көгал шөпке аунап алса деп армандайды. Одан соң оқшау тұрған бес-алты үйлі ауылды көрер еді. Шулы дабырлы жерден оқшау тұрған осы жердегі адамдардың тіршілігін көз алдына елестеткің келеді. Дәулет алыс ауданға бара жатқанда осы ауылға соқпай кетпейтін. Үй иесі сол кездің өзінде егде тартып қалған адам, өзін дәл туған інісіндей шын көңілмен қуана қарсы алатын.

Мүмкін мына күнделікті тымырсық тыныштықтан зерігіп, жолығып сөйлесетін кісі іздейтін болар. Әйтеуір түн ортасына шейін өзін сөзге қарық қылады. Бүгін де кеш алагеуімдене бере тау жақтан салқын жел соққанда олар үй иесімен есік алдында тұрды. Жаз болса да жер ошақта ет асылып, бұрқырап шәй қайнап олар дастархан басына отырған. Батып кеткен күннің шапағы мүлде сөнгеннен кейін, шығыс жақтан табақтай ай көтерілді де, маңай бір түрлі есте қаларлықтай жұмбақ күйге енді.

- Солай де қарағым. Барлығы ана жолы көргеніндей, бәрі орынша. Тайынша өсіп сиыр болды, тай өсіп тұлпар болды. Енді сөз кезегін өзіне берейін, - деді үй иесі. Үй иесі мұның қаладағы жан сақтау үшін арпалысты өмірінің мағынасын сезбейтін де шығар. Біреуді алдайсың, ал екіншіге жалыншты тәуелдісің. Әйтеуір далбандап ел қатарлы тұрып жатқан жайы бар. Сөздің шыны керек, ол жақта осылай отырып сырласатын да ешкімі де жоқ. Сондықтан Дәулет жарытып әңгіме айта алмады. Шәй үстінде үй иесінің қызын көрді. Ана жылдары тұлмы желбіреп жүр еді. Енді бой жетіп қалыпты. Мүмкін мына тамаша кештің әсері ме, қыз сұлулығы Дәуренді таң қалдырды. Жүзінде үлкенді сыйлаған ұяндығы сезіледі. Қалада асығып өтіп бара жататын уақыт ағыны сезілмейді. Бір-біріне ұқсас күндер легі. Әлде қандай тәтті ойлар адамды жайлай тербеп өз құшағына тартып әкетіп барады. Олар орындарынан тұрғанда жер ошақтағы от сөне бастаған. Уақыт түн ортасынан ауған еді.

II.

Арада талай жыл өтті. Дәулет осы ауылдың жанынан өткенімен соған бұрылуға уақыт болмады. Бірақ ұзақ әңгімелескен айлы түнді аялап есіне түсіретін еді.

Өмірдің қулық-сұмдығынан алыста жүрген сол адам дәл қазір не ойлап отыр екен. Мүмкін оқу қуып басқа жаққа кеткен шығар. Кім білсін. Бірде жол шетіндегі ауылға қайта бұрылды. Күні бойы тынымсыз жауған ақ жауыннан маңай мұнартып тұр. Жер батпақ. Өзінің танысының үйінің жанына келгенде өзіне таңырқай қарап тұрған бейтаныс адамды көрді.

Отағасы мына үйде Бекен деген кісі тұрушы еді. Қазір қайда екенін білмейсіз бе?

- Ә, қарағым кімі боласың?

- Жай танысы болармын.

- Бекен қайтыс болған деді...

Содан беріде талай жыл уақыт өткен. Осы қара жолмен анау окшау үйге соққысы келетін де тұратын...

Дәулет шөліккеп жеткеннен соң су ішіп алмақ болып дүкенге кірген еді. Әлде қандай кезекте тұрған адамдар шыдамсыздана әлде неге айқайлайды. Кезексіз кіріп кетпесін деген болар. Дәулет дүкенге кіруін кірсе де шығуға асыққан еді. Кенет сатушы келіншектің әлде кімге айқайлаған дөрекі даусын естиде де жалт қарады. Өзіне таныс жанды шырамытқандай болды.

Жас кезінде өнді болғаны көрініп-ақ тұр. Бір жерден көрген. Бірақ мына таласып-тармасқан шудан осы таныс жүзді шырамыта алмай тұрды.

Кенет келіншектің жәнегі дөрекі ашу оты басылған сәтте, жүзі өзгеше кейіпке еніп сала берді. Өткен күнге болымсыз сәуле түсті. Есіне сонау жылдардың жазғы кеші түсті.

Айлы түнде төгілген еміс жарықтан, анық көрінген таумен, тыныштықпен; әлсін жалт етіп сәуле шашқан от жалынмен, аспан төрінде самған жұлдыздармен; от сәулесінен бет ажары айқын көрінген жас қыз, енді көз ілеспес жылдамдықпен мына дөрекі әйелге айналған. Өз көзіне өзі сенбегендей келіншектің жүзіне таңырқай қарап қалыпты.

Енді таныды.

Таңғы күн сәулесі терезеден сыналап кіріп пердеден сүзіліп барып, бөлме ішіне бозғылтым жарық шашқанда Сантай әлі ұйықтап жатқан болатын. Кеше кешке жатарда әйеліне қойдың бағасының қанша екенін білуге уәде еткені есіне түсіп, еріксіз еріне тұрды. Есік алдына шыққанда күн әжептеуір биік көтерілген.

Түнгі ылғалдан шөп үстіне болар-болмас шықтың жұрнағы да қалмаған. Ауада мезгілінен бұрын нәрінен айырылған құрғақ шөп иісі сезіледі. Еріксіз жаздай уақыттың бос өткізіп алғанына өкінді. Қора үсті бос. Ал ертең сабақ басталған соң жұмыстан қолы босамайтыны белгілі. Таңертеңгі шайға қанып алған соң, мына іргесі тиіп тұрған аудан орталығындағы базарға барып келмек болды. Бір таң қалғаны, он сағат ұйықтап тұрса да, себепсіз шаршаған самарқау көңіл-күйден арыла алмапты. Дастархан басына енді ғана жайғасып отыра бергенде, есік ашылып осыдан он бес жыл бұрын мектеп бітірген оқушысы кіріп келді.

- Сантай аға қалыңыз қалай?

- Ә, Қанат қайдан жүрсің?

Қанатқа төрден өзінің жанынан орын ұсынды.

- Сізді әдейі іздеп келдім. Бүгін біздің үйдің құрметті қонағы болыңыз.

- Барамыз қарағым. Бірақ ненің құрметіне?

- Ағай себеп көп болып тұр.

- Дұрыс, дұрыс. Шет жағын естіп жатырмыз.

- Елге келсем болды. Мектепте болған күндерім есіме түседі.

Сіз алғаш келген жылы мен бесінші сыныпта оқитынмын.

- Иә, есімде.

Көз алдына өткен өмір көлбендей берді. Әрине, ол жастау кезі. Өмірге елгезектеніп қарайтын, тым тынымсыз болатын. Алдына үлкен мақсат қойып еңбектене алатын. Бірақ беті неден қайтты, дәл қазір айта алмайды. Мүмкін бір-біріне ұқсас күндер легінен алғашқы арыны мұқалды ма екен. Көп ұйықтайды. Бүгінгі істеуге болатын шаруаны ертеңгіге шегере береді. Қолына түспесе, тіпті газет оқымайды. Қазіргі тоқыраған көңіл-күйін оқушысына сездіргісі келмеді.

Есік алдына шыққанда күн шарықтап көк биігіне көтеріліп кетіпті. Күн ысып кеткен соң олар үй көлеңкесіне бой тасалады. Есік алды былдыққан, шарбақ сынған, қора төбесіне шөп әлі түсірілмеген.

- Ағай, Кеңсай сол қалпында ма? Бұлақ суы қандай еді, - деді Қанат тамсанып.

- Сай орнында тұр, бірақ бұлақ суалып қалған.

- Апырай, - деді Қанат өкінішпен.

- Оның есесіне өлке бойы сол қалпында.

Сантай оқушысы кеткеннен кейін ауыл сыртындағы бозалаң тартқан төбелерге, сарғыштанған жазыққа ойлана қарап қалды. Күндегі өзін әбден мезі қылып жалықтырған көріністе енді сыр-мағына жатқандай көрінді. Бүгін - ертең, тіпті қанша жыл өтседе осы қалпынан түк өзгермес.

Тек көктемде ерінді қара суынан көкшіл тартады. Одан ары көк жиегіне сең-сең бұлттар жүзіп шығады. Аспан кеңістігінен шыққан соң қалықтай жүзеді.

Тіпті болмаса тым бұйығы тыныштықтан жалығып қара қошқыл түске еніп, жауын нөсер әкеледі. Соққан желмен одақтасып аспан бетіне айран-асыр салады.

Сантай бейне желдің гүлдей соққан дауысын естігендей болды.

- Нағып тұрсың?

Әйелінің дауысын естіп жалт бұрылды.

- Жай тұрмын.

- Апырай, уақыт өтіп барады ғой, базарға бармаушы ма едің?

- Барам. Қазір жиналамын.

Киімін жиып базарға бару үшін автобус аялдамасына қарай бет алды. Ауыл сыртындағы қырат, төбелер, бозалаң тартқан жазық барлығы бәз-баяғы қалпында. Тек аспан бетінде таң сәріде көтерілген бұлт шудасы тарамданып кетіпті.

ТАҢ СӘРІ

Өткінші жауын себелеп өтті. Бағанағы қара қошқыл бұлт, енді бозарып, батып бара жатқан күннің қою қызғылт нұрын бойына сіңіріп, тау үстіне қарай шөгіп бара жатты. Алдарында то-

лқыған теңіздей егістік жер жатты. Сапар ферма агрономы Тоқанмен осы көріністі тамашалай қарап біраз тұрды. Жанындағы серігінің өз ісіне шын берілген адам екенін білетін. Мұндайда өзінің істеп жүрген жұмысы түкке татымайтындай көрінеді. Иә, ертең отыра қалып құлаш-құлаш ақпар жазады. Анау жоғарыда отырған нақұрыстарға сен жазған ақпарлардан егіс өсіп, жауын жауатындай көрінеді. Жоқ өзін әлі ондайлардың қатарына іштей қосқан жоқ. Кім біледі уақыт өткен сайын адамда өзгереді ғой. Мүмкін өзі де қағаз көшіріп, өзі істеген істерінің маңыздылығын сезінген басқа жандардың арасында өзгергенін сезбей қалуы мүмкін ғой. Алайда, мына алдында созылып жатқан телегей теңіздей егістің ауқымын көріп, көңіл сарайы ашылып сала берді. Олар әңгімелесіп біраз жүрді. Жауыннан кейін шөптің жұпар иісімен қатар, әлде қандай нәзік гүлдің жұпары мұрынға келеді. Әсіресе, жердің ойыстау жеріне жиналған жауын суы, батар күн сәулесімен жарқ-жүрқ ойнайды. Ал жусанның үстіндегі жауын тамшылары күмістей жалтырап ұсақ түйіршіктеніп жатқан мұзды еске түсіреді. Олар Тоқанның үйіне келгенде маңай қараңғылана бастаған. Үй іші таза жинақы. Олар жайланып шай ішіп отырғанда төргі үйден ақсақал шықты. Түрі қатқылданып, ашуланып кеткен. Ұлына әлдекімнің жағымсыз қылығы үшін жаман ренжігенін айтты. Баласы әкесін жұбатып:

- Әкей, өтіп кеткен жайды неменеге есіңізге алып, өзіңізді жей бересіз?

Олар ұйықтар алдында далаға шығып біраз жүрді. Аспан ашық жұлдызды болғанмен де ай көрінбейді. Маңайды тас түнек қараңғылық бүркеп алыпты. Осы түнмен қоса күндізгі адамның жанын жеген ойларда саябырсып, маңайды буған тылсым тыныштық елтітеді. Олар біраз жүргеннен соң ауылдың шетіне шықты. Тоқан:

- Әкейдің мінезі білмеген адамға өте қызық болып көрінеді. Мен өз өмірімде одан момын, бірақ өз жұмысына мықты берік жанды көрген емеспін. Меніңше күнделікті кездесетін өмір құбылыстарын түсініп біліп, тұжырымдау үшін де, асқан байқампаздықпен қатар, өзің өмірдің жағымсыз жағына бой бермейтін күрескер де болуың керек. Немесе тек өзінің сүйікті ісіне беріліп, маңайдағы өмір құбылысына назар сал-

май теріс айналып кететіндер де бар. Әкемнің екінші жолды таңдағанын байқап тұрған боларсыз. Шынында да сырттай қараған адамға әкейдің өмірі бейжай, ешқандай мұнсыз өткендей болуы мүмкін. Бала кезімде маған да сондай болып көрінетін. Әкей мені таңертең ерте оятып алатын. Бұл әдетте таң сәулесі жаңа бозара бастап келе жатқан кез. Маңайды әлі түн тыныштығы ұстап тұрады. Ауада неше алуан шөптің жұпар иісі аңқиды. Менінше таңертең ғана адам өзінің жерге жақындығын айқын сезінеді. Адамның ішкі дүниесі де тазарып сала беретіндей. Менің жерді жақсы көруіме әкемнің көп себебі бар екенін айтып жатудың да керегі жоқ шығар. Мен де таң сәрінен тұрғанды әдетке айналдырдым. Бірақ кейіннен білдім, мұнда әкейдің өмірдің шеше алмас түйінінен, бойын алыс салудың бір амалы екенін. Мүмкін сізде байқаған боларсыз таңертең адамның бойы жеңілденіп, ал кешке жинаған сұрақтарың өзінен өзі шешілетіндей көрінеді. Тіпті ешқашанда орындалмайтын, бұл өмірде болмайтын арманға бой алдырасың. Осылай жылдар жылжып жүре береді. Өз жұмысын жақсы білгенмен де әкейді қызметінен өсірмеді. Өз өмірінде қанша бастықсымақтардың түкке татымайтын нұсқауын орындауға тура келді десеңізші! Ал әкейдің жұмысын атап өтіп, еңбегі бағаланбады. Пенсияға шығарып салғаннан кейін ұмытылды десе болған-ды. Міне осы кезден бастап әкейдің мінезі бұзыла бастады.

Сіз де талай жандардың пенсияға шыққаннан кейін, аяқ астынан қоғам мүддесінің қамын жеп жоғарыға арыз жазып алас ұратынын байқаған боларсыз. Егер сынай қараған адамға шынында да демалысқа шыққан адамдар неменеден сескеніп, қорқады. Кейбіреулер ақыл қуып кетеді. Жоқ менің әкем ондай болған жоқ. Бірақ уақыт өткен сайын бір кездегі өзінің ісіне өкініп, қатты уайымдады. Маңайында болып жатқан өмірді байқамай, өзін-өзі алдағанын кеш түсінді. Содан бері әлде қандай жайсыз оқиға есіне түссе болды, өзінен өзі шала бүлінеді, - дейді Токан. Олар қыдырып ауылдан талай ұзап кетіпті. Уақыт түн ортасынан ауған еді. Ауа салқын тартқан. Олар қайтар жолда үн-түнсіз жүріп келеді. Сапарды айтып болмас ауыр сезім баурап алды. Неге екенін өзі де білмейді.

Таңның атуын асыға күтті.

АҢСАУ
(өңгіме)

Ауа тұманды, бұлыңғыр. Алыстан комбинаттың биік үйлерінің сұлдері ғана көрінеді. Ал цех арасында әншейінде адасып жүретін Ерзатқа мұндай күнде не жорық. Біз мастерден тапсырма алып, ұзын цех ішіне кірген кезде терлеп-тепшіп Ерзат та жетті.

- Адасып кетіппін, - деді ол аптығып. Ол тұрған жатақханамен менің үйімнің арасы жақын болғандықтан бір автобусқа отырып қайтамыз. Осылай жұмысты бірге істеп, жұмыстан бірге қайтып жүріп, аз уақыт ішінде сыралғы жолдас болып кеттік. Ерзат жұмысқа бейімді. Бірақ өзгелермен тез араласып кететін жұғымы жоқ еді. Үнемі бір нәрсені есіне түсіргісі келгендей тұңғыық ойда жүреді.

Бірде демалыс күні Ерзаттың іздеп жатақханаға бардым. Бөлме ішіне көктемгі күннің ашық нұры төгілген. Ерзаттан басқа ешкім жоқ екен.

- Неғып отырсың?

- Ауыл есіме түсіп. Көктемгі егіс басталған шығар.

- Мұндай тамаша күнде үйде отырғаның не? Жүр, көшеге қыдырып қайтайық, - дедім мен. Ол орнынан самарқау тұрды...

Жұмыстан соң Ерзат мені ертіп өзен, көлге, не сай-салалы ну тоғайға, тауға баруды әдетке айналдырды. Не іздейтінін кім білсін, ел жүрмеген жермен жүріп, не болмаса жақпар тасты жартасқа шығуға құмар-ақ. Осындай серуендерден кейін дүйсенбі күні жұмысқа көңілді келеді.

- Биыл шөп жақсы шыққан шығар, жауын көп қой, - деді Ерзат.

- Апыр-ай, ауылыңды ұмытпайды-ақ екенсің. Өзің сол ауылдан қашып келіп жүрген жоқсың ба? - дедім мен.

- Мен ауылдан қашып келген жоқпын, - деді Ерзат. Менің сөзімді жаратпағанын бірден сездім.

- Ауылдың да жақсы-жаманы болады, - деді Ерзат орнынан тұрып.

- Әй, қайда асығып барасың, үйде келіншегің күтіп тұрғандай, - дедім абдырап.

Бірте-бірте оның ауылында өзім де болғандай сезіне бастадым. Көз алдыма ақ шағаладай ақшаңқай үйлер, көк шалғында жайылып жүрген малдар, сарқырап ағып жатқан бұлақ, ну тоғай елестеп кеуденді керіп қанша жұтсаң да мейірің қанбайтын жұпар иіс келетін.

- Сенің аулыңа бір барып көрмесе болмайды екен - дедім мен бірде жұмыстан қайтып келе жатып.

- Барамыз. Жазда демалысты бірге барамыз, - деді Ерзат...

Таңертең ұйқымызды қандырып тұрғанымызда бізден басқа еш пенде қалмапты. Күн едәуір көтерілген. Маңай көк мұнарға бөленіп тұр. Жер ылғал, кеуіп үлгермеген, жайқалған балауса. Алыста, көк ұшында, өріске кетіп бара жатқан малдар көрінеді. Қала шуынан тысқары бейжай тыныштық.

Біз күнде әңгімелесіп, өзен жаққа барамыз. Суға шомылып, күнге қыздырынамыз. Ауылына келгелі Ерзаттың көңіл-күйі көтеріңкі. Ешбір жұмыссыз жүрген біз ғана сияқтымыз.

- Қалай, ауыл ұнай ма? - дейді Ерзат маған.

- Ұнайды, - деймін мен. Бірақ, сөздің шыны керек, бір жұма өтпей-ақ жалыға бастаған едім. Әлде құлағым қаланың шуын аңсады ма. Мүмкін мына көк желекке көміліп көсіле жатқан дала сырын түсіну үшін осында туып, өсу керек шығар. Сырт көрініске - самарқау тіршілік. Мен Ерзаттың неге қалада өзін қоярға жер таба алмайтынын енді түсінгендеймін.

- Зеріге бастадың ба? - дейді Ерзат менің мұнымды сезіп.

- Жоқ, - дедім есінеп.

- Үйренбеген адам зерігеді ал мен ешқашан да зерікпес едім. Осы жерде туып-өстім. Тіпті сағаттар бойы тапжылмай тауға қарап жатсам да жалықпас едім, - деді Ерзат.

Талмаурап күн батты. Қайтадан маңайды қараңғылық көмкерді. Соның әсері ме қиял дүниесіне беріліп, әлденені армандайсың. Кейде ояна кетсең төбенде жалтыраған жұлдыздарды қарап жана көргендей таңырқайсың. Таңертең тұрғанда салқын ауаны сезесің. Шырынды ауадан бойың сергіп, ширақ тұрасың. Үлкен бір іске құлшына кіріскің келеді.

Ерзат енді біраз күннен кейін үйінің шаруасына көмектесті. Бір күні екеуміз барып сай етегінде жайқалған

шөпте шалғы тарттық. Кейде ол анау-мынау ұсақ-түйек жұмыс істеп жатқанда мен бос жүрем.

- Көмектесейін бе? - деймін оған.

- Жоқ, дем ал, өзім істеп тастаймын, - дейді Ерзат күлімсірей. Ерзаттың қолынан келмейтіні жоқ екен. Ұста да, ағаш шебері де, сылақшы да. Менің бір таңырқағаным: ағасы дем алуға келген Ерзат істеп жүргенде “жарайды, болады” деп айтпайды, керісінше, бітпеген жұмысын - “істей сал” деп тықпалай береді. Ақыры біз кететін уақыт та жетті. Сол күні Ерзат көңілсіз жүрді. Қалаға жеткенше үн-түнсіз, бей-жай күйге түсті.

Сол жылы күз жауынды болды. Цех іші жылы, ал далаға шықсаң толассыз себелеп тұрған суық жаңбыр денені қалтыратады. Оның көңіл-күйі жазғы дем алыстан кейін онша болмай жүрді. Жұмыс уақытында да, дем алғанда да үн-түнсіз отырады.

- Биылғы күз шаруашылық үшін жайсыз-ақ, - деді түскі демалыста ол.

- Саспа, Ерзат. Біздің комбинат жұмысына ауа-райы онша әсер етпейді.

Біз мастердің бөлмесінде отырмыз. Сәл ашық есіктен цехтағы жұмыс істеп тұрған насостың дауысы естілді. Шан басқан үлкен терезеден күздің бұлыңғыр аспаны көрінеді.

Көп ұзамай күз қысқа ұласты. Көбік қар жауып, боран соқты. Аязды ашық күндері де жетерліктей. Ондай күндері далаға шығып, көше қыдырып, сергіп қаламыз.

Сөйтседе бұрынғыдай емес берік бір шешімге бел буғандай. Толассыз толғаныс үстінде. Қанша көңілін алаңдатқысы келсе де бәрібір, қайтадан сол өзіне ыстық ауылы көз алдына елестейтін сияқты. Тіпті өзінше тиесілі тапсырманы да селсоқ атқаратын болды.

- Саған не болған? - дедім мен.

- Түкте болған жоқ, - дейді ол.

Сөйтіп, жүріп Ерзат бір күні ауылына кетті де қалды.

Кететін күні өте көңілді болды.

- Сезбейсің бе, жер иісі аңқып тұр, - деді ол көктем әлі шықпаса да, маған қоштасуға қолын ұсынып.

Мен игі тілекпен қолын қыстым. Шынында да ауадан балауса жас шөп пен жердің иісі шығып тұрғандай сезіндім.

ШЫРМАУ

Үлкен еңселі биік спорт сарайын ду қол шапалақтаған дыбыс алып кетті де, көпке шейін басылмады. Нұрқасым жанкүйерлердің мұндай құрметіне алғашқысында үйрене алмай абдырап қалды да, біраздан соң ғана бойын жинап алды. Ринг бұрышындағы өз орнына барып тұрды.

Енді өзінің одақ көлеміне аты шыққанын біледі. Өзін қошаметтеген топтың арасынан шыға бергенде біреу құшақтап алды. Дем алысында өзі жек көретін арақтың исі бар. Бұлқынып шығамын деп еді, тіпті одан сайын құшақтап тіпті жерден көтеріп алды. Енді өзін жұрт алдында ыңғайсыз сезіне бастады. Аяғы жерге тиіп кері қарағанда өзіне аксия күле қараған Ахметовті көрді.

- Әй, інішек сені жеңісіңмен құттықтаймын. Алғашқы боксер қолғабын кигізген ағанды ұмытпа, - деді әдеттегі ішкіштердің дауысымен гүрілдей сөйлеп.

- Рахмет, ағай қазір күте тұрыңыз. Ахметов кеткеннен соң жанкүйерлер тобы өзін қайтадан қоршап алды.

- Жаңағың кім? - деді жолдасы.

- Сен білмеуші ме едің?

- Жаңағы маскүнем бе? Қайдан білем?

- Бір кездегі ауыр салмақты Ахметов дегенді.

- Естідім ғой деймін, жаңағы ішкіш сол кісі ме? - деді жолдасы таңырқап.

Бір топ жолдастары оны ресторанға алып барды. Даурыға сөйлеген сөз бен музыка үні естіледі. Ахметовті көргенде Нұрқасымның көңіл күйі түсіп кетті. Қызып алған жұрт оның қандай көңіл күйде отырғанына назар салар емес. Нұрқасымға жанындағы отырғандардың өзін елпілдеп құрметтегені жасанды сияқты болып көрінеді. Иә, қазір жұрт өзін құрметтейді. Жұлдызы жанып тұр. Қазір не істесе де, не айтса да осы жұрт көтереді. Өйткені жұлдызы жанып тұрған спорт шебері. Ешкім оның қолынан қағып қой деп айтпас. Қандай кісі дәрекі сөз айтса да осы отырған жұрт қол шапалақтауға әзір. Мына құлақты керең ететін арзан қол музыка үнімен, осы тынымсыз дабырлаған сөзбен, мына дастархан самсаған бөтелкелермен, кісінің қолқасын атырарлықтай әтірмен, шарап иісі мен, бәрі өзіне жат болып көрініп

жүрек түкпірінде жиреніш тудырды. Тіпті тұрып, шығып кетуге талпынғанмен бойына біткен, ізеттіліктен аса алмады. Бұған дейін көңлін осындай кірбің ой шалмаған болатын. Көз алдынан Ахметовтың арақтан ісінген жүзін кетіре алмай қойды.

Жүрегін аянышқа, өкінішке ұқсаған сезім баурап алды. Мына отырғандар оның әке-шешесіз жетім өскенін жанағының қолында өсіп қиыншылық көріп, осы жасқа келгенше жақсылық пен жамандықтық не екенін өте жақсы біліп сезетінін біле ме екен? Осы белеске шығу үшін қанша жанта-ласқанын кейде аузында тердің қышқыл тұз қосылған ащы дәмі келетінін біле ме екен. Рестораннан шыққан соң салқын ауаны құшағына алып сергіп қоя берді.

II.

Нұрқасым Ахметовпен жерлес болатын. Ол кезде жас бала, ал Ахметовтың атағы облыстан асып республикаға жете бастаған. Табиғатынан ақ көңіл, дарақылау, ешкімге зияны жоқ жігіт болатын. Ол кезде ұзын бойлы сом денелі, қап-қара көзінен қайрат оты жанып тұратын. Не бәрі екі жылдай жаттыққан Ахметов облыстың бетке ұстар ауыр салмақтағы боксерін бірінші раундта ұрып жыққанда жанкүйерлер қауымы таңырқағаннан тіпті жарыс жүріп жатқан залда тымтырыс тыныштық орнапты. Әуелде ауыр салмақты боксшылар жұдырық жіберіп алса нокаутпен бітеді. Кейбіреулер мүмкін кездейсоқ шығар депті. Бірақ келесі жылы республика спорт қоғамының біріншілігінде қарсыластарын ойсырата жеңгенін көргенде оның асқан талантын еріксіз мойындады. Әсіресе ауыр салмақты боксершыларға зәру спорт қоғамдары шақырып есіктерін айқара ашыпты. Жұмыс па, оқу ма, не керек алдына бәрін ұсыныпты. Тіпті пәтер беріпті. Ол кезде Нұрқасым не бәрі он-ақ жаста еді, Ахметовтың аты дүркіреп шығып тұрған кезі болатын. Оған Ахметов жүрегі ешнәрседен шайлықпайтын болып елестейтін. Ол алғашында алған мақсатына жетпей тынышталмайтын жігітке ұқсады. Республика емес-ау, одақта жұлдызы енді ғана жанын деп тұрған кезде Ахметов елге келіп кетті. Тұрған жерлері әжептәуір үлкен аудан орталығы болатын. Ауылдастары Ахметовты мақтан тұтып қарсы алды. Сол кездегі

модамен киінген еңгезердей сымбатты жігітке, қыз келіншектер қызыға көз тастайды. Ол кезде мақтан тұтқан топтың ортасында өзін ұстап үйреніп қалған. Той жасалып, қой сойылып, сол кеткенше ізгі тілектер айтылып, кетерде астына ат мінгізіп, ізгі тілекпен шығарып салды. Арада жылдар өтті. Ол кезде Ахметовтың қошамет пен атақ-даңқтан басы айнала бастаған.

Келе-келе ол араққа үйір болып, шулы топтың ішінде жүргенді ұнатты. Елден ерекше зор күштің иесі болғандықтан одан көп жұрт сескенетін. Бірақ алғашқыда оның түнгі жүрістері сырт көрініске байқалмайтын, сезілмейтін. Бірақ дарақы топтың ерік күшін баурап, жалмап алғаны сондай өзін осы топтарсыз өмір сүре алмайтындай сезінді. Келе-келе спорт жайына қалды. Көңілі түскен кезде ғана рингке шығып жүрді.

Нұрқасым бокстың алғашқы әліппесімен таныса бастағанда Ахметов ауылға тағы келді, Түрі ұйқысыз түндермен толымсыз арақ ішкеннен қара күреңденіп кеткен. Көздегі бір кездегі от жалын сөнген. Бұл өмірден мүлде қалған кісідей маңайына көмескі көз тастайды. Бірақ алып денесінде әлі де күш қайрат баршылық. Осы жолы алғашқы келген кездегідей ауылдастары оған сый-құрмет көрсеткен жоқ. Бірақ оның есесіне, аудандағы бұзықтар мен ішкіштер, оны кастерлеп қолдан-қолға көтерді. Астанада істемеген жері қалмапты. Екі институтты оқып тастап кетіпті. Жаттықтырушы да болып істепті. Бірақ бәрінде де ұйқысыз түндер, ішу, жеңіл жүрісті әйелдермен байланыс, көшеде бос сандалып жүру, өзінше өмірдің түбін түсірдім деп масаттанған сезім бар. Бірақ қанша төмен түссе де, осы алып жігіттің бойында ақ көңілділік пен өзім деп көңілі түскен адамға құрмет пен ешкімнің көңілін қалдырғысы келмейтін ізеттілік жататын. Кейбір сотқарлығында әлсіздерді қорғаймын деген толқыныс та бар болатын. Нұрқасымның есіне шілденің ыстық күніндегі ауыл сыртындағы өлке бойындағы той есіне түсті.

Жер бетінің көктеп құлпырған, жайнап тұрған кезі еді. Бәйге мен күрес жұрттың делбесін қыздырып жіберген. Бәйгеден келген аттардың шабысынан шаңы басылмай тұрып-ақ көгал үстіндегі кілемде күрес басталып та кетті. Осындай сәтте қызған біреу кілем үстіне шығып төрешіні жағынан салып

жіберді. Осыны көрген Ахметов масты ұрып шықты. Бол-ак екен адам баласы көрмеген төбелес басталды да кетті. Делебесі қызып отырған жұрт айқасқа араласты. Елден ерекше ұзын бойлы Ахметов төбелестің ортасында жүр. Айғай шу маңайды алып кетті. Ахметов қолын онды-солды сермеп, алдына кездескенін жайпап кетіп бара жатыр. Жұдырығы тиген адам құлайды. Басына тиген бөтелкеден бет-аузы қан болды. Оған қараған Ахметов жоқ. Сонымен сол төбелестен аты шығып, бүкіл ауданға жайылды. Тойдан кейін Ахметов бірнеше жылға сотталып кетті. Бұл кезде Нұрқасым жас өспірімдер арасында облысқа атағы шыға бастаған. Ахметов түрмеден кейін, одан сайын төмен түсіп кетті. Бұрынғы ішу-ішу ме, енді арақты суша сіміретін болыпты. Мына беті тыртық ала көз жігітті бір кезде елдің мақтанышы болды деп ешкім айтпас.

Үсті-басты тозған. Аяғында қысы-жазы тастамайтын керзі етік. Жанына жақындап кеткен кісінің қолқасын атыратындай арақтың иісін сезер еді. Гүрілдеген дауысында кісінің зәресін ұшырарлықтай айбар бар. Қыстай ішумен күнін өткізеді де, жазда құрылыста жұмыс істейді. Кейде Астанада уақытын өткізеді. Бокстан болған жарыстан қалмайды. Кейде төреші болады. Оған жаны ашитын ескі достары кейде көмектесетін. Нұрқасымды көрген сайын қошаметтей түседі. Дауысында өткен өміріне торығу жоқ. Сол баяғы қалпы. Аңқылдаған шын көңілімен күлімсірейді. Бұл өмірде ештеңеге назар салмай, өкінішсіз, қайғысыз қоғам алдында міндетсіз өмірін өткізіп жүр. Сан қателіктер жасаса да ешқашанда өткен өміріне өкініш бойын кернемеген, қайғы қасірет бойын шалмаған. Таңертең ерте өзге жұрт жұмысқа барғанда, бұл базарға барады. Дүбірлі шу бір кезде өзін қошаметтеген топты есіне түсіреді. Қазіргі достарының оның бұрынғы өмірінен хабары жоқ. Бұларда өмірден өзі сияқты азып-тозған бишара жандар. Арак ішкеннен кейін өзі аздап ұмыта бастаған алпауыт сезім қайтып оралғандай болды. Бойын кернеген салғырттық жеңілденіп, бір кездегі күш қайраты қайта оралатындай сезінеді. Базар ішінде өзіне қошаметпен қарайтындай болады. Бұл мән мағынасы жоқ базар шуынсыз өмір сүре алмайтын қалге жеткен болатын.

Өз есеп пайдасын ойлаған алыпсатарлар оған қауіппен қарайды. Бірақ дүлей күш иесі қара жігіттен алдап құтылуды жөн көргендер, кейде сұраған теңгесін ұстата салады.

Өзі бейне жеміс бақта қыдырып келе жатқандай сезінеді. Осы уақытқа шейін өз өмірінен мән-мағына іздеген емес. Күніне сан алуан бейтаныстар. Бірақ бәрі жай ғана. Осынау атақ даңққа кенелген кездегі жанында шулап жүретін достары қайда? Естерінде алар ма екен?

Түстен кейін базар бірте-бірте тарқай бастады. Танертеннен ішкен Ахметов маужырап ұйықтайтын жер іздеді. Үлкен жәшіктің арасында капуста жапырағының үстіне жата кетті де, қорылдап ұйықтап кетті.

Оянғанда маңайды жым-жырт тылсым тыныштық басқан. Бұлт жарғағының арасынан ай мұңая сығалайды. Басы қорғасындай ауыр. Тек біраз отырғаннан кейін маңайын бағдарлайтындай қалге жетті. Базардың үлкен темір қақпасы жабық екен. Күзетші онып танып шығарып жіберді. Түнде Ахметовтың аяқ алған дыбысы талай жерге шейін естіліп тұрды. Үйі қаланың шет жағында. Бірақ соған жете алмай өзегі талып барады. Өңменінен өткен күз ызғарынан дірілдеп тоңып кетті. Ақыры түнгі шам жанған көше бітіп одан тас түнек қараңғылық басқан. Дәл осы келе жатқан жерінде жата кетіп ұйықтағысы келді. Бірақ жердің дымқыл сыз екенін біледі. Ахметов бітпестей болған күш-қайратының шүгейлеп шегіне жеткенін біледі. Кенет көшенің ортасына тұра қалып, әлдекімді сыбап ала жөнелді.

III.

Нұрқасым түнімен ұйықтай алмай шықты. Басына әр түрлі ой келді. Әсіресе Ахметовтың бейнесі көз алдынан кетпей қойды. Оның өмірінен өзіне сабақ болардай тәлім-тәрбие алғандай.

Таң бозарып атып келе жатыр. Нұрқасым сергектеу орнынан тұрып терезені айқара ашты. Үстіне шық моншақтар жатқан ағаш жапырақтарын көрді. Бөлме ішін таза ауамен желдетті. Нұрқасым өз өміріне сын көзбен қарап өзгертуге белін бекем бұды.

Бақта бұлбұлдың сайраған дауысы естілді.

ЖАЛҒЫЗДЫҚ

(әңгіме)

Бірде жолдасым екеуіміздің көңіл күйіміз өте көтеріңкі болды. Бұл күздің қоштасар кездегі жалт етіп, өтіп кететін ашық күндерінің бірі еді. Күн жаздағыдай такаппар ыстық емес, бірақ аса мейрімді жылы.

Ауада болар-болмас салқын сыз бар. Ағаш жапырақтары сарғыш тартқан. Жазғы бояуы солған, қалт-құлт етіп ағаш бұтағына әзер ілініп тұр.

Біз көше қыдырдық. Күздің қоштасар ақырғы күнін сезген өзге жұрт та көшеге шыққан. Кісілердің түрлі-түсті киімдері ерекше толқиды. Бейне күздің жұтаңдау бояуын толықтырғысы келгендей еді.

Біз жүре-жүре шаршап, ақыры бақ ішіндегі ұзын орындықтың біріне отыра кеттік. Күн қызуынан маужырап ұйқын келеді, жаздағыдай күн көзінен тасаланып көлеңке іздемейсің. Бізден сәл арырақта етженді келген балалы жас әйел отырды. Одан әрі семізше келген адам бетіне маңызды кейіп бере газетке шүкшиған. Бақ ішін қақ жарып өтетін ұзын жол дөңгелек гүл колумбасына келгенде екіге бөлініп кетеді.

Әрі-бері өткендердің көбі жастар, тек анда-санда зиялы жүзді қарттар көрінеді. Біз бейне дүниенің кіндігін өзіміз ұстап тұрғандай әр нәрсенің басын шалдық, барды-жоқты айтып көпіре сөйледік. Кенет көзіміз тәлтіректеп келе жатқан мас адамға түсті.

Бақтың осы бей-жай күйін тосынан пайда болған мас қана бұзғандай. Әсіресе елді үркіткен оны қызара бөрткен жүзі еді. Газет оқып отырған семізше адам жаратпай тыжырынып ыңырана жөтелді. Ал, балалы әйел сәл әріректе ойнап жүрген баласын шақырып алып бауырына қысты. Бірақ, бұл мастын жүзі өзгеше. Бұлыққан бейнесінен шегі жоқ қайғының ізі сезіледі. Әдетте ұятын ішкендер, өздерінің мас екенін елге жариялай жүреді, ал бұл мас тіпті өзге жұрттың өзіне жирене қарағанына назарда салмай өз қайғысымен әуре болған жан екенін байқадым. Маңдайын жиі терең әжім сызықтары басқан. Біздің жанымызға келіп отырғанда мен оны таныдым.

Бұдан он бес жыл бұрын мен қаланы жанай орналасқан

ауылда тұрдым. Біздің үйдің жанында жас жұбайлар тұрды. Тіпті сондай жас деп айтуға болмас еді. Сол кездің өзінде отыздан асып кеткен, тек балалары жоқ болғандықтан бізге жас сияқты болып көрінетін. Аты Шакен. Шакен сергек, өз жұмысына мықты жан еді. Ол кезде ауылдың әр үйінің салақтықы анадайдан “айқалап”, шөп-шалам, қой мен сиырдың қилары шошылып жататын. Ал Шакеннің үйінің айналасы тап-таза. Үйлері мен қора-қопсысы да шап-шағын. Сол үйде бір-бірін қадірлеп сүйетін жұбайлар тұратын. Күнде таңертең дәл қаладағыдай екеуі қолтықтасып жұмысқа кетіп бара жатады. Ал кешке таман бірге қайта-тын-ды.

Шакен ол кезде қанша айтқанмен ауылдың бетке ұстар қаратаяқ кісілерінің бірі. Ешқашан галстуксіз жүрмейді. Жанына жақындасаң сараңдау себілген әтірдің иісі сезіледі. Әйелі де сұлу, дене мүшесі жас қыздардай еді. Жұрт сыртынан олардың балалары жоқтығын айтып мүсіркейді.

Маған ол кезде ауылдағылардың оларды мүсіркегені түсініксіздеу көрінетін. Екеуі де әлі біршама жас, өмірлері әлі алда, тіпті өзге жұрттардан бақытты жандар сияқты болып көрінетін.

Адамдармен қоян қолтық араласып кету жоқ болатын. Өзге жұрттың үйдегі жанжалы, төбелесі, айқай-шуы кейде көшеге шығып жатқанда, Шакеннің үйінен бөгде дыбыс сыртқа шығып көрген емес. Өз қызықтары өздерінде, өзге елдің дырду айқайына назар салмай өмір сүріп жатқан момын жандар еді. Ал, өздері туралы өзге жұрттың айтқан сөзін назар салып көңіліне алып жүрген олар жоқ. Кейде мен олардың бетіне толқын ойнамаған, қаймағы бұзылмаған көлдей самарқау тіршіліктерін көз алдыма елестетуге тырысатынмын. Мүмкін жас кездеріндегі бір-біріне деген ыстық ынтық сезім басылмады ма екен. Мүмкін сол кез өздері бір шама жас болғандықтан әлі қызықтары алда, ал өмірлері шеті жоқ түгесілместей болып көріне ме екен. Мүмкін алғашқы ыстық сезім салқындаған, сауыған соң, өткен күннің ең ыстық кездерін естеріне түсірген сайын бір-біріне деген сыйластық сезім жыл өткен сайын ұлғая түсті ме екен. Арада жылдар өтті. Олардың жүздері тозбағанмен жастары қырықтың қырқасынан асты. Ойда жоқта тосыннан Шакеннің әйелі қайтыс болды. Зайыбының дүние салуы Шакенді есеңгіретіп жіберді. Мүмкін жамағайын жұртпен етене қатынасып, араласып жатқан біреу болса кезінде

жылап-сықтап алып, кейіннен біраз уақыт өткен соң ағайын-туғандары жесір әйел қарастырып төсек жаңғыртар ма еді?

Бірақ осындай қайғылы адамның жанында жұбатар ешкім болмағаны өкінішті. Жұрт оны алғашқысында есіркеп-мүсіркемегенмен де бұрыннан ешкіммен етене араласпаған адамға қалай жақындасын.

Ел-жұрттан оқшау, жалғыз қалған Шакен ішкілікке салынды. Әрине, бұнысы осалдық еді. Мүмкін іштен өзін-өзі жұбатқанын іштей тілеген шығар. Мүмкін алғашқы рет, өзінің өзге жұртқа сырт бергенін басына күн түскен де сезген шығар. Бірақ Шакен сияқты адамға өмірдің салмағы ауырлап кетті.

Мұнан соң ішу. Тұңғыық ойға беріле, тіпті қаңыраған жалғыз үйде өзімен-өзі сөйлеп, ал түнімен шытырман түс көру басталды. Тек ішкен кезде өмір жеңілірек сияқты болып алдамшы әсер берді.

Алғашда әйелі тірі кездей киінуге тырысқан. Кейіннен онысын да қойды. Костюмі кірден жылтырап, жұмысқа бет аузы ісіп баратын болды. Жұмыстағы беделі де түсті. Мен ақырғы рет Шакенді күздің бұлыңғыр күнінде күйзеліп келе жатқанын, осыдан бес жыл бұрын көрген едім.

Күздің қысқа күні бата берді. Біраздан ағаш ұштары батыр күн шапағатына бөленіп тұрды. Шакен орнынан тұрып тәлтіректей жүріп жолын жалғастырды.

Жас әйел баласын ойнауға жіберді. Семізше адам газетін бүктеп қалтасына салып, маңайына көкірейе қарап отыр.

Әрі-бері өткен жастардың шаттанған күлкісі естіледі. Және де бақытты, шат-шадыман кейіппен қыдырып жүрген адамдардың мазасын кетірген адам ағаш арасына сіңіп жоқ болды. Жолдасым жаңағы Шакенді көрген соң туған кірбін сезімді байқап мені жұбатқысы келіп:

- Жаңағы маскүнемді айтамын, Апырмай, адамдар осындай болып азғындайды екен-ау, - деді. Мен жолдасымның ойланбай үстірт сөйлегеніне ренжідім. Бақ іші қою қараңғылана түсті. Кісілер тарай бастады. Соққан желден енді қысқы ызғырық сезіледі.

СЫРҒА (әңгіме)

Аурухана кішкене қаланың шетінде еді, маңайына көк шықпайтын тастақ жерде салынған. Көңілді құрауытамынақ көрініс.

Сәбира терезеге көз салғанда кенет жапырақ жайған жас талды көріп талай жыл көрмеген ескі танысымен кездескендей жүзі жылып сала беретін. Мына басталған жаздың аптаған ыстық күнінен солып қала ма деген қауіппен медбикені шақырып алып:

- Нағима ағашты суардың ба?

- Суарғам. Сіз айтқаннан бері, - деді толық жүзді сары әйел өзіне күлімсірей қарап.

- Ұмытып кетпеңіз.

- Оныңыз не Сабира Сапаровна? Қам жеменіз.

Медбике тағы не айтады дегендей біраз үн-түнсіз тұрып қалды, бас дәрігер үндемеген соң жай басып шығып кетті.

Сабира енді көңілсіз, кейіннен жапырақ жайған талға ойлана қарап отырды да қайтадан өз жұмысымен айналып кетті.

Столдан басын көтергенде талмаурай батып бара жатқан күнді көрді. Соңғы кезде көңілі жабырқап шаршап жүр. Әлде тым жұмыс басты болып кеткендіктен бе?

Енді үйге қайтуға жинала бастағанда тағы Нағима кірді. Осы тоқ келіншектің жүзінен өмірге дән ризалығы сезіліп тұратын. Сабира, Нағиманың пысықтығын, адам танығыштығын, өз ісін жақсы білетіндігін ұнататын, бірақ сырласып араласуға келгенде неге екенін өзі де білмейді, тартыншақтай беретін.

Әдетте жұмыс аяғында келіп осы шағын қаланың айналасындағы өсек аяңды тере айтып отыратын.

- Сабира Сапаровна, таңертең поликлиникаға барғанда бас терапевт Күләш Игиликовнаның жаңадан алған сырғасын көрдім. Өзіңіз бір көрінізші. Әсіресе асыл тасы ғажап.

Мұндайда Сабира осы әйелдің тоқ жүзіне таңырқай қарайтын. Небір даналардан мұра болып қалған керемет нақыл сөздері осы әйелдің рухани дүниесімен ақыл-ойына әсер етпеген сияқты.

- Миндетті түрде көремін, - деді еріксіз күлімсіреп.

Сыртқа шыққанда қала шетінен басталатын кең дала мен көкшіл төбелерден көктемгі еріген қардың мал суынан суындаған, көзі мен көк иісі сезілді.

Көңілі жайланып сала берді. Жан-жағына күлімсірей қарады. Уақыт ағынының көз ілеспей зулап өтіп бара жатқанын ойлады. Дәл өз өмірінде өзгеріс болатындай, өзі де айтып түсіндіре алмас аумалы-төкпелі көңілдің толқынына сүңгігендей болды. Өзі соңғы кезде адамдардың арасында жүргеннен гөрі оңаша өзімен-өзі болғанды ұнататын.

Мұндай кезде бейқам баяу өтіп жатқан кішкене қаланың тіршілігіне көз салып қарағанды жақсы көретін.

Тепловоздың даусы естілді.

Кенет Сабираға осы тіршілік сондай ыстық болып көрінеді. Ертеңіне таңертең поликлиникаға барғанда Күләш Игиликовнаның сырғасын көрді. Шынында сырғанын ұшындағы асыл тасы ғажап екен.

Сағыныштан ба әйтеуір қанша өзін-өзі ұстаймын десе де іркіліп қалған жастай, әрбір қимылмен дір-дір етіп жерге тамып кететіндей болып көрінеді. Бірде жаздың жайма шуақты күнінде себелеген жауынның тамшысындай болып көрінсе, бірде күн сәулесін бойына сіңіріп қайта шағылыстырған жұлдыздың ұшқыны сияқты болып көрінеді.

II.

Күзге таман Сабираның көңілі одан сайын аумалы-төкпелі, тіпті ашуланшақ болып кетті. Маңайындағы кейбір адамдардың өзінің жұмысына селқос, қарайтындықтан ба, әлде қызметінде кездесетін көлеңкелі сәттерден бе, әйтеуір жоқтан өзгеге таусыла қалатын болды.

Күз күні. Азынай қарсы соққан жел өзер жүргізеді. Аспанды бұлт шырмап алған. Қайда қарасаңда көңіл көтеретін сурет жоқ. Жазғы ағаш қурап қалған. Қазір ызыңдай соққан суық жел екпінінен дір-дір етеді. Күндер баяу жылжып жүре берді.

Бәрінен де осы жерде жиі сырласып сөйлесетіндей ешкімнің болмауы қиынға соқты. Тек жұмыс аяғында Нағима келіп осы қаланың барлық өсек аяңын теріп айтып кетеді.

Оның өзі қайда кімнің бастық болатынымен қалалық сауда базасына қандай нәрсенің түскені. Алғашқы кездерде осы әңгімеге құлықсыз болғанмен кейіннен бар ынтасымен ұйып тыңдайтын болды. Неге екенін білмейді күндер өткен сайын өзі де өзгеріп бара жатқандай. Өзі де елдей болғысы келеді. Дәл Нағима сияқты аяғына шетелдің қысқы етігін алып елдің бәріне көрсетіп мақтанғысы келді.

Нағима бір жерге қонаққа барғандардың не киіп келгенін, дастарқанда қандай тағамдар қойылғанын да айтады. Сабира өмірден өз үлестерін алатын осындай бақытты жандарға қызыға қарайды.

Өзі де бірте-бірте Нағиманың әңгімесін құлақ түре тыңдайтын болды. Енді бұрынғыдай өзге жұрттан бөлінбеуге тырысты. Көктемге таман тұрмысқа шықты. Күйеуі қыз сияқты сіз біз деп сызылып тұрған жан.

Алғашында Сабира күйеуімен оңаша қалған кезде бойын көңілсіздік басатын. Кейін бойы үйреніп, күнделікті тұрмыс жағдайы жайында кеңесіп шүйіркелесіп, сөйлейтін болды.

Кейіннен тіпті өзінше жақсы көре бастады.

Уақыт өте Сабира Нағиманың әңгімесін ұйып тыңдайтын халге жетті. Өзі де Күләш Игиликованікіндей сырға сатып алған.

Асыл тасын енді тамғалы тұрған жасқа, шөп үстіндегі шыққа, не жұлдыздың шашырандысына ұқсатпайды.

Аурухана жанында тасқа отырғызылған тал қурап қалған. Соңғы кезде Нағимаға су құй деп айтуды ұмытып кеткен болатын.

ҚЫЗМЕТТЕСТЕР

Бұл жігіт Молдажанға өзінің жас кезін есіне түсіретін. Бойындағы жастық жалынымен, қайратымен өзі сияқты бір орнында қағаз көшіріп отырып қалғандарды сескендіретін.

Күнде екеуі бірге жұмыстан қайтып келе жатады. Көктем басы. Қар ери бастаған. Мұндай күнде күн шуақта маужырап

отыра бергің келеді. Бірақ күндізгі арқа қыздыруға жеткен күннің қызуы енді шым-шым аязға ауысып, судың бетін қатыра бастаған. Күндіз еріген қысат қарлар енді қатайып, аяқ астында күрт-күрт сынады. Қыстайғы қасат қарды сүңгілеп аққан жас бұлақ енді кешкі кәрі аяздың деміне бой беріп бетін шыңылтыр мұз басыпты. Молдажан, Санаттың сөзінен еріксіз өткен өміріне саяхат жасағандай болады. Тым бұйығы бір қалыпты дағдылы өмір соқпағынан бір сәт ауытқығандай. Мұндай кезде өткен өмірінде болар-болмас өкініш сезімін айтқандай болады. Олар тротуармен жүріп келеді. Маңайға кеш қараңғылығы үйріле бастапты.

- Ал жарайды Мәке, сау болыңыз.

- Сау бол Санат.

Біраз ұзаған соң ғана Молдажан көңіл-күйі өзіне үйреншікті салғырт күйге ауысты.

Күнде кеңседен бастап осы көшенің бұрылысына шейін екеуі жаяу келеді. Молдажан мұндай кездесуден кейін кеш бойы алабұртып, әлде неге елегізгендей жан дүниесі мазасыз күй кешеді. Бірақ үйіне келген соң, тоя тамақ ішіп жайланып креслоға отырып, телевизор көргеннен соң-ақ, көңілі жайланып сала беретін. Ертеңінде көктемнің нағыз жылы шуақты күні күтіп тұрды. Түске таман-ақ жер көл-көсір болып еріп кетті. Күннің қызуынан дымқыл ауадан, енді жердің иісі анық сезілді. Молдажан жұмысқа көңілді келді. Осындай кезде жұмысқа емес, басқа келген әлде қандай тәтті ойдың соңынан түсіп қыдырғанды жақсы көретін. Осындай көңіл-күймен кеңсеге кірді. Даладан кейін кеңсе іші өзіне тым қара көлеңкелеу болып көрінді. Кабинетінде жаңа келген қағаздарды оқып шығып, енді бастыққа кіруге жинала бергенде Санат кіріп келді.

- Қайырлы таң Мәке, - деді Санат көңілді дауыспен. Бұл күндегі әдеті. Қимылында суалмайтын қайратпен елгезектік сезіледі. Жұмысына мықты тиянақты.

- Мәке осы біз осында мәлімет жинау үшін отырған жоқпыз ба?

- Әрине.

- Онда неге кейде бізге түскен мәліметтердің дұрыстығын тексермейміз. Сапасына көңіл аудармаймыз.

- Өзімізге байланысты ғой.

- Жұмыс жөнінде өзімнің кейбір ойларымды бастыққа айтпақпын.

Молдажан бас изеп қаша жаздап, өзін-өзі ұстап қалды. Тіпті бұл сөзді ешкім естіді ме дегендей жан-жағына қарады. Қара телефоннан басқа сезіктене қоятындай ештеңе көзіне түспеді.

- Тек оныңды қолдай қойса...

Санат столының тарпасынан асығыс қағаз алып шығып кетті.

Молдажанның жанағы сәттегі ашық-жайсаң көңілін кірбін шалғандай болды. Түскі демалысқа шейін тапжылмай отырып, жұмыс істеді. Түсте далаға шыққанда, күннің жылуын анық сезді.

Жол шетіндегі арықтарда су көпіріп ағып жатты. Көкшіл аспан кіршіксіз таза. Қала сыртындағы төбе жота беттері қардан тазара бастапты. Мана жайма шуақты көктем күн еріксіз кісі көңілін елжіретіп, дәл мына ағынды су бетіне күн сәулесінің ойнақ салғаны, сонау жас кезінде бойында пайда болған ұлағатты ойды жалт еткізгендей болды. Бөрінен мұндай кезде Санаттың ашық дауысын есту бір ғанибет. Соңғы кезде тым бұйығы, сезімін ой тұншықтырып ішке бүккен сұрғылт адамдардың арасынан ішқұса болып жалыға бастаған болатын. Мұндай кезде ақкөңіл жанның жанында жүруі өзінің көңіліне қуаныш әкелмей ме? Бірақ Санаттың қуанышына ортақ бола алмайды. Оған өзіне-өзі сенімсіздігі бөгет жасайтындай. Олар түскі тамақты үйлері алыс болғандықтан, асханадан ішетін. Әсіресе көктем кезінде түстен кейін кеңсе іші босай бастайды. Кейбіреулері командировкаға кететін. Молдажан Санатпен командировкаға шыққанды жақсы көретін.

Баратын жерлері алыс болғандықтан ба “Уазик” ішіндегі жолаушылар үн-түнсіз отыр. Машина құба жонды ашып түсіп, көгілдір тауға шейін созылған жазықпен ағызып келеді. Қар еріп жер беті қарая бастаған.

Көктемнің мұндай мерекелі күні көңілі елігіп, алысқа көк жиегіне қарайды. Көңіл түкпіріндегі қасаттанып бастаған сезім ойды оятқандай болады. Тіпті анау көк жиектен асқан соң алдарынан бір ғажайып, ешкім көрмеген тамаша көрініс шыға келетіндей. Ақырында ағараңдап совхоз орталығының үйлері көрінді. Жұмыс уақыты болсада, кеңсе

ішінде сапырылысқан жұрт. Молдажан танысының үйіне шай ішуге кетті де, Санат бірден жұмысқа кірісті. Молдажан түстен кейін кеңсеге келгенде Санат көңілсіз отыр.

- Тұқымдық астықтың сапасы тым төмен, акты жасаймын.

Молдажан дағдарып қалды. Бұл совхоздың бас агрономы өзімен жасы шамалас араласып жүрген жақын жолдасы болатын.

- Мүмкін тұра тұралық. Басқа шаруашылықта да оңып жатқаны шамалы емес пе?

- Жоқ Мәке, мұндай тұқымдық астықты себу масқара.

Акт жасалды. Сол күннен бастап Молдажан командировкаға Санатпен бірге шықпауға тырысты. Көктемгі қарбалас егіс жұмыстары басталды. Қыстай қар астында жатқан дала енді құлпырып сала берді. Олар күнде кешке жұмыстан бірге қайтып жүрді. Әдеттегідей көше бұрылысында екеуі екі жаққа кетеді. Таңертең қанша ерте келдім десе де Санат жұмыс орнында отырады. Мұндайда Молдажанның көңілінде еріксіз мұң ұялайды. Міне жасы қырықтан асты. Жастық жалыны неден сөнгенін өзі де білмейді. Қанша алдыға ұмтылам деп талпынғанмен одан нәтиже шығар емес. Жаздың жайма шуақ кеші болатын. Аспан бетін бұлттар бүркемелеген. Тәрізі нөсер жауын болатын түрі бар.

Санат командировкада болғанда сөйлесетін ешкім болмай жалғызсырайтын. Ондай кезде үйіне ертерек қайтып кетуге тырысатын. Мұндай кезде өз жан дүниесіне үңілетін. Өмірдің байқалмай ұсақ күйбеңмен өтіп жатқанына өкінеді. Рас, мұнан гөрі жастау кезінде Молдажанның жұмысты жанын салып істеген кездері болған. Тым көп уақыт өтіп кеткендіктен өмірінің сәулелі шағындай есіне әзер түсіреді. Санат үшін алдындағы ақпар жай жалаң цифр емес. Көз алдына шегіне көз жетпейтін егіс даласы мен күздегі орылған егінді еске түсеретіндей. Ертенгі күннің жылынуына мензейтіндей. Санат өз ойын жинақтай жүретін.

- Немене диссертация жазғалы жүрсің бе? - дейтін кейбір жігіттер қалжыңдап.

- Жоқ жергілікті жағдайға байланысты өз ойымды тұжырымдап жүрмін дейтін. Жаз күннің алғашқы нөсер жауыны

жауып өткен. Бағанағы қара қошқыл бұлт бозамыктанып аспан биігіне еркін көтеріліп бара жатты. Осындай күні еріксіз жаздың тамылжыған күніне лайықты көңіл күйде болғың келеді. Бірақ мұндай жаздың алғашқы жайсаң кездері адамды мұнды терең ойға тартпайды, қайта бір күндік қызықты тартқандай. Бойды кернеген жастық шақтың ой жалыны бойды кернегенде неге қуанып жатпасқа. Өзі де осы айналасында болып жатқан өмір құбылысына, мынау мерейін төгіп тұрған күнге шөппен гүлдің иісімен сан алуан бояуларға, аса сезімталдықпен қарағысы келеді. Бірақ әдеттегідей көше бұрылысында екеуі екі жаққа бұрылып кетті. Олар жаз бойы бүкіл ауданды аралап шықты. Кей жерде тұнған бітімі мол көз қуантатын егістік жер ертенгі мол астықтық хабаршысындай жел тербеліп толқып жатса, кей сұйықтау шыққан егістік көзге түрпідей көрініп кісіні көңілсіз ойға тартады. Әсіресе желді күні егіс даласы тулап жатқан көл жағасының жанында тұрғандай әсер береді. Бейне біреу жер бетіне көкшіл жібек орамалды желпіп тұрғандай көрінеді. Жазда өзге жұрттан көп командировкада болатын Санат. Бірбеткей шындықты бетіне айтатындығынан көп жұрт Санатты ұнатпайтын.

III.

Күздегі егіс науқаны Молдажан үшін қарбалас науқан уақыты ғана емес, өз шаруасын да тындыра жүретін мүмкіндік. Осы мекемеде істеген он шақты жыл ішінде базардан ақшасын шығарып, жеміс-көкөніс сатып алған емес. Осы мекемеде алғашқы істеген жылдары біртүрлі жасқаншақтанғанмен ол кейін ол әдеттін қойды, қайта керек жерінде бастырмалатып жіберетін. Бір шаруашылықтан картоп алса, енді біреуінен қияр мен сәбіз дегендей.

- Санат сен мені Мәкең ұсақталып кетеді деп ойлайтын шығарсың. Ертең өзінде әйел аларсың, бала-шаға қамын ойлаған кезде түсінесің.

Олар осы ауданның ең алыс шаруашылығында командировкада болған. Күн талмаурай батып бара жатқан. Күндізгі ауаға көтерілген шаң, батар күн сәулесіне бөленіп тұман-

дай қалықтайды. Алыста өркеш таулардың үстінде бұлттар аспан төріне көтеріліп бара жатты. Жол ұзақ болатын. Сөздер самарқау ғана шығады. Олар түн ортасында ғана үйлеріне жетті. Ертеңінде таңертең сыртқы шыққанда, нағыз күздің суық күндері аяқталып аспан бетіне бұлт жапты. Жер бояуы кеткен. Жұмыс та бастан асып жатқан. Күзгі науқан кезінде түскен мәліметтерді ретке келтіру тағы басқа жұмыстар жетерлік болатын. Олар кешке жұмыстан қайтып келе жатқанда суық жел біраз саябырлағанмен кеш салқын болды. Енді бұрынғыдай жайбарақат сөйлесіп жүре алмайды. Олар ширақ тезірек жүрген. Санаттың жүзі бұрынғыдай емес қатқыл тартқан. Ойлы кейіпте. Бірақ өзіне ештеңе айтқан жоқ. Қандай ой жинап жүргенін кім білсін. Таңертесінде бастықтың кабинетіндегі мәжілісте істің түйіні шешілді. Сөзді Санат алып сөйлей бастады. Бастық бірден жаратпай ыңыранып жөтеліп қойды, бірақ елеген Санат болған жоқ. Аяғы даумен бітті. Жалпы мекеме бастығы жаман адам емес болатын, осы жасқа келгенше жоғары жақтан жұмысын сынаса сынаған шығар, бірақ қол астындағы адамның өзіне қарсы сөз айтып көргені сирек. Тіпті өзінен әлі ешкім аспаған ақылды санайтын.

- Жә болды. Отыра бер, мен сенің не айтқалы отырғаныңды білемін. Бұл мәселе жөнінде райкомда сөз болған.

- Сіз кешіріңіз, бірақ мен сөзімді аяқтамай отырмаймын.

Бастық ашудан қызарып кетті. Бағанадан бері жиналыста қалғып-шұлғып отырғандар енді құлақтарын түре қалыпты.

Санат сөзін аяқтаған соң ғана орнына отырды. Олар жұмыстан қайтып келе жатқанда күндіз құтырына соққан жел толастап алдамшы тыныштық орнады.

- Бізде сөз жоқ. Қайдан жұмыс болсын. Таңертең отырып алып, телефонмен сөйлесіп мәлімет жинаймыз, бірақ соны неменеге жинайтынымызды ешкім білмейді. Жалпы жұмысымызда мағынасыздық жетерлік, - деді Санат қызбаланып сөйлеп. Молдажан қолдап басын изеді. Өзінде де бір кезде сынап, өз ойын, ісін дәлелдеуге талпыныс болған, біраз ары қарай жалғастыруға мінез жағы жетіспеді. Қазір осы шындықты айтпақ түгіл, ойлаудың өзіне қорқады. Санатқа жаны

аши қарады. Әрине мұндай жігіттерге жаулар да көп болады. Дәл Санатқа өзі ақыл айтатын адам екенін біледі. Арада үш айдай уақыт өтті. Жұмыс істейтін іскер жігітке қандай кінә тақсын, бірақ Санатқа суық қабақ танытқанын жасырмады. Жаңа жауған аппақ қою күн сәулесімен шағылысып жалт-жұлт етеді. Олар жұмыстан күн сенбі болғандықтан ерте қайтып келе жатты. Санат күлімсіреп сөйлеп келеді. Осы жігітпен істес болғаны өзі де өзгере бастағандай. Азда болса өзінің бұйығы самарқау қалпынан оралғандай. Бойына қайтадан жастық қайраты қайтып оралғандай.

Ойда жоқ жерде Санат жоғарлап кетті. Ол басқа аудандағы осындай мекеменің бастығы болды. Ылғи қалт-құлт етіп қаусанған шалдарына үйренгендер таңырқап бастарын шайқады.

- Көрдің бе, боқ мұрынды жас бала еді. Ал енді сөйлес, - деді қағаз көшіріп отырғандардың біреуі.

- Мен айттым ғой сол жігіттің жоғары жақта қолы бар, - деді Қожахмет деген.

Бұл іскерлігі шамалы қызметкер болатын. Рас бір кезде тіпті совхоз директоры болған. Нақтылы істен көрі жалаң сөзге құмар. Өзінен асып кеткен жасты көрсе қызғанып жыланша жиырылады. Молдажан үндемеді. Іштей Санат үшін қуанышты еді.

Туған інісіндей болып кеткен жігітпен қимай қоштасты. Санаттың орнына жас жігіт келді. Ұзын бойлы сымбатты сұлу жігіт. Коридордан өткенде айнадан өз бейнесіне қараудан жалықпайды. Бір қарағанда-ақ жан дүниесін тепе-теңдікте ұстаған жігіт екенін көруге болады. Стол үстінде бөлек жатқан қағаз жоқ, жып-жинақы. Жігіттің бір көшеде тұратынын біліп қуанып қалды. Көктем күні болатын. Олар ұзын көшені бойлай жұрып келеді. Күндіз жіпсіп еріген қарлар, енді қатая бастаған. Жас жігіт өзінің былтыр жазда жақсы дем алғанын айтумен болды. Бұл Санаттың мағыналы әңгімесімен салыстырғанда түкке татымайтын. Санат кеткелі көңілсіздік бойын жайлап алған. Оның орнына келген жас жігіттен бір кездегі өзін көргендей. Әлдекімге ұқсағысы келгендей өзі кеуделі паң, керден, бірақ бастықпен ұрысқан күні жүнжіп кетеді. Сөзінде іліп алар ештеңесі жоқ. Көктем күнде өзінің келуін кешеуілдетті. Өзі сияқты мінезсіз адамның, жанында Санат сияқты жанның жүргені қандай жақсы.

КӨЛЕҢКЕДЕ

Толымбек қайтадан өзіне таныс көшемен жүріп, таныстарымен жүздесіп талай жылғы сағыныш мауқын басты. Жұмысқа шыққанда ағаш жапырақтары сарғыш тартып, таңертең солғынды шөп беттеріне шық түсіп нағыз күз күні түскен болатын. Қала шетіндегі алыс қырқа бозғылттанып, тек сай етегіндегі бұлақ маңында көкшіл сызық, солғындап сөнген жаз бояуын әлі сақтайтын. Су-құрылыс мекемесінің кеңсесі қала шетінде болатын. Жан-жағы биік бетон дуалмен қоршалған. Ішке кірісімен бірден көзіне қалай болса шашылып жатқан кірпіш пен бетон науалары көзге шалынады. Мекеме бастығы өзін жақсы қарсы алды.

- Жұмыс жағдайын байқаған боларсың. Техника әбден қолдан қолға өтіп, тозығы жеткен. Шамам келгенше көмектесем.

Толымбек іске қызу кірісіп кетті.

Күздің мынандай жайма шуақ күнін пайдаланып қоршау үшін ретке келтірді. Тіпті гаражбен кішігірім шеберхана салдырса өзгені көре жатады.

- Гаражды қалай саласың?

- Бәке сол сөз болып па? Біздің қолда бар дүние, өзге мекемемен сөйлесіп жөнін келтіреміз. Ал жұмысшы күшіне келетін болсақ, екі-үш сенбілік ұйымдастырып жібермейміз бе? Техника жөнді істейтін болса жұмыс жүреді. Айтқандай келесі жылы гараж салынды. Өзінің іскерлігін жер көкке сиғызбай бастығы көзінше мақтай түседі. Толымбектің көңілі көтеріле түсті. Басынада бір-бірінен асқан жоспарлар пайда болды. Бәрінен бұрын өзінің бастығының кейде өзінің ақыл сұрап қоятыны ұнайды. Толымбектің көңілі өсе түсті. Бойында осы кезге шейін өзі байқамаған күш-қайрат пайда болғандай. Не істесе күндіз-түні демейді, жанын салып істейді.

Мекеменің жұмысы алдыға басқан сайын абыройы өсе бастады. Арада бірер жылда ақ аула іші адам танымастай болып өзгеріп кетті. Гараж бен шеберхана, тіпті жұмысшылар жуынатын жермен бос уақытында ойнайтын волейбол алаңы салынды.

Уақыт көктемнің басы болатын. Күнді жер беті көл-көсір болып еріп кешкі суықтан қайта қатайған болатын. Толым-

бек кеңсеге кіргенде телефонмен сөйлесіп жатқан бастығының дауысын естіді.

- Иә ол жігіт істейді. Қандай мінездеме берсем екен. Жас маман. Тек жетексіз жүрмейді. Жалпы жұмысқа от-жалыны жоқ... Ол не дегеніңіз. Ондай жұмысты алып жүре алмайды. Онанда өзімнің қол астымда жүріп пысып қатсын. Иә, дұрыс айтасыз, уақыт көрсетеді.

Толымбек ішке кірген жоқ. Сөздің кім туралы екенін сезіп тұр. Есік алдына шыққанда күннің қызғылт арайы сөнген. Онымен бірге қыстайғы қасаттанып қарды еріткен күннің қызуы да тез басыла беріпті.

Аяз қайтадан кәріне мініп, күндізгі жылымықтанған суды құрыстырып қатырған. Енді ертеңге шейін күн биік көтерілмей қардың ерімейтіні белгілі.

ҚЫСТАУДА

Қараша айының кісінің өңменіне өтетін суық екпінді желінің соққанына бірнеше күн болды. Ала шұбар бұлт торлаған аспаннан жерге анда-санда суық жауын тамшысы себелеп өтеді. Түнде тоған бетіне шыңылтыр мұз қатып шопан қауымы тақап қалған қыстың күндерінің алғашқы ызғарын енді сезгендей болды. Тау бөктеріндегі қыстаудың жаздай жөнделмегені енді сезіле бастады. Ең бірінші төбедегі опырайып сынған үйдің шатырлары үңірейіп көрінеді. Одан соң қабырғадан аққан жауын суынан сарғыш дақ пен жақында ғана салынған үйдің әйнегін байқай салуға болар еді. Қой қораның да жетісіп тұрғаны шамалы еді. Қабырғасы құлап қалмасын деп әр жерге тіреу қоя берген. Мұндай уақытта тосыннан келген жолаушыны аңқылдаған кәрі төбет қарсы алады. Түрі қорқынышты-ақ, бірақ жуастығына кісі таң қаларлықтай.

Таң сәріден қой соңына кеткен түс ауа бастағанда үйіне асығыс келді. Есіктен кіре бере қарлығып жылаған баланың дауысын естіді.

- Әлі ешкім келген жоқ па? - деді әйеліне.

- Жоқ.

- Өзім де солай ойлап едім. Мүмкін бас зоотехник келер. Көршілес қыстауға кетті деп естідім. Әйелі үндеген жоқ. Шопан жасы елуден асқан, егде тартқан адам. Ауыз үйдегі таңертең өзі жұмысқа кеткен кезден жиналмаған дастақханды көрді. Пешке отын салып, шынаяққа қайнаған шайды құйып енді отыра бергенде сырттан үйдің жанына келіп тоқтаған машинаның дауысы естілді.

- Келді - деді шопан қуанышты дауыспен. Есік ашылып енгезердей кісі кіріп келді. Әр адымын санап басқан түрінен менмендігін айтпай-ақ білуге болар еді.

- Кіріңіз, жоғары шығыңыз, - деді шопан.

- Жағдайың қалай болып жатыр? - деді келген кісі.

- Балам ауырып қалды. Тізе бүгіп шай ішіңіз - деді шопан.

- Көп отыратын уақыт емес қой, тезірек, - деді зоотехник әмірлі дауыспен. Шопан төргі үйден бір жартылық ара алып келгенде, есік ашылып шофер жігіт кірді. Жаурап тонғаны білініп тұр. Түрі боп-боз.

- Отыр, - деді, шопан қырлы стаканға шөлпідете толтырып арақ құйып.

- Шофер ішпейді, - деді зоотехник. Өзі екі жүз грамды стаканды аузына төңкере салды да, үлкен кесек ет алып қарбыға асап жіберді.

- Әйелім мен баламды аудан орталығына шейін апарып тастамаймысыз?

- Жарайды дайындала берсін.

Үй ішіне сырттағы құтырта соққан желдің ызыны сезілді. Бірақ терезеден мол төгілген күн сәулесінен сыртта күн жылы сияқты алдамшы әсер береді. Бейне біреу үйдің ішіне кіруге ұмтылғандай тырсылдаған дыбыс естіледі.

- Кешке шейін отыруға уақыт жоқ. Тезірек дайындалсын.

- Қазір, қазір, - деді шопан қалбалақтап. Олар үйде шыққанда күн талмаурап батуға бет алған. Суық жел екпіні кісінің бетін қаратпайтындай өтімді, ызғарлы.

- Әйелің мен балаңды қымтау үшін көрпе алып кел, - деді зоотехник.

- Сіз бала мен әйелді сыртқа отырғызбақсыз ба? - деді шофер жігіт.

- Енді қайда? Кабинаға үш адам отыруға болмайтының өзін білесің ғой.

Шофер жігіт зоотехникке жаратпай қарады да:

- Сыртқа өзін отыр, ал бала мен әйел кабинаға отырады, - деді нық сөйлеп.

- Сен не оттап тұрсың? Мен өмірі машинаның қорабына отырып көргенім жоқ.

- Отырмасаң енді отырасың. Өйткені ауру балаға суық тиіп қалады.

- Егер көрпемен жақсылап ораса ештеңе етпейді - деді зоотехник.

- Қарақтарым, неменеге дауласып тұрсындар қайда отырса, онда отырсын. Апарсандар болды ғой.

Шопан басу айтқанмен, шофер жігіт болмады.

- Жоқ отағасы, әйел мен бала кабинаға отырады.

Шопан шофер жігітке таңырқай қарады кіп-кішкентай болып айтқанынан қайтпайтын, қайсар екен. Зоотехник ашудан қызарып кетті.

- Әй иттің күшігі ертең-ақ машинанды алып қоямын.

- Байқап сөйлеңіз.

Зоотехниктің сермеген жұдырығын шофер жігіт бойына дарытпай секіріп кетті.

- Ақырын отағасы, бұл не басынғаныңыз?

- Көрсетемін мен саған. Осы уақытқа шейін жүк машинаның қорабына отырып көргенім жоқ. Отырмаймын да.

- Отырмасаң отырасың!

Зоотехник алдыға ұмтылықырап қалып жұдырығын сермегенде шофер жігіттің кеудесіне тиді, бірақ іле шала шофер жігіт оны ішінен түйіп қалды.

- Қарақтарым не істеп жатырсындар, бұларын ұят емес пе? - деді шопан шырылдап.

- Көрдің бе? - деді зоотехник.

- Иә, көрдім.

Шопан шошып кетті. Әсіресе шофер жігіттің қол жұмсағанын көргенде сасып қалды. Ол зоотехниктің кекшіл мінезін білетін. Тіпті суықтан жаурап күтіп тұрған ауыру баласы мен әйелін де ұмытып кетіпті.

- Қарақтарым-ау не бұларын? Ештеңе етпейді. Әйел мен бала сыртқа отырады.

- Жоқ сен мына иттің күшігінің маған қол жұмсағанын көрдің бе?

- Өзің бірінші бастадың - деді шофер жігіт.

- Мен саған әлі көкесінді көрсетемін, - деді зоотехник ашудан түтігіп. Мына шопанның алдында беделінің түскені анық. Қайдан келіп еді бұл жерге, ішкен арағын желкесінен шығарды. Бірақ шофердікі дұрыс екенін іші сезді мойындағысы келмейді. Жел одан сайын құтырынып соқты. Көк жиектен ала шұбар бұлт жүзіп шығып анда-санда жерге суық жаңбыр тамшылап себелеп өтті. Кәрі төбеттің ұлыған дауысын естіп шопан шошып кетті.

- Сіз кабинаға отырыңыз, - деді зоотехникке жағымсып.

- Жоқ әйелің мен балаң отырсын.

Баласын көтерген әйел орнына қозғалған жоқ. Зоотехник отыра бермек болып машинаның дөңгелегіне аяқ салғанда жанына шопан жүгіріп барып етегінен ұстай алды.

- Босат, - деді зоотехник, бірақ шопан етегінен төмен тартып жібермеді. Жоқ, жоқ бұлай жіберсе ашулы зоотехниктің әйелі мен баласына не істерін бір құдай біледі. Ақыры болмаған соң зоотехник машинаның дөңгелегінен аяғын алды.

- Үйге жүріңіз ашуыңызды басыңыз - деді шопан.

- Кірсем кірейін бала мен әйелің тоңып қалды.

- Иә сөйтiңiз. Мен қуырдақ қуырып жіберейiн.

Олар үйге кіргенде шофер жігіт сыртта қалып қойды. - Оны ешкім үйге шақырған жоқ.

- Әй жастар, жастар-ай, өлетін жерлерін білмейді ғой - деді шопан үйге кіргеннен соң күйбендеп төсек астынан тағы бір жартылық арақ шығарып алды.

- Мен ол күшікке әлі көрсетемін, - деді зоотехник.

-Сөйтiңiз, жазсаңыз қол қоямыз.

Леп лезде ыстық қуырдақ пен бір жартылық арақ алдына қойылған соң зоотехниктің ашуы қайтайын деді.

- Уақыт енді кештеу. Әйел мен баламды ауруханаға ертең апарамын.

- Немене өкпелеп қалдың ба? - деді зоотехник.

- Жоқ оныңыз не? Кімге?

- Байқа кейін сөз шығып жүрмесiң.

Олар қайтадан сыртқа шыққанда машинаның жанында

тоңып жаурап тұрған шофер жігітті көрді. Бірақ оған ешкім ештеңе демеді.

- Әй кеттік - деді зоотехник өктем дауыспен.

Шофер жігіт жерге түкірді де кабинаға отырды.

Машина орнына жылжып жүріп кеткеннен кейін шопан еркін дем алды.

Батар күн сәулесі аспанда сендей сапырылысып жүзіп жүрген бұлттар да торғын қызыл түске боянды.

Алыс тау қыраттары мен үйдің қабырғасындағы жауынның аққан сарғылт дақтарын анық көрсетті де күн көк жиегіне қарай талмаурай шөге берді.

Маңайды түн қараңғылығы бүркемеледі. Жел бұрынғыдан да құтырына долдана соқты.

КӨРГЕН ЖОҚ

Айлар бойы иен дала мен бір келкі құм шағылдарынан тосырқаған Оңдасынға өз қаласы жер жанатындай болып көрінді. Бәрінен де ұлымен әйелін сағынды. Күн ұясына батуға таяу. Бірден талай жылдар тұрып кәнігі болып кеткен қала тіршілігі, тынысы сезіледі. Қазір үйіне барады, баласының бетінен сүйеді, әйелінің дайындаған тамағын ішіп ваннаға түсіп алып телевизор көреді.

Оңдасын өмірінде алдына мұндай биік арман қойып көрген жоқ. Мүмкін сондықтан өз өміріне өзі дән риза. Үйі-күйі бар өзін бақытты жан санайды. Бүгінгі шайдай ашық аспаның шетінде күлтеленіп шығып келе жатқан бұлттың шетін көрмеді.

Әйелі өзін көргенде аңтарылып таңырқай қалды.

- Ерте келдім, - деді дәл өзінің тым ерте келгеніне ақтала сөйлеп.

Неге екенін білмейді әйелі өзін суықтау қарсы алғандай. Ұлының бетінен сүйіп сағыныш мауқын басты. Тамақ ішіп ваннаға түсіп алған соң көңілі жайланып сала берді. Тіпті телевизор көріп отырып шырылдаған есіктің қоңырауында шықпады. Әйелі абдырап орнынан көтерілді. Оңдасын еркек даусын естіп, сенекке шыққанда бір

жігіттің әйелін құшақтап сүйіп тұрғанын көрді. Әйелі әлсіз қарсыласады.

- Жібер үйімде күйеуім бар, - деді.

- Жіберсең қайтеді, - деді Оңдасын.

Жігіт сасқалақтап қалды. Оңдасын көп жыл өтіп кетсе де бір кезде өзі жете меңгерген бокстің әдісімен жігіттің иегінің астынан соқты. Әйелінің жағынан шапалақпен бір тартты. Бейне үйі өртенген кісідей далаға атып шықты. Бағанағы ашық аспанды бұлт перделеп алған. Оңдасын мас кісідей тәлтіректеп жүріп келеді. Ойда жоқта түнделетіп келген Оңдасынға ағасының үй іші таңдана қарады.

- Неғып жүрсің? - деді ағасы.

- Кейін айтам.

Оңдасын түнімен ұйықтай алмай шықты. Таңертең жабырқаған адам айтпас салғырт көңіл күймен оянды. Ағасы жұмысқа кетіп қалғанына тіпті қуанып қалды. Далаға шыққанда себелеп тұрған суық жауын тамшылары сезілді. Кешке ағасына жағдайын айтты. Бірақ ағасы үндемеді. Оңдасын әзірге ешқайда кетпей ағасының үйінде тұра тұруды жөн көрді. Жұмыстан қайтып келген соң өз бөлмесінде тынымсыз ойланып жатады. Осы уақытқа өз басында осындай жайсыз оқиға болады деп ойлап көрген жоқ.

Өзіне бәрі түсі тәрізді. Бәрінен де баласын сағынды. Алғашқы жан шыдатпас ашу тосынан басылды. Күн сайын ағасының өзіне сынай карап жүргенін біледі. Бірақ әйеліне қайтып оралайын десе намыс жібермейді. Көз алдына әйелін өбіп сүйіп тұрған бейтаныс жігіт кетпейді. Үйінен кеткеннен кейін өмірдің мағынасы жойылғандай болып көрінді. Ағасы жұмыстан келгенде әйелі бала-шағасымен шүйіркелесіп өздерімен өздері болып жатады. Бір күні оңаша қалғанда ағасы:

- Қарағым, кім әйелімен ұрыспайды? Жасың болса қырықтан асты. Татулассаңшы.

Оңдасын қарсы болған жоқ. Қыстың басы болатын. Олар ағасымен көшеге шыққан. Үйіне тақаған сайын жүрегі алабұртып бейне алып сапардан оралып келе жатқан жолаушыдай сезінеді өзін.

Әйелі есікті аша берді, қайтадан тарс еткізіп жауып, ашпай қойды.

- Мен өзім келермін, сен үйге бара бер, - деді ағасы.

- Әй, жас бала сияқтысың ғой өзің, - деді ағасы қайтып келген соң.

- Неге?

- Мас жігіт шатастырып сенің үйіңе кіріп келіп, әйелінді бас салған. Әй сені де жасы қырықтан асқан жігіт ағасы дейді-ау.

Оңдасын үндемеді. Кенет сол күнгі уақиғаны көз алдына елестетті. Шынында әйелінің сөзіне сенгісі келді. Біраздан кейін өзін шынында да кінәлі сезінді. Екінші рет барғанда әйелі өзінің “кінәсін” кешірді. Оңдасын бұл өмірде бақыты болу үшін көп нәрсені көріп байқамау керек екенін білді.

АТАҚТЫ АДАМ

(әңгіме)

Ол кезде Сәкен қала түбіндегі шағын ауылда тұратын. Қалаға төте жүретін жалғыз аяқ соқпақпен барғанда жақсы көретін. Әсіресе жаздың күні. Жауыннан кейін маңайды көк орай бөлеген кезде қайда қарасаң кісінің мерейін өсіретін. Көңіл сарайын адам айтпас жайбарақатық жайлайтын. Маңайды жым-жырт тыныштық буған. Құстардың сайраған дауысы естілетін. Төбеге көтерілген сайын маңай ерекше түрленіп сала береді. Өне алыста тармақталып ағып жатқан өзен, ал қарама-қарсы жақта үстіне сірескен көк түтіннен жабу жатқан қала көрінетін. Қала өмірі бейтаныс көрініп жатырқайтын. Бірақ бір жағынан қызығатын да.

Ол кезде әдетте қалаға көбінесе базар күндері келетін де өздерінің жақын-туысы Күлекенің үйінен түстенетін. Сәкенге ағайыны осы туысының бүкіл ауыл-аймаққа белгілі атақты адам екенін ауыздарының суы құрып айтып отыратын.

- Күлекеңді бұл маңайда білмейтін адам жоқ деймін.

- Күлекең айтты болды, істемей қоймайды.

Жұрт айтса айтқандай, тұрған үйлері он бөлмелі кең

сарай, биік еңселі. Айналасы биік дуалмен қоршалған, ал аула ішінде дәл қоймадай үйілген ағаштар көрінетін, бак, гараж, одан әрі үйден бетер салынған, жазғы ас үй көзге түсетін. Күлекенің елу кісіден кем қонақ шақырып көрмегенін, сол кезде Сәкен бала болса да көзі жеткен еді. Әдетте Күлекенің үйінде той томалақ болған кезде үйінің жанында он шақты жеңіл машина тұратын. Аула ішінде екі жерде қазылған жер ошақта, қазанда ет асылатын. Бес алты самаурын қойылатын, осындай жиын той бір жылдың ішінде бес алты рет болатын еді. Ол кезде әкесі жылда әр нәрсені сылтау етіп Күлекенің үйіне жиі баратын. Үйге келгенде сол жиын-тойға кімдер келіп кеткенін ауыздарының суы құрып айтып отыратын.

Сәкен бұл сөзден еріксіз болар-болмас білінген қызғаныш табы да байқалып қалатын. Бірақ жұрт көзінше Күлекенді мақтап жер көкке сыйғызбайтын. Өздерінің жұпыны тұрмыстарын, өмірде көрген қиыншылықтарын, тоқ тұрмысты көріп қас қағым сәт болса да ұмытып көңіл марқайып қайтатын. Оларға Күлекенің үйінде піскен тағамның дәмі ерекше болып көрінетіндей. Әкесі Күлекенің үйінде болғанда көңілі серпіліп ерекше жадырап қалатын. Кім біледі, мүмкін осынша жасқа келгенше бар тапқан табысы ішіп-жегенінен артылмай жатқанына өкінетін шығар. Бірақ сөздің шыны керек, Күлекенің үйінде болған кезде қанша жақын туысқан болса да төрден орын алып осы ауданның бетке ұстар азаматтарымен табақтас болғаннан гөрі, сол атакты туысының шаруасына өз халінше көмектесетініне мәз болатын.

Келе салысымен Күлекенің ең бірінші қора жайын қарап өтетін. Туысының жалқау бейғам тіршілігіне налып басын шайқағанмен ештеңе айтпайтын.

Сәкенің әкесі сөзшен, қыдырымпаз, жалпы шаруаға ебі жоқ адам болатын. Тіпті қолда барды ұқсата алмайтын. Қара маңы шашылған шөп, аңғал-саңғал тесік.

- Бәке жоғалып кеткен тайыншаңыз табылды ма?

- Жоқ қолды болды, - әкесі күрсініп.

Күн ұясына батып бар жатқан шақ. Ауылдан сәл алыс жерде өзеннің бетінде күннің қызғылт нұры шағылысады.

Маңайды жым-жырт тыныштық бұған. Өрістен қайтқан сиырлар күйіс қайтарып жатыр. Біраздан соң аспанның әр жерінде жұлдыздар пайда болды. Адамға берері жоқ күйбең тіршіліктен жалыққан Күлекең осылай отырып әңгімелескенді жақсы көретін.

Ол кезде Күлекең Сәкендердің үйіне жиі келетін. Еңгезердей кесек денелі қызыл шырайлы адам. Тіпті өзінен бойы тапал адаммен амандасқанда да басы ешқашан иілмейтін. Мүмкін сондықтан болар, анау-мынау ұсақ жандарды елеп ескеріп жатпайтын. Бірақ өзім деген, көңілі түскен адамды жарылқап тастайтын жомартығы да бар. Сәкеннің байқауынша ол елден бөлек ер мінезді адам еді. Алайда ол өзінің өмірінің дұрыс жолда екеніне күманданатын. Жүрген жері той думан, тіпті жұрт оның қай уақытта дем алып үлгеретініне таң қалатын. Алайда Сәкенмен әңгімелескен кезде, өзінен астарлы сыр мағына іздегендей ойлы кейіпке түсетін кездері де болатын.

- Бәке қалай ойлайсыз, осы мен өліп қалсам жұрт есіне түсіре ме екен? - дейтін кейде Сәкенің әкесіне.

- Күлеке оның не, құдай сақтасын. Өзің менен он жас кіші бола тұрып сондай сөзді неге айтасың?

- Ой, Беке, сіз де сөзді түсінуден қалғанбысыз. Ман мысалы деп тұрмын ғой.

- Күлеке сіз сияқты адамдар көпке шейін ұмытыла қоймас. Жоқ, неге ұмытылсын. Мұнда біз ғой өлгеннен кейін бір жылдан кейін бала-шағамыздан басқа ешкім есіне түсіре қоймас, - деді әкей мұнайып. Сәкен Күлекенің өз өмірінен мағына іздегенін сезетін. Арада талай жылдар өтті. Күлекең шынында ойда-жоқта жүрек ауруымен қайтыс болды да, Сәкендер қалаға көшіп кетті. Сәкен бірде командировкамен басқа қалаға кетіп бара жатып, Күлекенің үйіне соғып аңтаң болды. Бір кездегі кішкене қала адам танымастай болып өзгерген. Ал Күлекенің үйінің орнында бес қабат үй тұрды.

Жұрттан сұрап еді Күлекенді ешкім білмейді, тек сол көшеде бұрын тұрған қартты танып содан сұрады.

- Әлгі Күлекең бе сұрап тұрғаның? - деді ол есіне әзер түсіріп.

- Иә сол адам.

- Апырай, ұмыта бастадым. Марқұмның үйінде бірнеше қонақ болғаным бар еді. Үй іші осы қалада, бірақ қайда көшіп кеткені есімде жоқ. Күлекенің қайтыс болғанына бес-ақ жыл болған еді. Жұрт ұмыта бастапты. Бірақ елдің есінде қалатындай ол не істеді?

ОРАЛУ

Адам көңілі қызық. Нағима соңғы кезде үйде ешкім жоқта тіпті көз жасын сығып алатын болды. Көп жылдар бойы көрген қиыншылықтан кейін тұрмыстары түзеле бастаған. Қала ортасынан таяуда ғана үй сатып алды. Асыл диссертациясын қорғаған. Күнде жұмыстан асыға келіп, үй шаруасына кірісіп кетіп, лезде бәрін жинастырып тастайды. Бірақ мына тап-тинақтай сәнді жиналған үйде уақытша тұратындай сезілетін де кезі бар-ды. Алғашқы кезде осы қалаға келіп, пәтерден-пәтерге көшіп жүргенде осындай меншікті үйім болады деген ой түстеріне де кірмеген. Жаздың ортасы. Әсіресе өткінші нәсерден кейін ауа хош иіске тұнады. Бөлме ішіне ақшылтым үлбіреген терезе пердесінен күн сәулесі түсіп тұр. Асыл жұмыстан келгенде Нағима тамақ дайындап қойған болатын.

- Қалың, қалай болып жатыр? - деді Асыл күлімсіреп.

- Жақсы. Айтпақшы, Қуаныштың туған күніне қонаққа шақырып кетті.

- Қашан?

- Ертең кешке.

Шай үстінде Нағима Асылдың тым көп жұмыс істегенінен жүзі бозарып, жүдеп кеткенін байқады. Жұмыс десе жанын береді. Жас кезіндегі әдеті. Өзіңді сақта деп те айта алмайды. Тек тамақты тықпалай түседі. Күн ұясына батқан кезде біраз серуендеп алады да қайтадан түннің ортасына шейін жұмыс істеп отырады. Нағима күйеуінің тыныштығын сыртай бағып, өз шаруасымен болады. Күн талмаусырап батып бара жатты. Күндізгі қала шуы біртіндеп басылды. Кейде бойын мұң басып сағат бойы тапжылмастан ойланып отырып алатын. Мұндай кезде адамның ойына не келіп, не

кетпейді. Әсіресе күйеуінің шаршап келгенін уайымдайды.

- Бүгін ерте жатсаңшы.

- Неге?

- Ертең қонаққа барасың.

- Жатсам жатайын. Бір мезгіл сені тыңдамасам болмас.

Нағима себепсіз пайда болған көңіл кірбінің жою үшін, жатарда есік алдына шығып, таза ауамен демалып алмақшы болды. Аспанда жұлдыз жымыңдайды. Тау жақтан салқын самал еседі. Нағиманың есіне, осы қалаға аудан орталығынан келген кездері түсті...

Оған да талай уақыт өтіпті. Ол кезде олар алыс ауданда тұрған. Сөздің шыны керек, көңілдері тоқ, өз тұрмысына дән риза. Тіпті ауылдан көшіп кетеміз деген ойларында да болмап еді. Асыл Астанаға ауыспақ болып келгенде, Нағима не айтарын білмей, абдырап қарап қалды. Міне енді орнығып болғанда, жылы орынын тастап кету ойына да келмеген болатын. Алғаш көшуге үзілді-кесілді бас тартқанмен де, бәрібір кейін келісімін берді. Нағимаға қала өмірі жұмбақтай болып көрінген. Көк желекке жамылып жатқан қала өмірі тосыннан келген адамға той-думаннан кем түспейтін. Асыл институтқа, одан соң аспиратураға түсті. Бұл уақыт ішінде Нағима күндіз-түні жұмыс істеп, бүкіл семьяның ауыртпалығын жалғыз өзі көтерді. Асыл да бос жүрмеді. Кешке күзетте, одан соң институтта лаборант, тіпті көше сыпырып үйге шамасы келгенше көмектесті. Талай пәтер айырбастап, қаланың ана шетімен, мына шетіне көшіп, тұрмыс қиындығын қанша көрсе де мойымады. Бірақ қанша қиыншылық көрсе де, Асылды кінәлау ойына да келмейтін. Күйеуі үздік оқып, институтты қызыл дипломға бітірді. Қанша қиыншылық көргенмен де олар ертеңгі күнге армандап қарап, әлі де көрер қызық той-думандары алдында екендігіне сеніммен қарайтын. Бірақ қазір дегендеріне жеткен кезде олар өткен күндерін аңсай естеріне алады.

Нағима далада талай уақыт отырып қалғанын сезді. Тау үстінен жайлап қана ай көтеріліп келеді. Бойы тонази бастады. Сол түні дөңбекшіп, көпке дейін ұйықтай алмай жатты.

II

Қонаққа шақырған үй қаланың ортасында болатын. Асылдың жерлесі, ал әйелімен Нағима пәтерден-пәтерге көшіп жүрген кезінен бастап араласып жүретін. Таңға жуық себелеп өткен өткінші жаңбырдың иісі ауадан сезіліп тұр. Осындай жұпар ауамен демалу үшін жұрттың бәрі көшеге шыққан. Аспанның әр жерінде қалықтаған сұрғылт бұлттар көрінеді. Жаздың жайма шуақ күнінде қыдырғанда не жетсін!

Қуаныш жүзіне ізеттілік білдіріп, тек қоңыр майда дауысымен әндете сөйлеп:

- Кешігіп келдіңіздер ғой? - деді.

Ортаңғы үйдегі дастарқан басында отырған жұрт қызу әңгімеге кірісіп кеткен. Асылды көріп барлығы да, орындарынан өре түрегеліп амандасты. Жол бойы үн-түнсіз келген Асыл енді жадырап сөйлей бастады. Қуаныштың әйелі Бақыттың бетінен жасанды жайдарлылықпен сүйді.

- Қалдарың қалай? - деді сыңғырлаған дауысымен.

Жұрт үзіліске тұрғанда Нағиманың жанына Бақыт келіп отырды.

- Соңғы кезде тіпті келуді қойыңдар ғой? - деді әдемі күлімсірей сөйлеп.

- Уақыт жоқ.

- Сөздің шыны керек, кейде мен сендердің үйлеріңе қызығамын. Бақтың арасында, тыныш саялы жерде. Күндіз түні ойнақ сал, ешкімнің шаруасы жоқ, - деді Бақыт Нағиманың бетіне бағдарлай қарап.

- Онда айырбастайық.

- Жай айтып тұрсың ғой? Сен бақытты әйелсің ғой. Асылдың докторлығы дайын деп отырсың.

- Кім білсін, әйтеуір күндіз-түні отырады. Мен қой деп жүрмін. Денсаулығын ойламайды.

- Еркек жұмыс істегенде қой деп айтушы болса жалқау болып кетеді.

- Болса болсын. Адамға бір мезгіл демалыс та керек.

Бақыттың тым жұпыны тұрмыстан тоқтыққа тез үйренгені жүріс-тұрысынан сезіліп тұратын. Тіпті әйелдер арасында өзінің кейде артықшылығын сездіріп, өз үйінде болған ізетті қонақ-

тар жайында айтып отыратын. Мұндай әңгімені Нағима ұнатпайтын. Әрине, Бакыттың көңіл-күйін түсінеді. Бірақ соңғы кезде мінезінде көп жасандылық пайда болғанына таңырқайды. Бұрынғы шын жүректен шығатын өзіл-қалжыңның бірі жоқ.

Олар қонақтан кеш бата қайтты. Демалыс күні болғандықтан кешедегі машина легі саябырлай түскен. Асыл үн-түнсіз темекі тартып келеді. Түнге қарай нөсер жауын болатын сияқты. Тауды қара шұбар бұлт тұмшалапты. Сол жақтан кеш қараңғылығы ақырын баяу жылжып келе жатыр. Ауада жаңа ғана пісіп келе жатқан алма иісі анық сезіледі.

Асыл жатар алдында біраз жұмыс істеп алмақшы болды. Нағима өзін біртүрлі енжар салғырт сезінді. Көпке шейін ұйықтай алмай, дөңбекшіп жатты. Үй-іші қапырақ болғандықтан желдеткішті ашып тастады. Сонда да қонақта болып шаршағандықтан ба талықсып барып, ұйықтап кетті. Түн ортасына таман шошып оянды. Терезеден жарқ еткен найзағай оты көрінді. Одан соң, күнірене күн күркіреді. Асыл әлі жатпапты. Орнынан тез тұрып, кабинетіне келгенде, стол үстіне басын салып ұйықтап жатқан Асылды көрді.

- Асыл-ау, мұның не? Төсекке жатсаңшы, - деп иығынан қозғап қалды. Асыл гүрс етіп еденге құлады.

Нағима шыңғырып жіберді...

Өңі ме, түсі ме, әйтеуір көз алдында жүріп жатқан әбігердің бәрі бейне санасынан тыс болып жатқандай. Жұрттың өзіне айтқан жұбаныш сөздерінің мағынасын түсінбейді. Қолтықтаған адамның ишара еткен жағына қарай жүреді. Кейде осынша топырлаған адамның бұл үйде неменеге жүргеніне таңырқайды. Бір жан айтып болмас зор күш еңсесін басып тұр. Айналасында болып жатқан әбігерден аулаққа кетіп, өксігін басқысы да келеді. Асылдың дүниеден қайтқанына сенбейді. Кейде табытта жатқан Асыл орнынан тұрып кететіндей сезінеді. Далаға шыққанда бетіне жауынның суық тамшысы тиді.

Зират басында жердің иісі анық сезіледі. Маңайдағы барлық дүние түсін жойып күнгірт тартқан. Есіне кешегі бала кезі елестеді. Самал жел бетін өбіп кеткендей. Қанша уақыт өтсе де сол жылдар есіне қайта айналып келіп, өзін жұбат-

қандай болды. Тек біраз уақыт өткеннен соң барып, айналасында болып жатқан өмір құбылыстарын бағдарлайтындай қалге жетті. Бірақ үй, көше, тіпті бүкіл әлем қаңырап бос қалғандай. Өз өмірінде енді орны толмайтын өкінішті сезді. Енді бұрынғы алаңсыз мамыражай күніне қайтып орала алмайтынына көзі жетті.

Жаздың аяғы да күздің келуін тездеткендей аса салқын болып тұр. Ағаш жапырақтары мезгілінен бұрын сарғыш тартты. Бұрынғы асығыс әбігерлі қала тіршілігінен жаңылысып қалғандай.

Асыл қайтыс болғаннан бері әлі ешкіммен шүйіркелесіп әңгімелесіп көрген жоқ. Күйеу баласының қырқын беріп, енді қайтатын болған шешесімен де әлі ашыла әңгімелескен емес. Тек шай үстінде анау-мынау жайды айтқан болады. Сонан соң өз бөлмесіне кетіп, өзімен-өзі отырады.

Асылдың қырқына туған-туысқандары мен қызметтес жолдастары да көп жиналды. Одан соң Асылдың немере ағасы Тоққожа мен шешесі ғана қалды. Бұл кезде Нағима өзін есегіреткен қайғыдан арыла, бастаған болатын. Қанша айтқанмен әбігерлі қала тіршілігі адам көңілін босаңсытпайды. Жан дүниесінің әлемтапырығын шығарған көңіл күйден мүлде айығып кетпегенмен, бірте-бірте өз жағдайына көндіге бастаған. Мезгілінен ерте басталған суық жаңбырдан кейін күн жарығына кісі жылына аларлықтай жылуы бар күздің күні келеді. Қызының өзін-өзі жұбатып, үй шаруасына кірісе бастағанын көріп, шешесі қайтуға жиналды.

- Ал, қызым берік бол! - деді аэропортта қоштасқанда көзіне жас алып. Тоққожа Асылдың немере ағасы. Нағима тұрмысқа шыққан жылы Асыл екеуін хат сайын қонаққа шақырып тұратын. Нағима қанша араласқанмен де, жүз тоқтатып қарап, сырласып, сөйлесіп көрген адамы емес. Осыдан екі жыл бұрын әйелі қайтыс болғанда Асыл екеуі барып көңіл айтып қайтқан. Күйеуінің қырқы өтіп, өзге жұрт қайтып жатқанда да онша көңіл аударып жатпады. Мүмкін қалада жатып біраз сейілген көңіл көтеру үшін қалған шығар деп ойлады. Күнде таңертең жұмысқа кетерде шайын қайнатып, тамағын жасап беріп кетеді. Тоққожа әйелі қайтыс болған күндегідей емес, киім киісіне

назар аударып бастаған. Күн суытып, тоған суының бетіне мұз қата бастағанда көңілін себепсіз мазасызданып, жайсыз сезім баурап алды. Немере ағасының ауылда үйі, малы, шаруашылығы жоқ адамдай айдан аса жатып алғаны өзіне түсініксіздеу көрінген. Бірақ кейде өзінің тым секемшілдігінен ұялды. Мүмкін мауқын басып, мына сырт көрініске қызық думаны көп сияқты болып көрінетін қала тұрмысына көңілін алаңдатқысы келген шығар. Алғашқы ұлпа қар жауып, қыс ызғары сезіле бастағанда шын мазасыздана бастады. Таңертеңгі шай қайнатып, тамақ жасағанын ауырсынған жоқ. Қанша айтқанмен мына есеңгіреткен қайғыдан кейін адам өзімен-өзі болғанды жақсы көреді. Оның үстіне үйде бөтен адам болғаннан соң іште лықсып келген өксікті сездірмей, үйдегі қонақ жасы үлкен адамға арналған биязы, жайдарлы жүз көрсету оңай емес. Өзі сезінбеген соң Асылдың жақын туысынан қалай кет деп айтады. Токқожаның кейде үй шаруашылығына көмектеспек болғанын ыңғайсыздау көріп.

- Жоқ, ағай әуре болмаңыз, өзім-ақ істеймін дейтін.

- Келінжан, қазақтың дәстүрін сақтап ағаның көмегімен бас тартпа, - деді Токқожа.

Бұл астарлы сөз Нағимаға ұнамады. Тіпті шай құйып отырып, Токқожаның бетіне тура қарай алмайтындай халге жетті. Ыңғайсызданған сезім күн сайын өсе түсті. Табиғатынан инабатты, өзгенің көңілін жықпайтын Нағима тіпті іштегі күдікті сездірмеуге тырысты. Бір күні кешке Токқожа сөзді өзі бастады.

- Келінжан, әрі қарай не істейтін ойың бар?

- Не істеуші едім, ағасы. Қызмет пен бала өсіру.

- Жоқ, келінжан, тірі адам тірлігін істейді. Ұлы сөзде ұят жоқ демекші, екі жарты, бір бүтін болайық, Жаттығы жоқ, Асылдың баласы менің балам.

Нағима ұялып қызарып кетті. Не айтарын білмей сасқалақтап қалды.

- Ой аға, оның не? Бұл мүмкін емес қой.

- Неге мүмкін емес. Мен ақсақ, шөлақпын ба? Мына үйді Асыл менің атыма жаздырып алған, үкіметтен үй алғанда сатып жіберем деп.

- Асыл үйді сіздің атыңызға жазса, жақын туысқан болған соң сеніп жаздырған шығар. Мұны неге айттыңыз?

- Келінжан, бұл өмірде беті қайтқан адам, қатыгез болады. Мен ескертемін.

Токқожаның қара сұр жүзі түтігіп кеткен. Нағима не айтарын білмей, кесесіне шүкшиып қарай берді. Ертеңінде Токқожа үйіне баруға жиналды.

- Мен көшіп келемін, балаларымды оқытамын. Келінжан өзінді ешкім қуып отырған жоқ. Менің ескерткенім. Оқыған екенсің, законды жақсы білесің, - деді кетерінде. Нағимаға үй-іші бірден мұздап сала бергендей көрінді. Мынандай жайсыз жағдай өңі түгіл, түсінде де болады деп ойлаған жоқ болатын. Енді шынында да біреудің үйінде пәтерде тұрғандай сезіне бастады. Токқожаның айтқанын істейтініне еш күмәні жоқ. Кейде өміріндегі беймәлім бір ғана сәт танымды өзгертіп жібереді. Мына өміріндегі болған жайсыз жағдай оның көзін ашты. Қыс басы ерекше ызғарлы болды. Үсті-үстіне төпелеп жауған қардан кейін күн ашылып, қатты аязды басталды. Қаланың орталық көшесімен жүріп келе жатқанда, есіне еріксіз Асыл түседі. Әсіресе кешке жұмыстан келгенде Асыл күтіп отырғандай көрінеді. Кейде түнде ояна кеткенде, әлі өз кабинетінде жұмыс істеп отырған, әлі ұйықтауға жатпағандай сезінеді. Оянып кеткеннен соң көпке шейін ұйықтай алмай жатады. Мұндай да қыстың түні түгесілмейді-ау. Күнде таңертең көшеге шыққанда өзіне күн сайын қала тірлігі жат болып бара жатқанын сезді. Мына шудың қызығы аз болып көрінеді. Үйіне келгенде бұрынғыдай шаруашылық жұмысын істеп тастауға да зауқысы жоқ. Осылай бір сарынды қыстың күндері жылжып жүре берді. Қыстың ортасында айтқанындай Токқожа көшіп келді.

Нағима енді кешкі шайын ішіп бола берген кез болатын.

- Келдік, - деді екі қызымен екі-үш чемоданын таксиден түсіріп.

Бұл адамның арсыз екеніне енді көзі жетті. Егер аз-маз аламшылығы бар кісі болса Асылдың жылы өткенше тұра тұрар еді ғой. Бірақ Нағима өзін-өзі ұстап шамасы келгенше, сыпайы қабылдағанын Токқожа анау кездегі айтқан ұсынысына көндігуіне жорып қутындай түсті.

- Келінжан, ауылдан келген сарқыт бар. Бүгін ет ас, - деді.

- Жок, рақмет ағасын. Мен жарты айдың ішінде көшіп кетемін, егер оған дейін рұқсат болса, тұра тұрайын.

- О, не дегенің келінжан. Өзінді ешкім қуып отырған жоқ қой.

Нағима мына ардан безген адамның жүзіне одан ары қарап отыруға дәті шыдамады. Өз бөлмесіне кіріп, іштен жауып алды. Есіне еріксіз Асылдың ауылдағы ағайын-туысқандарын құрмет тұтып, шексіз сыйлайтыны түсті. Ал үйінен тіпті жақыны емес-ау, жай танысы келсе де асты-үстіне түсіп құрметтейтін. Көпке шейін дөңбекшіп, ұйықтай алмай жатып, тек таңға жақын талықсып қалғып кетіпті. Терезеден бозамық жарық түсіп тұрғанда оянды. Жұмыстан шығуға арыз берді де, алып кететін жүгін буып-түйіп кетуге дайындала бастады. Бірақ кейде бір нүктеге ұзақ ойланып қалады. Ал Токқожа үйде болғанда, Нағима көше қыдырып кетеді. Алғашқы келген жылдарында Асыл көше қыдырғанды жақсы көретін. Әсіресе, күздің күні ағаш жапырақтары сарғыш тартқан кезді жақсы көретін. Күннің қызуы жаздағыдай емес, солғын. Анда-санда ағаштан үзіліп жапырақтар жайлап түседі. Мұндай күні орындалмаған арманы ма, әлде өткен өмірге деген мұңы ма, әйтеуір сан жетпес, тізіп айтып болмас сезімдер бойын қытықтап өтетін. Нағима да тыныштықты бұзбай жанында үн-түнсіз жүретін. Кейде Асыл бақтың түбіндегі орындыққа ұзақ ойланып отыратын. Нағимаға да жаз күнінің өтіп кеткені мұң әкелетін. Отырған жерлері тыныш болғанмен де, ағаш бұтақтарын жел қозғайтын. Күн сәулесі қызғылттанып, ұясына батар кезде ғана Асыл орнынан тұратын.

Бақтың ішімен келе жатып, Нағима сол кезді армандап есіне түсірді. Бақтың ортасын қақ жарып өтетін асфальт жол қардан аршылған. Қыстың шыңылтыр аязды күні. Өзі сияқты қыдырып жүрген адамдар көрінеді. Нағимаға осы қалада өткен өмірі есіне түсіп, өзінің қайта-қайта жан дүниесін мазалай берді. Бірде іштегі мұңын шығару үшін Бақыттың үйіне барды. Есікті қызы ашты. Бақыт өзін күлімсірей қарсы алды.

- Жоғары шық - деді.

Орталық бөлмеден өзіне бейтаныс әйелді көрді. Нағима өзі бірден келген кездегі әңгіме желісі үзіліп қалды.

- Жағдайың қалай болып жатыр? - деді Бақыт жүзіндегі мұнды көріп.

- Жаман емес.

Нағима өзінің мезгілсіз уақытта келгенін сезді. Үй-ішін тыныштық басты.

- Қой отырып қалыппын ғой, кетейін, - деп бейтаныс кетуге ыңғайланды.

- Отыра тұрмадыңыз ба? - деді Бақыт. Дауысында жалыныш бар.

- Садыхан деген жолдастың әйелі ғой, - деді Бақыт қайтадан жүзіне жайдары нышан беріп қонақ кеткен соң. Шай үстіндегі әңгімелері жөнді байланыспады. Бұрын осындай бос уақытында келгенде анау-мынау өткен-жайды айтып, уақыттың қалай өтіп кеткенін білмей қалатын. Нағима осы үйге босқа келгенін сезді. Жасанды жайдарлық көрсеткенімен де Бақыт осы келген беймаза қонақтан құтылғысы келгендей, әлсін-әлсін сағатына қарай берді. Нағима да бір-екі кесе шай ішіп болғаннан соң:

- Қой, отырып қалыппын ғой, кетемін, - деді.

Бақытта “отыр” деп қолқаламады. Орталық көшеге түскенде ғана іштегі мұң аздап сейіліп сала берді. Аспан да ақшылтым бұлттан арыла бастапты. Күн сенбі болғандықтан көшеде жүрген кісілер көп. Мынау дырду шуы көп қаладан өзге жаққа кетіп қалғысы келді де тұрды. Оншақты жыл осы қалада болған уақытта әбден шаршағанын сезді. Иә, алдарына мақсат қойып, енді дегендеріне жеткен кезде Асыл қайтыс болды. Үйіне қайтып келіп енді Токқожаны көргенде де сондай ренжіген жоқ.

Бұл өмірде әр пенденің өз дүниетанымына байланысты алдына қойған мақсаты болады. Сол межеге жету үшін Токқожа да өз әлінше тыраштанып жүр.

- Ағасы, мен сіздің әбден мазаңызды алдым ғой деймін, - деді Нағима.

- Жоқ, келінжан.

- Ағасы ертең мен көшем. Сізге өкпем жоқ. Қазақшылық салтын сақтап, сөз айтқан боларсыз. Бірақ мен көне алмаймын. Тіпті бүгін осы қалада тұра алмайтыныма көзім жетті. Бақытты болыңыз. Балаларыңыздың қызығын көріңіз, - деді Нағима.

- Ой, келінжан, мені ұялттың ғой. Мүмкін мен кетермін. Өзіңе ойлануға мүмкіншілік беремін.

- Жок, ағасы әуре болмаңыз.

Ақырғы түні Нағима ұйықтай алмай шықты. Есіне қай-қайдағы жайттар түсті. Ертеңінде оянғанда аспан шайдай ашық, аспанда бір шөкім бұлт жоқ. Нағима таңертеңгі самолетпен ұшып кетті. Төменге қарағанда жастық шағы өткен арманына жету үшін тынымсыз ізденістің өзі қызық, әрі жақсы болып елестейтін қала жатты. Енді ғана өзінің шын шаршағанын сезді.

Көңілі босап көзіне жас үйірлді.

АРБАКЕШ

Күн ашық, желсіз, тынық. Қора жақтан өзіне мөлтие қарап тұрған отты көздерді көріп Қасым:

- Неге маған қарап қалдың? Мен кінәлі екендей. Шөбің біткенін білемін. Көрмейсің саған шөп шауып әкелуге жол таба алмай жүргенімді деді.

Арбаға атты жегіп жолға шыққанда таңертеңгі көше шуы өсе түскен. Әдетінше тас жолдың шетін ала жүріп келеді. Торы ат желіске салған. Жылқы да иесі сияқты көшеде арлы-берлі жосылып өтіп бара жатқан машиналарға назар салмайды, тіпті светофордың қызыл шамы жанғанда иесі божысын тартпай-ақ тоқтайтыны бар. Асау мінез мұнда жоқ. Қартайған. Бірақ әлі біраз жерге жететін күш қайраты бар. Ат пен адамда бір-біріне үйреніп сыралғы болып кеткен. Аттың асфальт бетіне сарт-сарт тиген тұяғы өтіп бара жатқан жұрттың назарын өзіне аударады.

Әлдекімге асфальттың шетінде кетіп бара жатқан атарба өтіп кеткен балалық шағын еске салады. Кейбіреулерге мына асығыс заманда тас жолдың шетінде ілбіп кетіп бара жатқан атты арба таңсық болып көрінеді. Сондықтан да көшеде арбаға жабысқан балаларды қудаламайды. Өтірік көрмегенсіді. Осындай да Қасымның көңіліне мұн ұялайтын. Қазіргі техника заманында артық екенін де біледі. Осы қаладағы сау-

сақпен санайтын кемпірлердің бірі мұны алыстан таниды. Кейде аңда-саңда кездесіп қалғанда қамшысын көтеріп сәлемдесіп өтеді. Бірақ күн сайын қатарлары сиреп келе жатқанын білетін. Ақыры нан зауыдының алдына келді. Күн ыси түсті. Қақпа жабық екен. Атты арбаны көріп ұйқыдан беті ісінген етженді егде күзетші қақпаны ашып, басын қасыды. Жұмыс басталуға әлі біршама ерте. Ерте келген жұмысшылар темекі тартатын жерде отыр.

- Қасеке отыр темекі тарт, - деді Жанбосын.

Қасем темекі тартып отырған топтың жанына келді. Орталарында жерге жартылай қойылған темір күбінің түбінде темекі қалдықтарымен жанған қағаздың күлі көрінеді.

Жанбосын шырт түкіріп темекісін құлшына сорып жанындағы жолдасының қалжыңына қарқылдай күледі. Қара жұмысқа әбден шынығып қатқан алып денесі селкілдей түседі. Ол қарулы қолымен жанындағы отырған жігітін иығынан қағып қалғанда ол ұшып кете жаздады.

- Ой ақырын.

- Жә болды, қыз емессің ғой.

Темекі түтіні тұнық ауада қалықтайды. Күзетші Әкен аулаға асфальттың үстіне су құйып жүр. Ағаш жапырақтарының арасынан күн сәулесі селдірей түседі.

Түнгі кезектің уақыты бітіп енді жұмысшылар ағылып келе бастады. Жұмыс басталатын уақыт келгенде Жанбосын темекі тұқылын лақтырып тастап, талтандай орнына қарай аяндады.

Қасем Жанбосының денесіне қызығы қарайды. Күші қайратты барда өзі де дәл Жанбосын сияқты болған емес пе еді? Арқасына тері сіңген сан көйлекті тоздырды емес пе? Забойда жүкші болып істеді. Тіпті кей кездерінде он бес, он алты сағат жұмыс істеген кездері болыпты. Жастықпен денсаулықтың арқасында ел қатарлы өмір сүрді. Бірер сағат мызғып алса болды бойы жеңілденіп сергіп сала беретін. Егер арқасына салып тасыған жүкті есептесе ғой. Қазір армандай есіне түсірді. Кейін бойынан күш қайраты кете бастаған кезде осы нан зауыдына жүкші болып орналасты. Тек міне соңғы екі жылда көшір болып істеп жүргенді.

II.

Тас жолға түскенде аттың әлде неден сескенгендей басын кекшеніп еткізіп оскырынатын кездері болады. Терісі дір ете түсіп аяғын асфальт шетіне тартыншақтай басатын.

Бұрын торы аттың мұндай секемшіл үркек мінезін байқамаған. Қасым өзі де мына жолындағыны жапырып кететіндей арлы-берлі зырлап өтіп бара жатқан машинадан сескенетін. Тек зу етіп өте шыққан соң жүрегі орнына түседі. Ал жар қабағындағы печенье цехы машиналар көп жүретін жол бойында. Өзенде көпір бар. Машиналар легі бейне судың ағысы сияқты, ал мотор гүрілі құлақты жарыпкерен етерліктей еді. Тіпті мынандай сапырылысқан қозғалысқа үйренбеген адамды бейне жойқын күш ту сыртынан соғып күл-парша ететіндей. Үйренбеген адам еріксіз қауіптенетін.

Бірақ торы ат тас жолға түскеннен соң бейне өз тағдырына мойынсұнғандай бұлкек жүрісінен таңбайтын. Ауада тұнған газдан кейде демдерін әзер алатын. Машина артынан шұбартып қалған түтін бұйраланып, бетке ұрады. Әсіресе ауа дымкестеніп тас жол бетін тұман басқандай бұлыңғырланып кететін. Мұндай кезде ат та, адам да еріксіз көсіле жатқан жайлауды, тұр-тұнық судай таза ауаны аңсайтын. Көпірге тақай бергенде ұйыса өскен көк орман көрінетін. Қасым білетін кейбір шоферлардың өзін жаратпай жақтырмай қарайтыны бар. Тас жолмен ағызып келе жатқан машинаға мына асықпай келе жатқан аттылы арба бөгет болып аяқтарына оралғандай. Қасымға біреулер жаратпай қараса, біреулер таңырқайды, ал кейбіреулері тіпті мазақтайтындай көрінеді.

Ақыры Қасым печенье жасайтын цехқа қарай бұрылды. Темір дарбаза әрқашанда ашық тұрады. Ішке келгенде ақ халат киіп жұмыс істеп жүрген әйелдер көрінеді. Босаға жақтағы дүңгіршікте дәмі ашыған сыраға ұқсас сусын болатын. Бір қыз үлкен тегенеге жұмыртқа жарып отыр. Амандасты. Жүгін түсіріп дем алып, қайтадан жолын жалғастырды. Осылай күні тынымсыз күйбеңге кәнігіп үйреніп кеткені сондай тіпті уақыттың қалай өтіп кеткенін білмей қалатын. Жұмыс уақыты аяқталуға тақаған кезде күн батуға әлі арқан бойы бар болатын. Көшені бозғылтым шаң перделеген. Күндізгі құлақты керен ететін көше шуы біраз саябырлаған. Бірақ

жануар да, адам да, жым-жырт тыныштықты аңсады. Жұмыс аяғында Қасымның бойын салғырттық басатын. Мүмкін шаршағаны болар. Мұндай кезде айналасындағы өмір құбылысына нем кетті қарайтын кездері болатын. Тізесі қақсап, белі сарқырап ауыратын. Жұмыстан сілесі қатып шаршайтыны да рас. Өз үйінің ауласын көргенде ғана аттың да адамның көңілі жай табатын. Аула іші кең. Атын доғарып жем беріп жайғастырып үйге кіргенде әйелі тамақ жасап шайын қайнатып отыр екен. Келдің бе дегендей шалына шайын құятын. Қасым жерде жайылған сырмақтың үстіне жата кетті. Осындай жаздың ала көлеңке кешінде, күбір-күбір сөйлесіп шәй ішкенге не жетсін! Күндізгі күннің ыстығы соққан адамға шай ішкеннен басқа қандай рахат бар.

Осындай елдің көзі түсетіндей ештеңесі жоқ қарапайым тірліктен өзге адам байқай көре білмейтіндей ләззат алатын. Іштей ұғысқан ерлі-зайыпты адамдар үшін осы кез аса жайлы уақыт еді. Бірер кесе шай ішіп алған соң Қасымның еңсесі көтеріліп сөйлей бастады. Ашық есіктен беймаза қала тіршілігі талып естіледі. Шайға қанған соң деп алып алмақ болып Қасым жантая кетті. Үй ішін жым-жырт тыныштық буды. Ұйықтап кетті ме білмейді, тек сөйлеген кісі даусынан оянып кетті.

Көзіне ашып алған мөлшерсіз ішкен көп арақтан өзіне бажырая қарап тұрған ұлынын көрді.

Жаңа ғана балбырап тәтті ұйқыға кеткен көңілі сынған терезенің шынысындай быт-шыты шықты. Ұлының беті мөлшерсіз ішкен арақтан алабұртып, қызара беретін санасыз көзімен маңайына бажырая қарайды. Әкесін тіпті танымай тұрған сияқты. Тәй-тәйлап жүрген жас баладай аяғын әзер алып ешкім түсінбейтіндей былдырлап төр алдына құлады. Қасым ұйқылы-ояу біраз аңтарыла қарап тұрды. Кішігірім ауыр күрсініп ұлының басын көтеріп жастық тығып, ауызғы үйге шығып кетті. Бейбіт кештің сұқыты кеткені еді. Жүрегіне біреу біз сұғып алғандай көңілі бұзылды. Сыртқа шықты. Тас түнек қараңғылықты есік алдына жанған шам біраз сейілткендей болады.

Аспан төрінде сансыз жұлдыздар жымындайды. Болар-болмас соққан желдің лебінде күндізгі ыстық жалынның орнына енді бойды сергітерліктей салқын леп бар.

Енді ғана өзінің осы өмірден шын қажып шаршағанын сезді. Әлі толастамаған қала үні баяу саябырлапты. Уақыт түн ортасынан ауған еді.

Таңертең Қасым жұмысқа самарқау енжар көңілмен шықты. Түнімен ұйықтамады десе болғандай. Есік алдында сенделіп біраз жүргеннен кейін киімімен жата кетті мызғып алғандай болды. Кешегі шайдай ашық аспанды бұлт перделепті. Өзіне қараған тор атқа күндегі жан ашитын сөзін айтпады. Онсызда өзінің бойын кернеген ауыр ойдан құтыла алмады.

Атын жегіп күндегі уақытында нан заводының қақпасының алдына келді. Күндегі темекі шегер жерде сөйлесіп отырған жігіттерді көрді. Бірақ бүгін оларға жоламады.

Көз алдынан ұлының өзіне санасыз бажырая қарағаны кетпейді. Ат та, иесі де өз ойлары өзімен болып мына сырттағы дабырлы шулы өмірді саналарынан шығарып тастағандай. Көптен бері жауын жаумаған құрғақ ауада шаң-тозаң қалықтайды. Жүк машинасынан теңкиген қаптарды түсіріп жатқан жүкшілердің арқасынан тердің таңбасы көрінеді. Білектері түрілген ақ халатты әйел көз ілеспес жылдамдықпен піскен нанды қалыптан алып жатыр. Күйіп піскен нан да есік алдында үлкен жәшіктің ішінде жатыр. Нан пісіретін цехтың ішімен жүрген сайын Қасым ренжіген сынаймен қарайды. Кейде цемент еденде домалап жатқан нанды алып көріп көтеріп қояды. Қалыптан нанды алып тұрған жас әйел өзімен бас изеп амандасты. Ол мұның қайсарлықпен еңбектенгенін біледі. Осы нан заводында ең қарт жұмысшылардың бірі болғандықтан бастықтарға шейін жылы шыраймен қарайтын. Тіпті өзінен басқаның бәрін ұры санаған қойма менгерушісі Қасымның адалдығына көміл сенетін. Сыртқа шыққанда өзі қойған жерде тұрған атты көрді. Мына аптаған ыстықтан жан сақтағысы келгендей басын бағанадан түскен көленкеге тұқырып тұр. Есік жақта жәшікті астарына қойып, үш қыз ұнға қосатын жұмыртқа жарып отырды. Қасым арба үстіндегі жүгін түсіріп болғанда уақыт түске тақаған кез болатын.

Аспан шайдай ашық. Күн қызуынан балқи бастаған асфальттың иісі сезіледі.

III.

Қасым тек сенбі күні ғана шөпке баруға уақыт тапты. Күн ұясынан шықпай таңертеңнен елең-аланда орнынан

тұрды. Салқынмен шөп шауып әкелмек болды. Бозғылтта на бастаған аспандағы жұлдыздар бірте-бірте сөніп жатыр. Арқан мен ескі айыр-ашаны, орақты арба үстіне тастай салып жола шыққанда көше қараңғылығы енді-енді ғана сейіліп келе жатқан. Кейбір үйден әлі жанып тұрған шам жарығы көрінеді. Тым ерте тұрған адамға күндіз толассыз ағылған машинамен адамдар толы көшенің қаңырап боу жатуы қызық көрінеді. Тек қаланың шетіне шыға берген тіршілік нышаны сезіле бастады. Ұзаған сайын қаланың үйлері бірте-бірте аласарып ақырындап көзден таса болды. Шығыстан күн шапағы көрінді.

Өзен беті үнемі қозғалыста. Алыста ақырын ағысқа жүзі келе жатқан пороход көрінеді. Өлке бетін көзге көрінер көрінбестей болып басқан сілті тұман бар сияқты. Арба қара жолмен келе жатыр. Шөп бетіне шық түскен. Қарағайлы тоғайдан жұпар иіс мұрынға келеді. Атты жайбарақат желіск салып келеді. Тосыннан шыға келген күн сәулесі торы атты қызғылт нұрымен көміп жіберді де шөптің үстінен тайға нақтай сырғанап барып өзеннің үстіне құлағандай болды. Ақырын жолдан шығып тоғай шетіндегі шүйгін шөп өскен жерге келіп тоқтады.

Манайды жым-жырт тыныштық басқан. Тек масаның ызындаған дыбысы естіледі. Қасым кеудесін керіп еркін дем алды. Атын доғарып, аяғын тұсап жайылуға жіберді де өзі ойлана арлы-берлі жүрді. Бойын адам айтпас салғырттық басып, тіпті шөп шапқысы келмеді. Мұндай халін өзі түсіні алмады. Дәл бір істейтін шаруасы жоқ адамдай шөп үстіне жантая кетті. Егер өміріндегі өткен күндерін ойлап көрсен осындай жайбарақат дем алып жатқан күндері сирек екен.

Рас, жұрттан еститін біреулердің бүкіл өмірі дем алысқа үксас. Жер жүріп, ел көріп жұрт алдында сөз сөйлеу жылы орында жұмыс істеп, ұятқа қалдырмайтын ұл-кыз өсіріп, қартайған шағында туысқан-жұрағаттарын аралайды. Ондайлардың түрлерінен-ақ мұратқа жеткендері сезілетін тұрады. Тағдырдың өз басына бұйырмаған несібесін қысқартпайды. Тек осындайда мазасыз ойлар жанын жейді. Бөрінен де ұлының қазан бұзар үй тентек болған жанын батады. Міне әлдеқашан дем алысқа шықсада, бәрібір ө...

жұмыс істеп тыраштанып, құдайға шүкір торы аттың көмегімен ешкімге жағынбай өз күнін көріп жүр. Тіпті үйінде жатқан ұлын асырап жүр. Бірақ өмірден шаршағанын енді ғана сезді. Шіркін осылай жата берсе, кезін ашқанда аспанда жылжып жүрген ақша бұлтты көрсе, бетін аймалаған желдің лебін сезсе, онда тіпті орнынан тұрмай мәңгі жата беруге бар. Қасым орнынан тұрғысы келмеді. Бейне жер өзін тербеп өзіне тартқанда. Тіпті жамбасынан өте бастаған дымқыл сызды сезбеді. Қайта құшағын айқара ашып қойнына тартқандай. Кенет жаңағы жүректі сыздатқан мазасыз ойдан құлақ таза айығып шыға бергендей болды.

Мүмкін ұйқылы ояу жатқандықтан шығар, тіпті дене мүшесін сезінуден қалды. Солай жатып қалғып кетіпті.

Оянғанда күн әжептәуір биік көтеріліпті. Орнынан ауыр тұрып көтеріліп сусын ішіп арбаның көлеңкесінде біраз отырды да ескі шалғысын алып шөп шабуға кірісті.

IV.

Күздің күні болатын. Таңертеңнен аспан бұлынғырланып ақ жауын жауып тұрған. Сол күні Қасымның көңіл-күйі онша болмады. Атын жегіп жұмысқа келді. Печенье цехына апаратын бос жәшіктер тиелді. Орнына отырып божысын қаққанда торы ат жүргісі келмей орнынан әзер жылжыды.

Аттың себепсіз оскырынып үріккенін Қасым байкамай қоймады. Бетіне суық жауын тамышысымен қоса тұманның лебі сезіледі. Қара аттың көнбіс мінезінің өзгергені таңырқатпай қоймады. Мына маңайды перделеген қою тұман сескендіріп тұрған болар. Аспандағы кара сұр бұлт жерге шұбатылып түсіп жатқандай. Бетке тиген ауа лебінен дымқыл сыз сезіледі. Оның үстіне машина түтінімен қосылып одан сайын қоюлана түскендей. Таң әлдеқашан атса да түн қараңғылығы толық сейілмегендей. Бұрыннан өзіне көнігі тас жолға келгенде торы торы ат үркіп оскырынып кетті. Тіпті аяғын тас жолдың ернеуіне тіреп алып ары қарай басқысы келмеді. Қасен еріксіз қамшы үйірді. Оған болмаған соң арбадан түсті. Бейне өзіне торы ат жалынып қарап тұрғандай болды.

- Не болды саған? Үйренген жолың емес пе? - деп торы атты жүгенінен ұстап жетелеп тас жолдың үстіне түсірді. Арбаның үстіне қайта отырып делбені қағып қалғанда торы ат әлденеден үріккендей желе жөнелді. Жолдарынан қою тұманның арасынан сүңгіп шығып машиналар зулап өтіп бара жатты.

Дыбыстары ашық емес, тұман арасынан қысылып-қымтырылып шығады.

Бұл жол Қасымға бітпейтіндей ұзақ болып көрінді. Бірде барар жеріне асығып делбені қағып атқа қамшы үйірсе, бірде өз тағдырына мойынсұнған адамдай енжар отырды. Осылай бұрылатын жеріне жетті-ау. Көшені ортасынан қақ жарып жүру керек болды. Алды-артына қарап атты бұрып тезірек өтіп кету үшін қамшы үйірді. Сол сәтте тұман арасынан шыға келген жүк машинасын байқамай қалды.

Ат та адам да мерт болды.

КҮЙЕУ БАЛА

Қызының жиырма бестен асса да әлі тұрмысқа шықпай жүргенін Қожахмет уайымдайтын. Табиғат жазған соң барлығы уақытында болғаны жөн ғой. Ауылда жігіттер жоқ емес, жетерлік. Мүмкін өз теңін таба алмай жүрген шығар. Осы жайды ойлағанда көңілін жайсыз сезім баурап алатын.

Жаздың аяғы. Бүкіл маңай толассыз соққан аңызак желден бір түрлі жұтаңданып көрінеді. Егін орылған. Сай етегінде аққан бұлақ бойында көкшіл сызат ғана қалған. Қожахмет уақыт шіркіннің осылай ұрланып байқалмай өтіп бара жатқанына өкініш білдіргендей. Әр пәнденің басында бар орындалмай қалған арман өз басында да жоқ емес.

Аудан орталығына түс ауа келді.

- Қожаке сіздің мектепке жолдамамен келген жігіт осында жүр, ала кетіңіз мектеппен таныстырамыз, - деді инспектор жігіт.

- Жарайды. Егер көрсең мені тауып алсын деп айта сал.

Қожахмет аудандық оқу бөлімінің бастығымен жұмысын бітіріп шыққанда, өзіне қарай келе жатқан жас жігітті көрді.

- Тарғап орта мектебінің директоры сіз бе?

- Иә.

- Мен жаңадан келген тарих пәнінің мұғалімімін.

- Қарағым сен бе едің? Жөп-жөн. Институт бітіріп келдің бе?

- Әскерден келген соң, университетті тамамдап.

- Жақсы. Қазір ауылға кетеміз.

Олар автостанцияға жеткенше сөйлесіп барды. Жігіттің жауабы өзіне ұнады. Олар күн ұясына бата бастағанда қайтты. Қожахметке қайтар жол қысқарып кеткендей болды. Жанындағы жас жігітпен сыр тартып сөйлескісі келіп-ақ отыр, бірақ неге екені белгісіз іркіліп қалды.

Ауылға келгенде малдар өрістен келіп, мәре-сәре болып жатыр екен.

- Жігітім бүгін біздің үйге қона сал. Ал тұратын мекен жайыңды ертең көрсетемін. Нағимаш мамаң үйде ме? - деді.

- Көрші үйде, - деді қызы қысыла жауап беріп.

Үйге жайланып отырған соң:

- Нағима біздің мектепке келген тарихшы жігіт.

Қызы қызарақтап атын әрең айтты.

- Нұрлан, - деп жігіт қыздың бетіне тура қарап. Қожахметке өзінің жастығына қарамай отырысы-тұрысы ұнады. Ертеңінде таңертең мектепке барғанда Қожахмет физрук жігітті шақырып алды.

- Біздің мектепке жаңадана келген жаңа мұғалім. Өзіңмен әзірге бірге тұрсын.

- Ой Қожаке, терезесі сынған аңғал-саңғал ит байласа тұрғысыз ескі там ғой.

- Өзің қалай тұрсың, - деді.

- Амал жоқ. Мені қойшы мына жас жігітке обал ғой.

- Ештеңе етпейді. Әзірге күн жылы. Лекермен тұра беріңдер. Жөндеуге көмектесем.

Сол күннен бастап Қожахмет қызының мінезінің өзгергенін сезді. Таңертең мектепке сабаққа бара жатқанда, бейне тойға жиналғандай сыланып, сипанып әлекке түседі. Ал бірде жиналыс отырғанда жігіт жүзіне қарғыштай береді. Нұрланмен сөйлесіп тұратынын көрді. Іштей қызының Нұрланмен көңіл қосқанына қарсы емес. Қайта қуана қостайды. Ал жігіт болса өзіне та-

баңдылығымен, мінезінің орнықтылығымен қатар іскерлігімен ұнады. Тамылжыған жылы күздің күні де азайып барады.

Солтүстік жақтан суық жел соқты. Таңертең тоғандағы судың бетіне жылтыр мұз қатты. Ызғарлы суықтың келе жатқаны белгілі болды. Жұрттың бұл кезде үйінің есік-терезесін бітеп, қысқа қызу дайындыққа кіріскен шағы еді. Бұл кезде әлі алдарынан өтпесе де Нұрлан мен Нағиманың жақындасқаны жұртқа белгілі бола бастаған. Қожахмет Нұрланды өзіне тартып күйеу бала ретінде жақын тартты. Күн толассыз жауып, жер өзіліп кеткенде Қожахмет Нұрланның қалай тұрып жатқанын білмек болып үйінен шықты. Ауа тұманды. Сарқырай аққан бұлақ суының дыбысы естіледі. Ми батпақты жолдан әзер деген де жетті. Сынған терезенің орнын жастықпен бітеген. Үйге өзі бейне бос тұрған тамға кіргендей болды. Бөлме іші дымқыл салқын. Төсекте демалып жатқан жігіттер орындарынан атып тұрды.

- Қожаке жоғары шығығыз. Адасып жүрсіз бе? - деді физрук жігіт.

- Өтіп бара жатқан соң жағдайларыңды білейін деп кірдім.

- Көрсеніз осы. Ана завхозыңыздан сұрасақ шыны бермейді. Пеш жанбайды. Өзіңіз білмейді емессіз, білесіз. Қыстай қақсап шықтым ғой.

- Білем... Үй жаман емес. Тек аздап салқындау екен. Көмектесем.

Бірақ біраз уақыт ішінде бойы тоңази бастады. Физрук жігіт шай қоймақ болып еді, үзілді-кесілді бас тартты.

- Жок, уақыт жоқ, қарақтарым рахмет.

Үйден асыға шыққанда бетіне суық тамшы тамды. Тұман коюлана түскен. Иә сан мұғалімдер келіп, үй-күйсіз болған соң, талайы кетіп қалған болатын. Ауызбен айтқанмен де көмектесіп көрген емес. Енді өзінің қолынан келгенін аямайды. Өйткені болашақ күйеу баласының мынандай аңғал-саң-ғал болып тұрған суық үйде отырғаны арқасына аяздай батты.

КӨРШІ

Бұл жерге елуінші жылдары қолдары жеткендер ғана жеке меншік үй сала бастаған. Қазір қаланың орталық көшесіне айналып кетті. Әр үйдің айналасы биік дуалмен қоршалған. Көпшілігінде жеңіл машина бар. Сапар бұл жерден жесір әйелдің тамын сатып алып, оны құлатып жаңадан үй салып алды. Тұрмысы жаңа түзеліп, бірден марқайып сала берді. Бәрінен қуанғаны - үйінің Құсайынмен жақын болғаны. Күнде кешке Құсекеннің қыдырып жүргенін көреді. Кездескен сайын жаны қалмай жалпалақтай амандасады. Өзі де осындай лауазымы биік адамның жанында тұрғанына мәз. Бейне осы адамдардың мінез-құлығыда өзіне де жұға бастағандай. Өзінің бұрын араласып жүретін жора-жолдастарымен тек иек қағып қана амандасады.

Кейде өзінің немене осынша алқып-шалқып жүргенін түсіне алмайды. Әлде Құсайынмен қатар тұрғандықтан ба? Оны ешкімге түсіндіріп айта алмас. Бәрінен соңғы кезде Құсайын Аتكешевтің елу жылдық мерекесі жақындаған сайын жан тыныштығынан айырылып мазасыздана түсті. Сөз жоқ көрші болып тұрғаннан соң өзін шақырады. Қанша қонақтар келеді. Олардың арасында лауазымы биік адамдар болады. Сапар сол күнді асыға күтті. Тіпті қандай сыйлық алуды әйелімен ақылдасып қойды.

Жайдары жаз күні де келді.

Ағаштар жапырақ жайып, жер көк орайға бөленді. Әсіресе өткінші жауын себелеп өткеннен кейінгі ауаның иісін айтсаңшы.

Мұндай кезде Сапар есік алдында талтандап, қыдырып жүргенді жақсы көретін. Кейде Құсайынды көреді. Өзімен аман-саулығы дұрыс болғанмен іш тартып жылы сөйлесіп көрген емес. Үлкен адам осындай кезде өзімен-өзі болғанда пысықтайтын ойлары бар шығар. Сапар қаланың бұл маңының әдет-ғұрпына үйрене алмай-ақ қойды. Өзі келген жердегі көрші қолаң араласып жататын. Әсіресе той-томалақ болғанда көптеп көмектесіп жіберетін. Кейде жұмыстан келе жатып, еріксіз бұрынғы тұрған көшесін сағынатын. Әсіресе осындай күн ұясына батар кезде, есік алдына шығып отыр-

ғанда кездесіп мәре-сәре болып қалатын. Әңгімелесіп, шахмат ойнап, бос уақыттарын көңілді өткізетін. Ал бұл жерде көшеде бейсауат жүрген ешкім жоқ, қаңырап бос жатыр деуге болады. Тек шынжырларын сылдырлатып үрген иттердің дауысы естіледі. Көршілері кездесе қалса әсте бірінші болып амандаспайды. Мұндай кезде Сапардың көңілін мұң басады. Осылай уақыт өтіп, оңтүстік жақтан аптаған ыстық аңызак жел соға бастады. Қүсекеңнің юбилейі басталды. Үйінің алдында бірнеше жеңіл машина тұрады. Бұл кезде Сапардың көңілін жайсыз сезім баурап алды. Тойына шақырмай қалуы мүмкін деген жайсыз ой қылаң берді. Жоқ, мүмкін емес. Қанша айтқанмен құдайы көрші емеспіз бе? Күнде таңертең тұрғанда бір зор жаңалық күткен адамдай әрбір дыбысқа елең етеді. Тіпті әйеліне “сыйлық алып қой” дегенде:

- Өзіңнің есің дұрыс емес қой деймін. Әлі шақырған жоқ қой, - деп өзіне дүрсе қоя берді.

- Шақырмаса шақырады, - деді Сапар.

- Көрерміз.

Еріксіз әйелінің сөзінің жаны бар екенін мойындады. Үндемей қалды. Қүсекеңді көрсе жарбандап амандасады, отағасы сәлемдесуге қолының ұшын әзер береді. Мүмкін көрші болған соң асықпай жүрген шығар деп жорамалдайды. Ақыры Қүсекеңнің юбилейі болған күн де келді. Таңертең жаңбыр жауып тұрды. Жер беті езіліп кеткен. Сапар өзін шақырмайтынына көзі әбден жеткен болатын. Сондықтан болар таңертеңнен көңіл-қошы онша болмады.

Түстен кейін қою тұман түсіп, Қүсекеңнің үйінің бейнесін көзден таса қылды. Бірақ көрші үйде айғай, шу, домбыраның үні естіліп тұрды. Сапар сол күні алғашқы рет Қүсекеңмен көрші болғанына өкінді.

Мазмұны

Шалдың махаббаты.....	2
Қайырымдылық.....	11
Қарыз сұрау.....	15
Светофор.....	17
Кіммен ішу керек.....	20
Кешігіп қалды.....	23
Көң.....	25
Жара.....	27
Бастықтың туысы.....	30
Бағана.....	35
Тіршіліктің философиясы.....	39
Базар күні.....	41
Сенбеді.....	43
Той.....	45
Цементші Тоқаң.....	53
Қолдар.....	64
Айырбас.....	71
Үнемделді.....	78
Жалаң аяқ.....	81
Сыбаға.....	83
Айып.....	86
Момақан.....	89
Шолақ.....	96
Қожайын.....	100
Ойыншық.....	107
Қуыршақ.....	109
Уақыт ағыны.....	119
Дүкенде.....	124
Ұстаз.....	126
Таң сәрі.....	127
Аңсау.....	130
Шырмау.....	133
Жалғыздық.....	138
Сырға.....	141
Қызметтестер.....	143
Көлеңкеде.....	150
Қыстауда.....	151
Көрген жоқ.....	155
Атақты адам.....	157
Оралу.....	160
Арбакені.....	169
Күйеу бала.....	176
Көрші.....	179

*Шығармамды жарыққа шығаруға
жәрдем берген жан досым,
“ҚУАТ”
холдинг компаниясының президенті
Медғат Кәрімұлы Құлжановқа
ризашылық сезімімді білдіремін.*

Автор

Жеңісхан Кенесарин

Шалдың махаббаты

Редакторы *Р.Жұмағалиева*
Техникалық редакторы *Ж.Арна*

Көркемдеуші редакторы *Е.Кемелбеков*

Теруге 01.06.2004 жіберілді. Басуға 10.06.2004 қол қойылды. Пішімі 84x108 1/32. Офсеттік қағаз N1. Қаріп түрі Таймс. Көлемі 11,5 баспа табақ. Шартты баспа табағы 10,55. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс N1262. Бағасы келісім бойынша. ЖШС “Курсив”

